PHILOSOPHIÆ UNIVERSÆ INSTITUTIONES

QUAS

REVERENDISSIMUS

P. JOSEPHUS M. AB ALEXANDRIA

TOTIUS ORDINIS MINORUM S. FRANCISCI MINISTER GENERALIS

IN SUÆ SERAPHICÆ FAMILIÆ SCHOLIS
TRADENDAS PROPONIT

TOMUS PRIMUS

**PHILOSOPHIÆ HISTORIAM, LOGICES
ET ONTOLOGIÆ ELEMENTA**

CONCLUDENS

ROMÆ
TYPIS CRISPINI PUCCINELLI
MDCCCXXXXIV.

Philosophia animum format, et fabricat, vitam disponit, actiones regit, agenda et omittenda demonstrat, sedet ad gubernaculum, et per ancipitia fluctuantium dirigit cursum. *Seneca. Epist.* 16.

Sunt qui scire volunt, ut alios ædificent, et charitas est. *S. Bernardus Serm.* 36. *in Cant.*

EMINENTISSIMO, AC REVERENDISSIMO PRINCIPI

PETRO EPISCOPO ALBANENSI S. R. E. CARD. OSTINIO

SACRAE CONGREGATIONIS EPISCOPORUM, ET REGULARIUM PRAEFECTO ETC. ETC. ETC.

Eminentissime, ac Reverendissime Princeps

Dudum recogitanti mihi, quonam tandem munere Tuae erga me praeclarae benevolentiae signa, quod ex parte tuo foret magno nomine dignum, rependerem, opportuna demum se obtulit occasio, quam diu optatam laetissime cepi, tenui, amplexus sum. Quandoquidem, Philosophiae systematibus cribratis, atque veritatibus hinc inde discussis, Ordinem Seraphicum jampridem illustribus viris omni litteratura florentibus clarissimum ad unitatem cogitandi, etiam in iis, quae ex utraque parte ductu dumtaxat rationis decertantur, sum meditatus evehere. Quare, ut Institutiones Philosophiae, quas ex universa Ordinis Minorum Familia Lectores alumnos suos docerent, conscriberentur, me vigil cura sollicitavit. Verum cuinam nuncupandae, quibusnam auspiciis, quonam patrono essent evulgandae, ratione et consilio ductus, nec diu quaesivi, nec quaerere opus erat.

Tibi uni hasce quascumque philosophicas Institutiones dicandas, et sacrandas existimavi, Princeps Eminentissime; Tibi, qui tanto sapientiae flumine, omnibus demirantibus, in Gregoriano Lyceo Ecclesiae sapientiam, quam ab incunabulis es adeptus, pervolutasti, ostendisti, docuisti; Tibi, qui adeo rerum dexteritate praefulges, ut apud Helvetiam, Brasiliam, atque magnificam Vindobonae aulam pro Beatissimo Patre legatione sanctissime fun-

gens, inviolata Sanctae Sedis jura prudenti consilio, solerti sensu, dicendi copia servasti; Tibi, quem ad magna maturum, aequissime jam functum ex omni parte officio Tuo, Purpura Sacra insignivit Sapientissimus Summus Pontifex, quem haud tua benefacta latebant; Tibi, qui Æsinatem gregem aequitate, prudentia, vigilantia, monitisque a callidis lupis, qui Ecclesiam Christi undique discerpere aggrediuntur, eripuisti: et nunc Albanensem casto foves amore; Tibi, quem jure meritoque in causarum diversitate constitutum audiunt, consulunt, probant ex universo Orbe Sacerdotes, et Ecclesiarum Rectores, Coenobitae omnes, et Episcopi, qui undique Te aequissimum, Te integerrimum, Te disertissimum, Te doctissimum conclamant; Tibi, qui Ordinem Seraphicum, cui licet immerentissimus praesum, tanta complecteris benevolentia, tantoque erga ipsum amore flagras, ut ejus Pater videaris, et sis. Omnia heic praetereo, quae Tuam mentem, atque cor Tuum complent bona, quae bono sunt Reipublicae Christianae, ne Tuam, qua splendescis, videar offendere modestiam. Haec tamen accipe, Princeps Eminentissime, veluti perenne erga Te obsequii, observantiae, gratique animi non mei tantum, sed totius Minoriticae Familiae argumentum. Has Institutiones benigno favore prosequere, sub tui magni Nominis umbra tuere, ab insano invidiae furore protege . . . . Tuo interim suffultus praesidio, Princeps Eminentissime et Reverendissime, omni, qua possum reverentia, quamque Tu tanto jure promereris, limbum Tuae sacrae Purpurae humillime deosculor.

Hum: Addict: Obseq: Servus
FR. JOSEPH M. AB ALEXANDRIA
MINISTER GENERALIS.

AD LECTORES ET ALUMNOS TOTIUS ORDINIS MINORUM MINISTRI GENERALIS

PROLOQUIUM

Vos haud fugit totius Ordinis Seraphici filii, quantis distentum curis, quantis constrictum laboribus huc illucque excursantem, multa me in toto ordine refecisse studia collapsa, multa labentia instaurasse, multa a fundamentis erexisse. Vos haud latet, me quamplurimis praefuisse concursibus de re Philosophica, et Theologica, quibus nostrorum Conventuum gymnasia replevi, quantum satis est, atque quorundam e Minoritico Ordine exterorum scholis etiam amicam potui tendere dextram. Tandem, ne plura, quae modo hic, modo illic coram omnibus acta sunt, persequar, vos non ignoratis, qua demum sollicitudine cathedram de Sacra Eloquentia, ut Sacri Oratores ex nostro Ordine in vineam Domini, omni exculti sapientia, et arte exeant, ipso annuente Summo Pontifice Gregorio XVI., quem Deus diu sospitet, de novo excitaverim. Igitur satis, superque, quantum mihi de sursum datum est a Patre luminum, in iis, quae scientiarum cultum respiciunt, laboris insumpsi.

Ast cor jamdudum sum percontatus, atque nondum pro bono Seraphici Ordinis sua sorte contentum reperi; quoddam inane, ut ita loquar, in ipso corde prospiciens, illud primum expendere, dein cribrare, demum replere cogebar. Scripta, et libros, quibus utuntur Lectores, mente revolvi, probe perpendi, diligenter consideravi. Quoddam dissonum inspexi, quoddam dissimile inveni, quoddam non omnibus numeris absolutum, contra ac corde optabam, mea sub mente motum est. Hoc vidi, et contristatus sum. Novum consilium pectore versavi. Hoc cepi, et litteris circularibus, datis mense Decembri 1840, illud retexi, opus nempe de re Philosophica, quod uniforme et commune futurum toti foret Seraphico Ordini, extruendum nuntiavi. Partitis illico de variis rebus tractatibus huic, vel illi viro Religioso, tandem membra colligi conatus sum, atque in unum redigi corpus curavi. En opus typis jam modo commissum. Faxit Deus, ut quemadmodum Ordo Seraphicus transactis temporibus doctissimos cclesiae, atque S ocietatis commodo viros peperit, ita et ego ad verissimam aestimationem alendam tum labore et solertia mea, tum hoc ipso opere a me edito videar aliquid contulisse.

Eja satagite, Lectores, qui estis corona capitis mei, totis viribus studiis incumbite, ut ordinem Seraphicum juvenibus compleatis, qui sunt prospecturi bono Reipublicae Christianae. Hoc postulat ipsa Christiana societas, hoc nostra vocatio, hoc quidam grati animi sensus. Recordamini, quorum Patrum cathedris successistis, cujus Ordinis estis filii, quale vobis incumbit munus. Messis adhuc pauca est, licet semina multa

sint consignata humo. Manum admovete et vos ad scientiae speculativae instaurationem, ad quam a Sacerdotio invitamini, quia illa cum Religione amice conspirat. Saeculi philosophiam capite, sed erroribus defaecatam, sensismo vacuam, idealismo carentem, atque omni purgamine divisam. Religionem defendite in hac praesertim aetate, in qua undique systemata conduntur, quae eam deturbare conantur. Reddite adultam virtutem, quae adhuc fasciolis tegi videtur. Æmulamini charismata meliora.

Vos quoque, electi juvenes, qui in sortem Domini vocati estis, vos quoque per viscera misericordiae Dei precor, obtestorque, ut, amoto otio, cohibitis affectibus, orationi vacetis, ut dein sapientiae studio alacriter operam navetis. Generatio praeterit, et generatio advenit. Vos generatio vivens, vos, vos Ordinem Seraphicum vestra virtute, vestro labore, vestro studio honestate; vos Christi Religionis commodo, corde ad virtutem composito, mentem vestram instruite; vos Societatis bono, quae vobis bonum largitur, prospicite. Vos precor paterno corde, quo vos adamavi, et adamabo. Benedico vos in nomine Dei nostri paterna benedictione, a quo spero vobis animum additurum esse ad sapientiae studium, vosque fructus in toto Seraphico Ordine uberes relaturos. Valete.

PHILOSOPHIAE HISTORIA

1. Ita a natura est homo comparatus, ut perenniter exoptet felicitatem, ad quam omnia sua dirigit vota, omnesque cogitationes, actionesque convertit. Jam vero haec felicitas, quam assequi possumus, ex uno dimanare potest sapientiae studio, quod philosophia nuncupatur; accepto vocabulo a Pythagora, qui a Leonte Phliasiorum principe quaesitus, qua maxime confideret arte, philosophum seipsum appellavit.

2. Philosophiae lectiones tyronibus proponentes, de ipsius historia in antecessum breviter eos instruendos ducimus. Sicut enim animum addit agricolae ad agrum excolendum vocato, ipsius agri extensionem, qualitatem, vepres, munditiam, heri morem noscere; ita juvat juvenes, antequam philosophiam ingrediantur, ipsius varios anfractus, systemata diversa, viros erroribus, aut veritatibus prolatis celebres in philosophiae historia cognoscere, quae cum Religione, quae basis est omnis scientiae, connectitur, mentis vires excitat, juvenesque, qui tot opposita vident cogitata, modestos reddit.

3. Ad philosophiam vetusti sapientes retulerunt quidquid de Supremo Numine, de humanae sobolis proprietatibus, de coelorum, terraeque qualitatibus, atque de geniis, unius ductu rationis naturalis licet disserere. Quare recte eam Tullius (de off. l. 2. c. 2.) definivit *rerum divinarum, humanarumque, et causarum, quibus hae res continentur, scientiam.* Ast temporis progressu, majori diligentia, ac labore, naturalium rerum scrutatis proprietatibus, in classes philosophiam tribuentes, pro variarum rerum tractatione, Logicam, Metaphisicam, Mathesim, Physicam, Ethicam, vocarunt. Imo veluti philosophiae partes Medicinam, Historiam naturalem, Chemiam, habuerunt. Ast nos, uti videbimus in philosophiae partitione, philosophiae vocabulum ad partem rationalem coarctamus.

4. De philosophiae historia heic acturi haud erimus solliciti de causis, effectibusque rationes afferre, quod philosophiae finis est (§. 3.); sed naturalium scientiarum originem,

ac progressum apud varias gentes strictim exhibebimus. Qua in re illud admonitum lectorem volumus, haud nos confidere, semper assecuturos esse veritatem, cum aliquorum philosophorum, sectarumque, signabimus tempora, aut describemus doctrinam. Saepe enim usuvenit, alia, atque alia designari initia ab historicis pro sectarum varietate, ac temporum vetustate, atque ad multiplices sensus philosophorum dicta detorqueri.

5. Interim, ut ordine hac in re procedamus, historiam hanc nostram in quatuor partimur epochas. In prima Philosophiae historiam texemus a mundi exordio ad graecas usque scholas; in secunda de Philosophiae incremento disseremus a graecis scholis usque ad *Eclecticismum*, uti ajunt; in tertia de Philosophiae vicissitudinibus loquemur ab *Eclecticismo* ad illius instaurationem; in quarta demum dicemus de Philosophiae instauratione ad haec usque tempora.

EPOCHA I.

DE PHILOSOPHIAE HISTORIA A MUNDI EXORDIO AD GRAECAS USQUE SCHOLAS

6. Cum ex sapientiae studio felicitas, ad quam homo innato velut pondere tendit, praecipue dimanet (§. 1.); recte infertur, hominem ab exordio mundi philosophandi votum cum existentia recepisse, ideoque primum hominem philosophorum principem extitisse. Et hoc non obscure ex eo colligitur, quod Adam cunctis animantibus nomina imposuerit, et *omne quod vocavit Adam animae viventis, ipsum fuerit nomen ejus* (Gen. 2. v. 19.). Quandoquidem hoc minime ille perficere potuisset sine earum potissimum rerum scientia, quae vita, sensuque donantur.

7. Adamum porro filios, et nepotes suos, nongentorum et triginta annorum spatio, eamdem rerum scientiam, qua ipse potiebatur, docuisse perspicuum est. Et reapse Mathusalem Adamum superstitem habuit annis 243, atque cum Noe vixit annis 600, obiitque ipso anno diluvii; Noe vixit cum filio suo Semo, qui cum Abrahamo vixit annis 50; Abraham filium Isaac, et Isaac Jacobum, et Jacob duodecim filios habuit. Inter istos Levi vixit usque ad Moysen. En quomodo propagari potuit, et reapse propagata est philosophia ab Adamo ad Moy-

sen, qui eam Judaicam gentem edocuit. Revera Cain (Gen. 4.) *aedificavit civitatem*, Jubal fuit *pater canentium cithara et organo*, Tubalcain fuit *malleator*, *et faber in cuncta opera aeris, et ferri.* Ast in vario vitae genere distractis primis hominibus, alii venatores extitere brutorum latibula aucupantes, eorumque decipientes calliditatem; alii pastores soli naturam, temperiem, foecunditatis gestationisque tempora, morbos, remedia accurate exquirentes; alii agricolae addicti in detegenda soli natura, in dignoscendis seminibus, in explorandis viribus animalium, quae laborum suorum socia sibi adsciscebant. Ex his porro ad ferrum, lapides, ligna, caementa tractanda natae sunt artes, sine quibus instrumenta ad venationem, ad agrorum cultum, ad tot vitae usus necessaria defuissent. Haec scientia priscorum hominum fuit.

8. Universali cataclysmo humano genere pereunte, non item occidit naturae studium. Memoranda profecto sunt Noachi, Abrahami, Mosis, Davidis, Salomonis nomina, qui non solum sapientia, quae in Deum, ejusque perfectiones versaretur, donabantur; sed ne rerum naturalium ordinem, leges, phoenomena quidem ignorabant, uti ex eorum libris non obscure colligitur. Salomon enim, ut alios sileam, *disputavit super lignis a cedro, quae est in libano, usque ad hyssopum, quae egreditur de pariete: et disseruit de jumentis, et volucribus, et reptilibus, et piscibus* (3. Reg. 4. 33.). Quare perperam Heinnecius (hist. philos. §. 14.) scribit de Hebraeis: *Eorum sapientia magis in vera Dei notitia, et scientia morum, quam in speculationibus physicis constitisse videtur.* Hinc docet Josephus (antiq. l. 1. c. 15.), ab Abrahamo Chaldaeos fuisse edoctos; imo testatur Eusebius (Praep. l. 9. c. 17., et l. 10. c 5.), Phoenices scientiam ab Abrahamo, et litteras ab Hebraeis accepisse, licet alii alia sentiant (§. 11.). Non itaque male recentiores aliqui putant, philosophiam, quae cum Religione copulatur, et ex ipsa enascitur, penes varias gentes esse eamdem Religionem, primitus revelatam, sed postea corruptam, et fabellis refertam. Quod etiam colligitur ex sacris libris gentium, qui simul philosophica continent systemata, atque revelationem quamdam supponunt. Scientiae rationales cum opinionibus religiosis semper pari passu ambulant, uti docet experientia. Verum temporis processu et ipsi in sectas divisi sunt Hebraei, quorum alii Essaei, alii Sadducaei, alii Pharisaei pro eorum dogmatum varietate dicti sunt. Ceterum non est tacendum, cogitationes plurimas, praesertim illas, quae Deum

respiciunt, Adamo, ejusque Nepotibus tributas, de quibus in sacris litteris fit mentio, a Deo ipso illas accepisse. Nos philosophiam in subjecto existentem, non in causa fontali, in hac historia contemplamus.

9. Primi omnium, qui inter gentes scientiis navarunt operam, Chaldaei creduntur, qui Deum supremum confitebantur, atque varios intelligentiarum ordines a Deo emanatarum; vel, uti alii volunt, Deum dicebant principium igneum totam per naturam diffusum, et ex eo mundum emanatum. Zoroaster, qui Nemrodi aetate floruit, uti S. Epiphanio adrisit, scientiarum parens apud Chaldaeos habetur, atque Belus Semiramidis pater, veluti Astronomiae auctor. Multo in honore apud ipsos habitus est Berosus, qui an. 280. ante Christum vixit, atque Chaldaeorum scripsit historiam, eorumque scientias in Graeciam invexit.

10. A Chaldaea progressa est artium disciplina ad Persas, qui, duce altero Zoroastro, qui Darii Hystaspis tempore floruit, duo numina, seu rerum principia sibi invicem adversa coluerunt, malorum auctorem alterum dictum Arimanium, alterum dictum Oromazium, et inter illa tertium Mithrae nomine. Magi apud illos sunt, qui scientias colunt, quas in Graeciam intulisse Ostanes primus dicitur. Circa mali originem idem cum Persis sensisse Arabes, praecipue Sabaeos, atque circa plura edoctos ab illis fuisse, ex disputationibus amicorum Jobi colligunt eruditi.

11. Phoenices autem magnam nominis celebritatem nacti sunt, praecipue ob litterarum et nauticae inventionem, et siderum observationes, quae a Sanchoniatone Berilio, qui ante dirutum Ilium vixisse creditur, et a Mocho, sive Moscho acceperunt. Ab iisdem atomorum systema emanasse docent Strabo, et Cudwortus. Cadmus Phoenicius habetur veluti coloniae dux in Graeciam deductae, et ex Phoenicia in Graeciam litteras intulisse creditur.

12. Multum in liberalibus excolendis disciplinis Ægyptii profecere, quos magistros adibant saepe Graeci sapientes, in quorumque sapientia praedicant sacrae litterae eruditum Moysen. Licet Deum unum, rerumque omnium opificem, animarumque trasmigrationem admisisse Ægyptios credant aliqui, non desunt tamen, qui cum Persis (§. 10.) convenisse dicunt circa Theogoniam, nempe Osiridem pro Oromazio, Typhonem pro Arimanio, Orum pro Mithra admittentes. Plurimum excelluisse in Mechanica Ægyptios ex pyramidibus, et obeliscis apparet; plurimum praestitisse et

in Astronomia et in Geometria, qua fines agrorum ex Nili exundationibus permixtos denuo constituere tenebantur, putant eruditi. Ægyptiorum sapientia Hermeti, sive Mercurio auctori tribuitur, cui longo post tempore alter successit Mercurius, cognomine Trismegistus.

13. Indi principem sapientiae Buddam venerati sunt, quem Brahmanes, seu Bramini sequuti sunt; qui, habiti veluti diligentissimi siderum observatores, mundum a Deo emanatum jactitabant, Deumque dicebant per omnes mundi partes diffusum, animarumque methempsycosim profitebantur. Eamdem doctrinam Sinis tribuunt historici, qui eorum primum legislatorem Fokiam dicunt, cui post successit Confucius, quem, a. 551. ante Christum, ingenio, sapientia, virtuteque praestantissimum, philosophiae, atque politicae magistrum praedicant historici. Multa quoque de astronomia tribuuntur Sinis, sed hisce temporibus non satis probata. Verum docent Colebrooke, Cousin, M. de Martes, aliique eruditi, apud Indos a veteribus temporibus fuisse scholam, dictam Sânkhya, hancque divisam in plures sectas, quarum primam erexit Kampila, eamque atheam. Tenebat haec schola, futuras pœnas devitari veritatis cognitione, quae consistit in distinguendis principiis *perceptibilibus* et *imperceptibilibus*, et praesertim in distinguendo principio cogitante in homine; quaeque acquiritur sensatione, inductione, affirmatione. Quae *percipi* possunt ad vigintiquinque juxta hanc scholam reducuntur, nempe 1.° natura, causa universalis: 2.° intelligentia producta a natura: 3.° conscientia statuens propriam existentiam: 4.° ad 8. terra, aqua, ignis, aer, spatium, producta a quinque particulis elementorum: 9. ad 13. quinque particulae elementorum a conscientia productae: 14. ad 24. quinque sensus externi necessarii ad sensationem, et quinque alii ad actionem, producti etiam a conscientia, et sensus communis; quae copulata cum intelligentia, et conscientia, instrumenta sunt perfectae scientiae: 25. anima nec producta, nec producens, individua et multiplex, sensibilis, immaterialis, aeterna. Docebat insuper, creationem complecti octo ordines semideorum superiores, qui sublimem aerem incolunt, et quinque inferiores, nempe quadrupedes, aves, reptiles, vegetabiles, hominem, qui in ima obscuritate degunt. Deum negabat, utpote qui nequit acquiri sensibus, ratiocinio, revelatione; ast *intelligentiam* admittebat a natura procedentem, originem omnium existentiarum. Ex quo patet hac in schola contineri materialismum, fatalismum, pantheismum.

14. Alteram ex Sânkhya instituit Gôtama, quae rationalium Indorum est, quaeque divisa et ipsa est in duplicem classem, quarum primam Gótama, alteram Kan'a'da promovit; illa Logicam et Metaphysicam; haec physicam corpuscularem versabat. Tota haec schola animam a corpore divisam, corpusque iners moventem, infinitam, aeternam, cognitam organo mentali, quatuordecim qualitatibus ornatam, et praeter ipsam etiam animam supremam et creantem professa est. Quinque sensus externos, unumque internum, materiam vero in statu atomorum aeternam admisit. Gôtama sexdecim categorias, sex autem Kan' a' da cognovit.

15. Deinde inter Indos fuerunt Idealistae, duce Vêdanta, qui materiae existentiam negavit, atque unam professus est essentiam energicam, in qua sunt omnes naturae modificationes. Fuerunt Suprannaturalistae, qui, docente Djaimini, doctrinam colligunt ex Vêdas, qui erant libri sacri revelati a Deo Brahmâ, quique praecepta, preces, sacrificia continent. Haec schola dicta est Mômânsâ, cui plura addidit Pantandjali, qui mediationem, et ecstasim docuit, regulasque ad haec peragenda similes illis, quibus utuntur recentiores *magnetizantes*. Fuerunt Eclectici, quorum aliqui, magistro Djaiâniani, profitebantur, ex atomis universum esse ortum; entia alia esse animata, et alia inanimata; actus quatuor esse puros, et quatuor impuros; alii vero, praeceptore Bouddhas, negarunt veritatem librorum Vêdas, et isti divisi sunt, sed omnes veluti haeretici habiti persecutionem passi sunt. Admittunt quoque Indi librum conditum a Mano saeculo decimo secundo ante aer. vulgarem, qui agit de creatione, educatione, matrimonio, oeconomia domestica, modo vivendi, mulierum purificatione, devotione, regimine politico, legibus poenalibus et civilibus, mercatoribus, famulis, expiatione, transmigratione, deque finali beatitudine (V. Balthassar Poli. Supplementi al Manuale di Tennemann).

16. Apud Sinenses quoque reperti sunt libri, Meng-Tseu a Mencio, et Tao-Te-King a Lao-Tseu conditi. In primo laudantur veteres Imperantes, reprehenduntur Reges vi pacem conciliantes, probatur humanae naturae bonitas, refutantur errores aliquarum sectarum, anima a corpore distincta admittitur, ratio sectanda dicitur, ut coelo serviatur. In altero vero admittitur transmigratio, Intelligentia suprema dicta *Tao*, cum nomine, et sine nomine; ut nominabilis, mater rerum corporearum; ut innominabilis, principium coeli et terrae, corporea, et incorporea, quae contemplanda dicitur absque

ullis terrenis desideriis. Mencio saeculo quarto, Lao-Tseu saeculo sexto ante aer. vulg. ponitur.

17. Apud Æthiopes Atlantem plurimum praestasse in Astronomia, docent eruditi; ex quo coelum suis humeris sustinere fabula confecta est. Inter Scythas commemorantur Abaris, Anacharsis, Taxaris, Zamolxis. Orpheum inter Thraces doctrinam calluisse, probatur ex eo, quod lyra sua silvas et saxa movisse, fluviorum cursum prohibuisse, ferasque mitiores reddidisse, fabulae testautur. Apud Gallos et Germanos Druidae, et apud Britannos Bardi, qui eorum erant Poetae et Sacerdotes, sapientes habiti sunt. Sed satis de primis illis temporibus, in quibus scientiarum infantiam strictim contemplati sumus.

EPOCHA II.

A GRAECIS SCHOLIS USQUE AD ECLECTICOS PHILOSOPHOS

18. Relictis heic quae fabulas sapiunt, quaeque mythologicam constituunt philosophiam, quam Orpheus, Hesiodus, Homerus, ceterique Graecorum sapientissimi poetae sunt prosequuti, multiplices referre graecorum sectas, sive scholas, arbitramur, quarum aliae unam, alteram philosophiae partem excolentes, multas veritates, et errores plurimos nobis tradiderunt. Scientiarum studium apud graecos circa a 600. ante aeram vulgarem est exorsum, sapientesque sunt vocati, qui in qualibet scientiarum parte aliis praestiterunt.

19. Septem fuerunt in Graecia viri, consensu omnium, sapientes appellati, Thales Milesius, Solon Atheniensis, Chilon Lacedaemonius, Pittacus Mitylenaeus, Bians Prieneus, Cleobulus Lyndius, Periander Corinthius. Origo istorum, uti Ausonius et Valerius Maximus narrant, haec fuit. Quidam Milesii jactum retis emerant; extracto rete, inventus est cum piscibus tripus aureus. Suum esse ajebant Milesii, sibi vindicabant piscatores. Aditum est Apollinis oraculum, cujus responsum fuit, sapientissimo illius aetatis tripodem deberi. Omnium consensu ad Thaletem delatus est, a quo ad Biantem remissus, tamquam se sapientiorem: hic eadem de causa Pittaco obtulit: ab hoc ad alios, quos laudavimus, transmissus,

donec ad Thaletem rediret; qui demum statuit Apollini dicandum, soli vere sapienti, et sapientiae largitori. Admirata Graecia illorum virorum magnitudinem animi, eos et esse, et vocari debere sapientes judicavit (V. Forcell. v. Sapiens). Ethicam, et Politicam praecipue isti sapientes coluere, leges, praeceptaque ubique edocentes, et Respublicas condentes, aut disruptas componentes.

20. Inter graecorum sapientum sectas Jonica est prima, ex qua aliae passim ortae videntur. A Thalete Mileti in Jonia orto initium haec sumpsit schola. Ipse plures gentes adiit earum doctrinas addiscendi causa, in patria scholam erexit, suosque docuit, quae meliora collegerat. Doctus in astronomicis geometriam coluit, eamque suis forsan inventis auxit; causam supremam est confessus, licet omnia deorum plena affirmaverit; animas immortales statuit; mundum ex aqua efformatum dictitavit. Thaleti in Jonica schola successit Anaximander, et huic Anaximenes, ambo Milesii, sed ambo a Thaletis doctrina aliquantulum declinantes, rerum omnium principium esse infinitum quid, vel potius aerem dixerunt, fortasse deum sustulere. Anaximenis auditor fuit Anaxagoras, qui penitius prospiciens duo distinxit in mundi molitione, materiam, et mentem; hancque esse a materia distinctam, omnisque motus principium docuit, mundumque ex partibus similibus constare aestimavit. Huic Archelaus successit, qui mundum ex partibus dissimilibus conflatum voluit, Physicusque dictus, quia physices studium invexit Athenas, ubi Socratem auditorem habuit.

21. Socrates Atheniensis, ex quo Socratica schola dicta est, ex Sophronisco Sculptore, et Panagereta Obstetrice ortus, hominum sapientissimus appellatus; duo statuit criteria, unum ad sophistarum arrogantiam retundendam, alterum ad revocandos homines a nimia curiositate discendi ea, quae ad vitae emendationem nihil prosunt. Primum illud sic enunciabat: *unum scio, me nihil scire*; alterum: *quae supra nos, nihil ad nos*. In eo totus erat Socrates, ut homines seipsos explorarent, motus animi compescerent, virtutem et sapientiam labore ac studio acquirerent. Legem naturalem a Deo deducebat, virtutique post mortem praemia deberi profitebatur. Deos communes publice coluit, sed clam contempsit. Quare insimulatus, quod Deos despiceret, veneno ab Atheniensibus sublatus est. Nihil reliquit scriptum, omniaque deperiissent quae docuerat, nisi ejus discipuli Xenophon, Cebes, Plato, servassent.

22. Euclides Megarensis, ex quo Megarica orta est secta, muliebri iudutus veste clanculum Athenas ingrediebatur ad Socratem audiendum, quia poena capitis ingredi Athenas Megarae civibus erat interdictum. Suo ingenio indulgens, et Dialecticae praecipue studens, adeo disputationis studio abripiebatur, ut ejus schola eristica, seu litigiosa postmodum sit appellata. Ex Euclide, alio ab Euclide, qui in geometria postea magnum sibi comparavit nomen, extitere disciputi Eubolides, Euphantus, Apollonius, Stilpo, aliique, qui omnes a disputandi prurigine sophistae sunt vocati.

23. Eliacam scholam condidit Phaedo Eliensis, alter Socratis discipulus, qui minime recedens a mera Socratis doctrina megarensibus sophistis toto se opposuit studio. Ei successit Plisthenes, et huic Menedemus Eretriacus, ex quo Eretriaca schola illa dicta est. Tandem illam rexit scholam Asclepiades, alius ab illo, qui tempore Caesaris Romae exercuit medicinam.

24. Spectatissimum Socrates auditorem Platonem habuit, qui Athenis a. 420. ante aer. vulg. floruit, et Socrati septem annis operam dedit, Euclidi Megarensi, postea Theodosio Mathematico, demum Philolao. Discendi studio plures suscepit peregrinationes; ex quibus in patriam redux scholam instituit in loco, quem publico gymnasio quidam Academus destinarat, Academicam proinde dictam. Materiam aeternam admisit Plato, licet natura sua confusam, informem, temere agitatam; Deum confessus est supremum, immaterialem, liberrimum, providum, potentissimum; alios deos minores posuit, et daemones a divina substantia emanantes, quibus rerum sensibilium molitionem tribuit; animas hominum praeextitisse corporibus, atque per emanationem a Deo avulsas, rerumque intelligibilium notitia donantes putavit. Ceterum istae animae in corporibus detrusae notiones ingenitas oblitae sunt, quae denuo contemplatione possent reminisci, sicque denuo ad Deum accedere, uti ipse docebat. Summum bonum in contemplativa scientia, qua possumus Deo similes fieri, reposuit Plato, qui mathematica plurimi faciebat, utpote ad contemplationem disponentia. Plura etiam de politica disputavit Plato.

25. In Platonis schola ordine praefuerunt Pseusippus ex sorore nepos, Xenocrates, Polemo, Crantor, Crates, qui illibatam praeceptoris custodientes doctrinam academiam veterem constituerunt. Arcesilaus vero, qui Crateti successit, parum immutata Platonis doctrina, academiam mediam con-

didit, in qua praepositi sunt Lacydes, et Evander Egesinus. Post hunc rexit scholam Carneades, qui, aliis inductis mutationibus, novam fundavit academiam, quam sunt moderati Clitomacus, Philo, qui Ciceronem, et Antiochum Ascalonitam auditorem habuit. Hoc erat discrimen inter has academias, quod Plato per intellectum scientiam, et per sensus opinionem haberi doceret; Arcesilaus nihil sciri posse, et suspensionem sapienti relinqui dictitaret; Carneades veritates, a nobis tamen nullimode intelligendas, admitteret.

26. Aristoteles Stagirites Nicomachi medici filius, et Platonis discipulus, natus an. 384. ante aer. vulg. Athenis in Lyceo, quod ad exercendam juventutem in arte gymnastica, et militari Pericles condiderat, novam erexit scholam peripateticam appellatam, quia deambulans docere solebat. Suo eximio ingenio fere omnes scientias est complexus Aristoteles. Logicam a Platone receptam ad meliorem redegit formam, ejusque figuras, et modos exposuit. Omnes ideas a sensibus originem ducere statuit, ex quo effatum illud peripateticorum: *nihil est in intellectu, quod prius non fuerit in sensibus.* Deum confessus, ejus existentiam a primi motoris necessitate demonstravit. Materiam, vel, ut alii volunt, mundum aeternum asseruit. Triplicem in homine statuit animam vegetativam, sensitivam, intellectualem, quam postremam immortalitate donatam dixit. Moralem philosophiam egregie ampliavit in suis Ethicorum libris, in aliis ad Eudemum, in duobus magnorum moralium, in libro de virtutibus, in duobus oeconomicorum, et in politicis. Corporum naturam scrutatus est, atque brutorum proprietates descripsit, opibus adjutus Alexandri M., cujus praeceptor decem annis extitit. Neque politiores reliquit artes, quarum principium in naturae imitatione reposuit; Rethoricam, atque artem Poeticam magna evolvit sagacitate, omne scibile humanum veluti complectens. Inimicorum invidia Chalcidem aufugiens Theophrastum ex Eresso successorem in Lyceo habuit, quem Strabo Lampsacenus est secutus, inde Licon Troadis, postea Aristo Caeus, et demum Critolaus, et Diodorus. Theophrasto sua scripta reliquit, qui scripsit haeredem Neleum, cujus posteri ea condiderunt sub humo, ex qua effossa post 130. annos vendita sunt Apelliconi Tejo, ex quo ad Tyrannionem Grammaticum pervenere, qui ambo lacunas suffecerunt. Illis potitus Andronicus Rodius disposuit quae ad Logicam, Ethicam, Physicam pertinent; post physica, quae de ente agebant, reponens, dicta proinde *metataphysica*; ex quo metaphysica fa-

cta est. Philosophia peripatetica multos sectatores habuit, sceptrumque tenuit usque ad saeculum XVII. et ultra.

27. Antisthenes Atheniensis et ipse Socratis auditor Sectae Cynicae fuit parens. Spreta Logica et Physica, Ethicae excolendae totus incubuit, hancque unam suis tradidit discipulis. Cynici adeo ambitiose virtutem affectabant, ut spreto omni vitae cultu, corruptos hominum mores summo rigore insectarentur. Dicti sunt Cynici a Cynosarge gymnasio, ubi versabatur Antisthenes, vel a graeca voce, quae canem significat, a canina mordacitate, qua in hominum vitia nullo discrimine invehebant, vel quod canum more in propatulo et vesci, et ventrem exonerare, et turpia patrare non dubitarent. Inter Cynicos est notissimus Diogenes Sinopensis, qui rerum contemptu, et invicto animo in adversis ferendis praeceptorem superavit.

28. Zeno Socratis, deinde Cratetis academiae veteris magistri, aliorumque postea philosophorum fuit auditor. Natus Cittii in Cypro insula, porticum Athenis nactus Polignotti figuris ornatum, scholam ibi habuit, Stoicam a porticu dictam, et sapientiam docuit. Cynicorum more praesertim Ethicam excoluit; Deum unum admisit, fato tamen subjectum, ac veluti mundi animam; animam humanam igneis particulis conflatam asseruit; beatitatem in una constituit virtute; solum proinde sapientem beatum, liberum, regem; aliosque servos, et miseros credidit; animam sapientis post corporis mortem ad ultimum aetherem reverti, ceterorum vero animas per inferiores aeris regiones volitare jactitavit; vitia omnia aequalia, virtutesque omnes aequales posuit. Celebriores Zenonis discipuli fuere Herillus Chalcedonius, Cleantes, Crysippus, Diogenes Seleuciensis, Antipater Sidonius, Posidonius, quem Rhodi docentem Pompejus invisit, et Tullius audivit.

29. Aristippus Socratis auditor ortus Cyrene in Africa sectam Cyrenaicam instituit. A Socratis doctrina abhorrens, ultimum hominis finem in voluptate corporis, nihilque natura honestum, vel turpe agnovit. Ei successere Aristippus ex filia nepos, Theodorus Atheus, Epitimides, Hegesias, Annicerides, qui praeceptoris dogmatibus latam viam vitiis reserarunt.

30. Epicurus ortus Athenis a. 340. ante aer. vulg. ibi amoenum emit hortum, in quo docendi munus suscepit. In rebus sensibilibus Epicurus veraces credidit sensus, et ab his ideas derivari asseruit; in intelligibilibus criterium in clara rei notione reposuit; in rebus moralibus dolorem fugiendum,

quaerendam vero esse voluptatem statuit. Licet haud desint, qui de voluptate corporis, uti Cyrenaici, Epicurum fuisse loquutum putant; post Gassendum tamen fere omnes eruditi credunt de placida mentis quiete, quam sine virtute dicebat consistere non posse, voluptatem accepisse. Quare plurimum commendabat temperantiam, fortitudinem, prudentiam, justitiam. Ceterum impie docebat, universum efformatum ex turbulento, et fortuito atomorum concursu in inani infinito confuse volitantium; deos esse corporeos, beatos, nullam mundi curam habentes; animas humanas a subtilissimis atomis esse conflatas, ipsasque dissolvi post corporis obitum, *ceu fumus in altas aeris auras*, uti cecinit Lucretius. Atomorum doctrinam dicitur accepisse Epicurus a Moscho Phoenicio (§. 11.).

31. Pythagoras Samius, ex quo philosophia nomen accepit (§. 1.), Pherecydis discipulus, postquam Ægyptum, Phoeniciam, Chaldaeam, Persidem perlustraverat, in Italiam venit in eam partem, quae Magna Graecia dicta est, sedemque Crotone figens, magno auditorum affluxu philosophiam docuit. In duas classes partitus discipulos, alios Acroaticos vocavit, seu Pythagoricos, quibus omnia suae scholae arcana pandebat; alios Acusmaticos, seu Pythagoreos, qui ejus de rebus moralibus publicas lectiones audiebant. Pythagoras sedulam navavit operam Arithmeticae, Astronomiae, Geometriae, Musicae, ipsique tribuitur demonstratio de quadrati hypothenusae cum quadratis cathetorum aequalitate. Deum unum, rerum omnium principium, omniaque permeantem admisit, eique deos minores, daemonesque subjecit. Animas humanas a Dei substantia delibatas, atque immortales asseruit, et post mortem de corporibus in corpora transire, et quandoque in bestias mitti professus est. Hinc esum carnium prohibebat, dicebatque se in bello Trojano fuisse Euphorbum, qui revixit in Homero, postea in pavone, deinde in Pythagora; licet comicis philosophos deridentibus hoc inventum fuisse supponi possit. Mundum aeternum dixit, quem *cosmos*, seu ordinem appellavit. Discipulos nactus est Zaleucum et Carondam legislatores, Empedoclem Agrigentinum, Archytam Tarentinum, Tymaeum Locrensem, Philolaum Crotoniatem, cui tribuitur terrae motus circa solem doctrina. Tanti faciebant Pythagorae auditores ipsius auctoritatem, ut interrogantibus dicere solerent: *ipse dixit*; *ipse autem erat Pythagoras*. Creditur Pythagoras natus a. 584. ante aer. vulg. nempe a. 48. post Thaletem, uti docet Meiners. Ast ante Pythagoram in

Italia scientias et artes coluere Etrusci, qui regimen, leges, religionem, propriumque habebant idioma. Quare non immerito recentiores eruditi demonstrant, non Italos a Graecis, sed Graecos ab Italis, quos et ipse Plato in Sicilia consuluit, scientias et artes accepisse, atque philosophiae historiam ab fontibus Italiae, quae ante Indos etiam doctrina florebat, esse eruendam (V. Cuoco in suo *Platone in Italia*; Romagnosi in nota apposita Introductioni Manualis Tennemann; Balthassar Poli in *supplemento quarto al Manuale di Tennemann*).

32. Xenophanes Colophonicus a. 500. ante aer. vulg. Eleaticam sectam instituit, ex Elea dictam Magnae Graeciae urbe, ex qua celebriores habuit auditores. Statutis principiis, *ex nihilo nil fieri et scientiam dari non posse*, *nisi de re immutabili*, inferebat, quidquid est esse aeternum, et infinitum, hocque omnia in se comprehendere. Quare mundum aeternum asserens unam statuit substantiam, in quo impio praeluserat Spinozae. Ei successit Parmenides Eleates, qui duo elementa, terram, et ignem statuit, terramque in universi centro posuit; Melissus Samius, qui cum suo praeceptore universum infinitum, et sine vacuo ratus est; Zeno Eleates, quem Aristoteles Dialecticae auctorem dicit; Leucippus, qui mundum ex fortuito atomorum concursu conditum publice docuit; Democritus Abderites, qui hanc de atomis doctrinam maxime vulgavit; quique, audito quocumque fortunae casu, in risum erumpebat, oculosque sibi eripuit, ut in contemplatione versaretur; Heraclitus Ephesinus, qui ignem elementarem rerum principium posuit, et de omnibus flebat, vitamque suam in silvis ob hominum odium traduxit; Protagoras Abderites, qui Athenas reliquit, quia de diis ei dubitanti mors minabatur; Anaxarchus, qui magna fortitudine tormenta tulit, quibus eum subjecit tyrannus Nicocreon.

33. Pyrrho, aetate paulo Aristotele posterior, de omnibus perpetuo dubitandum esse dicebat. Sectatores ejus modo Pyrrhonici a praeceptore dicti sunt, modo Aporetici a dubitatione, modo Sceptici ab inquisitione veritatis numquam assequendae, modo Acataleptici a rerum incomprehensibilitate. Docuit proinde Pyrrho, mentem hominis contentam esse debere de apparentiis; boni, malique discrimen a legibus, moribusque hominum esse repetendum. Hanc doctrinam, demortuo Pyrrhone, amplexi sunt Arcesilaus, et Carneades mediae, novaeque Academiae magistri (§. 25.), et, qui ei successere, Euriloclius, Ptolomaeus Cyrenensis, aliique purimi. Ceterum non desunt, qui mitiori in sensu Pyrrhonem exponunt.

34. Omissis hic veteribus Etruscis, de quorum doctrina multa congerunt eruditi, de Romanis aliquid dicendum superest. Nullus inter ipsos philosophus, dum Reges, et Consules dominabautur, recensetur. Ast Graecia devicta, *victorem vicit*, *artesque intulit agresti Latio*. Incensi proinde latini grecae philosophiae studio, variis sectis nomina dederunt. Academiam coluerunt M. Brutus, M. Terentius, Varro, M. Piso, Tullius; Stoicam professi sunt Q. Lucius, Balbus, Scipio Africanus, Mutius Scaevola, M. Cato, Seneca, Epictetus; Epicuream sunt amplexi Torquatus, Vellejus, Trebatius, T. Pomponius Atticus, Lucretius Carus, qui eleganti carmine Epicuream doctrinam collegit; Peripateticam tenuerunt Tyrannio, Andronicus Rhodius, Plinius senex, Alexander Aphrodisaeus. Ceterum Platonis placitis praecipue inhaerebant Romani, utpote quae regundae Reipublicae aptiora videbantur. Quare Tullius 1. Tuscul. c. 17, dixit: *errare mehercule malo cum Platone, quam cum aliis vera sentire.* Imo et multi veteres Ecclesiae Patres Platonem sequebantur, quia magis ad instituta Religionis Christiauae accedere credebatur. Sed haec satis de scholis graecis.

EPOCHA III.

DE PHILOSOPHIAE VICISSITUDINIBUS AB ECLECTICIS PHILOSOPHIS AD ILLIUS INSTAURATIONEM

35. Dum sectae, de quibus in praecedenti epocha disseruimus, inter se dimicarent; scientiam suam praeclaris ditarunt inventis Mathematici, quos inter celebriores fuere Aristarchus, Euclides, Eratosthenes, Archimedes, Ipparchus, Ptolomaeus, qui scholam Alexandrinam, quam Reges Egypti instituerant, illustrarunt.

36. Inter haec Evangelica lux, quae legitime cum Hebraeorum philosophia (§§. 6. 8.) connectitur, hominibus affulsit. Puduit Ethnicos philosophos, suas doctrinas Christianis esse inferiores veritatibus, quae Deum secernunt a mundo, quem creatum a nihilo praedicant. Quare ad ignominiam vitandam veterum philosophorum placita ita explicare conati sunt, ut ab illis cognita dicerent, quae Christiani docebant, atque systema confecerunt opposita conciliandi, *syncretismum* appellatum. Ast alii minore praeoccupati illusione, ab uno-

quoque veterum philosophorum selegerunt quaedam, quae sibi meliora videbantur, uuumque efformarunt philosophiae corpus, *eclecticismum* dictum, cujus auctor saeculo Ecclesiae secundo, Alexandriae dicitur Potamus. Plurimi Christiani eum sequuti sunt, inter quos praestiterunt Athenagoras, Pantenius, Clemens Alexandrinus, Origenes, Justinus Martyr, Anatolius Laodicensis Episcopus, Arnobius, Ireuaeus, Lactantius, Sisinius, Eusebius, et ipse Augustinus.

37. Ast, quoniam nil sanctum est, quo non abutantur impii homines, eclectica philosophandi ratio in veritatis, Religionisque detrimentum conversa est. Ammonius enim Sacca Platonem sequutus, Alexandriae scholam erexit Juniorum Platonicorum, docuitque nulla fuisse a Christo tradita, quae laterent Platonem. Haec secta, quae Graeciam, Siriam, Italiam, aliasque R. Imperii provincias pervasit, sectatores habuit infensissimos Religionis hostes, Plotinum, Porphyrium, Jamblicum, Hieroclem, Simplicium, qui Julianum Imperatorem ad suas deduxerunt partes, atque apostatam reddidere. Ceterum, sublato e vivis Juliano, secta cecidit, et simul studium artium ubique languere visum est, quod Sophistarum ope auctum videbatur; sed philosophiae Patrum locum cessit.

38. Quapropter vix Boetius, paucique Ecclesiae Patres in philosophia peripatetica exculti saeculo quinto recensentur, atque in aliquibus coenobiis usque ad octavum saeculum philosophia delitescere visa est. Tandem sub octavi saeculi fine Arabes Aristotelis codices adepti, eos in patrium transtulerunt idioma, atque in Hispanias ab ipsis occupatas, illos variis illustratos commentariis, praesertim Avicennae et Averrois, invexerunt, scholasque erexerunt. Devictis deinde Arabibus, opera Alcuini Carolus M. conquisitis undique sapientissimis virls, pluribus in locis Occidentis Imperii collegia, academias, scholas instituit; sicque philosophia, quae saeculo decimo per Europam progressa est opera Gerberti, qui Pontifex fuit nomine Silvestri II, e suis emersa est tenebris. Aristotelis doctrina tamen ubique sceptrum tenebat, quae, quia omnes occuparat scholas, scholastica dicta est, ipseque Aristoteles per excellentiam *philosophus* est appellatus. Ceterum non defuerunt saeculo XI, XII, XIII, qui lumine revelationis illustrati de Deo, atque de officiis praeclara, et pretiosa dixerunt. Noti quippe sunt Luitprandus, Lanfrancus, S. Anselmus Cantuariensis, S. Petrus Damianus, S. Anselmus Lucensis, Bruno, Petrus Diaconus, Landulphus, S. Bernardus, Gherardus Cremonensis, Albertus M., S. Tho-

mas, S. Bonaventura, Joannes Duns Scotus, aliique, qui Theologiae, Mathematicae, Jurisprudentiae, Medicinae sedulam navarunt operam.

39. Verum doctores illius temporis Aristotelis doctrinam minime expendentes, sed de ratione eum interpretandi dumtaxat contendentes, in duas divisi sunt classes. Prima erat *Nominalium*, qui generales ideas esse mere subjectivas, nullumque earum existere extra animum cogitantem reale objectum, docebant; altera dicta *Realium*, qui universalium idearum objecta extra animum existere, dictitabant. Auctor Nominalium dicitur Rosellinus, eorumque acerrimus patronus Occham ex Minoritarum Familia; Realium vero doctrinam tradiderat Boetius, quem saeculis XII, XIII. sequuti sunt viri (§.38.) laudati. Ipsi reales postea in plures divisi sunt familias, quarum praecipuae fuerunt Thomistica, et Scotistica, quae in iis, quae minime dogmatibus opponuntur, inter se aliquando decertarunt.

40. Ast irretiti illi praeceptores *formalitatum*, *haecceitatum*, *realitatum*, *passionabilitatum*, *futuritionum*, *occultarum qualitatum*, *apathiae*, *sympathiae*, *antipathiae* vocabulis, Logicam, Metaphysicam, Physicam densissimis obvolvebant tenebris. Sed linguarum, artium, Medicinae, Jurisprudentiae, Theologiae, licet et ipsae etiam subtilitatibus refertae, studium minime languebat, cum praeclarissimi viri, quorum nomina longum enarrare foret, in illis excolendis toti incumberent.

41. Decimo tertio saeculo instar insoliti sideris fulsit Rogerius Baco, ex Minorum familia, natus a. 1214, et mortuus a. 1294, qui Astronomiam, Chemiam, Mathematicam, Medicinam, Mechanicam excolens, cameram opticam, specula, thelescopium, pulverem nitratum suo studio invenit, aut perfecit, dictus proinde Doctor mirabilis. Decimo quarto vero, et decimo quinto saeculo ad eclecticam philosophandi rationem aliquantulum reversi sunt illi praeceptores, opera praesertim Dantis Alighieri, Francisci Petrarcha, Joannis Boccaccio, maximorum magistrorum poetarum Italorum. Quae philosophandi ratio longius progressa est, ex quo graeci ad Concilium Florentinum interfuere, atque deinde, capta a Mahomede II. Constantinopoli, petierunt Italiam, secum philosophorum veterum scripta ferentes. Neque omittendum est, a saeculo IX. ad XV. quae barbara solent appellari, plura fuisse inventa. Nam a 876. Georius presbyter organum hydraulicum invenit; Rogerius Rex Siciliae artem conficiendi

serici faciliorem a. 1130; Alexander Spina ex Ord. Praed. a. 1280. usum conspicillorum; usus chartae lineae coepit a. 1300; ars typographica inventa est a. 1442; novi orbis detectio a Christophoro Columbo facta a. 1492. etc. etc.

42. Non novas scholas tamen condiderunt, sed veteribus adhaeserunt illi doctores. Platonicam quippe professi sunt Gemistus Bessario, Joannes Picus Mirandulanus, Marsilius Ficinus, Franciscus Fabricius Ficini discipulus, Andronicus Callixtus; Pythagoricam cum Platonica conjunctam coluerunt ipse Picus Mirandulanus, aliique, qui Magiae et Astrologiae praestigiis abrepti sunt; Epicuream excitarunt Chrysostomus Magnenus, Sannertius, et postea Gassendus, qui tamen eam purgarunt ab iis, quae Religioni sunt adversa; Aristotelicam vero sequuti sunt aliqui Graeci, Piccolominaei, Fracastorus, aliique. Plurimum Aristotelem, et Scholasticos sunt insectati in Italia Franciscus Patritius, Bernardinus Telesius, Laurentius Valla; in Gallia Petrus Ramus, Petrus Gassendus; in Germania Rodulphus Agricola, et Daniel Hofmannus; in Hollandia Erasmus. Petrus Pomponatius natus Mantuae a. 1462, et ejus discipuli Simon Portius, Paulus Jovius, Julius Caesar Scaliger, Jacobus Zabarella, eo tempore de immortalitate animae non philosophice senserunt. Floruerunt tunc temporis etiam Thomas Campanella, Hieronymus Cardanus, Jordanus Brunus, abnormis ingenii viri, sed postremus de Religione non bene sentiebat. Aristoteles tamen adhuc habebatur philosophiae magister, a quo recedere nefas erat. Fervebant ingenia, mentes excitabantur, animi hinc inde pugnabant, quasi nova appropinquaret epocha, in qua philosophia alios haberet cultores animosiores. Ita se res habuerunt usque ad saeculum XVI, in quo philosophiae instauratio est incepta.

EPOCHA IV.

A PHILOSOPHIAE INSTAURATIONE AD HAEC USQUE TEMPORA

43. Saeculis XVI. et XVII. copiosis ob naturalia inventa, despectis inanibus subtilitatibus, ad conterendum peripateticae servitutis jugum, atque ad jucundissimum naturae spectaculum, ejusque arcana exploranda plures docti omnem

contulerunt operam, philosophiae restauratores communi suffragio conclamati. Eminet inter ipsos Galilaeus Galilei, qui ortus Pisis a. 1564. recentioris physicae pater non immerito censetur. Siquidem, licet in Astronomia eum praecesserant Tychonius, Keplerus, Copernicus, tamen thelescopii inventor, ni hanc gloriam Rogerio tribuamus (§. 41.), habetur, ac diligentissimus coeli observator. Ipse vidit Jovis Satellites, Veneris phases, Lunae prominentias, Solis maculas, numerumque stellarum ingentem detexit. Ipse, falsis demonstratis Aristotelis placitis de gravitate, et motu corporum, in mechanica, et in hydraulica plura invenit, leges descensus gravium, leges projectionis, et penduli oscillationes determinavit; aerisque pondus ostendit, adjutus opera clarissimi Torricelli ejus discipuli. Ipse motum terrae circa solem, quod Pythagorae, aut Philolao Crotoniati primum tribuunt eruditi (§. 31.), et postea a Copernico in lucem protractum dicitur, observationibus diligenter institutis communivit. Eum ex Italia sequuti sunt Torricellius, Castellius, Vivianus, Cavalerius, Magalottus, Montanarius, Cassinus, Fridericus Cesi; et ex aliis regionibus Baylius, Guerrikius, Levennoekius, Ugenius, aliique multi, qui Mathematicam, Astronomiam, Physicam, Historiam naturalem illustraruut, auxerunt, ornarunt.

44. Franciscus Baco Baro de Verulamio natus a. 1572. in Anglia, omnium scientiarum instaurationem proclamans, usus analysi, inductione, analogia, experientia constanti, methodico dubio, philosophorum vitia detexit, veramque scientiae viam aperuit. In suo *novo organo* praejudicia removere sategit, quae *idola* tribus, *idola* specus, *idola* fori, *idola* theatri appellat, iterque pandit ascendendi per gradus continuos a particularibus ad axiomata minora, deinde ad superiora, demum ad generalissima. In libro de *dignitate. et augmento scientiarum* moralem philosophiam in *Ethicam*, et *Doctrinam civilem* divisit, illamque in duas partes, quarum prima agit de bono morali, et hominum officiis; altera de modo animi excolendi ad virtutem consequendam. De doctrina civili tantum innuimus, quod ex ea Grotius juris publici ideam sumpsisse credatur. Animam sensibilem brutis et hominibus, rationalem hominibus tantum, Aristotelico jugo nondum excusso, tribuit. Aureas sententias de Theologia edixit, quarum non est praetereunda illa: *leves gustus in philosophia movere fortasse ad atheismum, sed pleniores haustus ad Religionem reducere.* Hujus indolis sunt omnia fere Baconis opera, in quibus tamen ambages saepe inextricabiles inveniuntur.

45. Non multo post floruit in Gallia Renatus Cartesius natus a. 1596, qui fervido suo ingenio indulgens systema confecit ex parte fictitium, magno tamen plausu exceptum. Meditationes suas a corrigendis praejudiciis de praeconceptis opinionibus incipit, primumque dubitandum esse monet. Deinde animadvertit de seipso dubitare non posse, quia si cogitat, atque dubitat, certo existit. Ast non recte progreditur. Statuit siquidem, *omnes res, quae clare, et distincte concipiuntur, veras esse*, ex quo infert, Deum existere, quia claram, et distinctam ideam Dei habet. Porro has claras, et distinctas ideas a Deo animabus, dum crearentur, esse impressas, quemadmodum in cera sigillum, docuit, Platonis ideas innatas in lucem revocans. Animae essentiam in perenni cogitatione, sicut in extensione materiae essentiam posuit; causas secundas viribus expoliavit; corpus animamque Deo occasionem dare consentientes actiones perficiendi, amota mutua corporis animaeque operatione, effutivit, systema occasionalistarum cudens. Demum mundi totius opificium per vorticosum quemdam materiae motum explicare infelici exitu aggressus est. Dignus est Cartesius ea praecipue de causa, quod jugum servitutis in Logica, Metaphysica, Ethica amoverit; ast dubium universale a se statutum ad Protestantismum, imo ad Atheismum ducere videtur. Si namque de omnibus dubitandum foret, etiam de demonstrationibus mathematicis, de corporibus, de Deo, de terra, de coelo (Princ. de la Phil. p. 1.), licet religionem et moralem oretenus excipiat, quomodo verae essent his de rebus veritates evidentes? Et concipiuntur ne *clare* et *distincte* omnes res ad Religionem, et mores spectantes? Jure proinde ejus philosophia damnata fuit a S. Congregat. Indicis die 20. Novembris 1663. (V. Vincentius Gioberti - Introduzione allo studio della Filosof. t. 1.). Non desunt tamen, qui Cartesium mitiori in sensu interpretantur.

46. Cartesio sese opposuit Petrus Gassendus. Natus hic a. 1592, ac Mathesis praeceptor in Parisiensi Academia institutus, atomisticum systema instauravit; innatas ideas inficiatus est; quoddam reale commercium animam inter et corpus praenovit; quatuor mentis operationes indigitavit, ideam, judicium, ratiocinium, methodum; Epicuream philosophiam refecit, sed in pluribus emendatam, novisque additamentis illustratam.

47. Cartesianam doctrinam sunt amplexi Iansenistae e Portu Reali, Antonius Arnauld, Nicole, Blasius Paschal,

quibus *ars cogitandi* tribuitur, necnon Silvanus Regis, Antonius le Grand, aliique. Acerrimus vero Cartesianae doctrinae patronus fuit Nicolaus Malebranchius, qui natus a. 1638. omnia fere sui magistri placita eloquenti oratione ampliavit. In libro *de inquisitione veritatis* primum docet, sensus minime nos inducere in errorem; sed nos ipsos errare per falsam applicationem perceptionum, quas a sensibus accepimus. Deinde optima dicit de vitiis imaginationis, eorumque causis; ast postea plurima effutit, quae fanatismum sapiunt. Nam cum Cartesio occasionalistarum systema, ac criterium in perceptione clara, et distincta statuit; et docuit, ideas a Deo procedentes, quas anima contemplatur, esse diversas substantias ab ipsa anima distinctas. Imo ulterius progressus credidit, homines in Deo contemplari ideas rerum, in Deo cognoscere corpora, in Deo animas humanas. Quare inferebat, se ideo credere corporum existentiam, quia fides docet a Deo mundum esse creatum. Ast ideas innatas inficiatus est, et Cartesianum dubium. Male quoque aliqui rentur, Malebranchium Spinozismo favisse; cum minime animas cum Dei substantia confuderit, imo substantias diversas eas statuerit. Gerdilio viro clarissimo Malebranchii placita renovare placuit saeculo sequenti (V. Gioberti loc. cit. §. 45.).

48. Coevus illis viris fuit Thomas Hobbesius Anglus natus a. 1588, qui est patrocinatus tyrannidem; justum, et injustum ad conventiones reduxit, vimque potentium jus in debiles appellavit. Omnes ideas a sensibus esse; memoriam, ac imaginationem sensationes debiliores dixit. Omnem ab homine auferens spiritum, animam in motu partium, quam perceptionem sensationum dixit, reposuit.

49. Ast novam philosophiae faciem, desinente saeculo XVII, dederunt Isaacus Newtonus, Lokius, Leibnitius. Primus natus in Anglia a. 1642. Galilaei doctrinis insistens, duas illas materiae universales leges reperit, inertiam, et attractionem. Deinde statuit, 1.° non plures admittendas esse naturalium rerum causas, quam quae verae sunt, earumque phoenomenis explicandis sufficiunt: 2.° effectuum naturalium ejusdem generis easdem esse causas: 3.° qualitates corporum, quae intendi, et remitti nequeunt, et quae omnibus, in quibus experimenta instituere licet, corporibus competunt, pro corporum universorum qualitatibus haberi posse. Attractionis vim in planetis contemplans, systema Copernicanum solido niti fundamento perbelle prospexit; molecularem affinitatem chemicam expertus est; lucem esse igneas particulas a

corporibus luminosis avulsas demonstravit, licet alii recentiores putent, lucem esse phoenomenon, quod oritur ex aethere subtilissimo undique pervadente, atque a corporibus, quae luminosa dicuntur, excitato; dolorum causam, naturam, diversitatem repetitis experimentis explicavit. Totus in Mathesis, et Physicae studiis illustrandis, adeo naturae mirabilia suspiciebat, ut specialissimam erga Deum venerationem pro opportunitate praeseferret. Cujus vestigia sequens Boyleus ejus discipulus, cathedram instituit ad Deum, ejusque cultum defendendum destinatam, et Clarkius alter ejus discipulus, profundissimam existentiae, et attributorum Dei demonstrationem edidit.

50. Joannes vero Lokius in Anglia natus a. 1632. Logicae, et Metaphysicae praecipue operam dedit. Opus ipse edidit *de intellectu humano*, in cujus primo libro innatarum idearum systema destruere conatur; in secundo omnes ideas per sensationem, et reflexionem statuit; in tertio de idearum agit *signis*, quorum usum tum in explicandis ideis aliis, tum in memoriae illis revocandis, ut eis in ratiocinio utamur, demonstrat; in quarto de cognitionibus humanis loquitur, quarum gradus, extensionem, certitudinem, probabilitatem evolvit, erroresque patefacit. Deum demonstrat; ast ejus spiritualitati contradicit, cum de humanae animae spiritualitate dubitare visus est. Nec recte sensit de humana libertate, nec de corporum existentia. Plurimum Lokio debent Logica, et Metaphysica, sed ipse plura menda commisit, vacua plura reliquit. Ejus *sensismi* philosophiam sectati sunt, eamque ad materialismum protraxerunt La Metrie, Cabanis, Helvetius, aliique.

51. Gotofredus Guillelmus Leibnitius Lipsiae ortus a. 1646. fuit summus mathematicus, summusque metaphysicus. Posuit duo principia: *eadem res non potest esse simul, et non esse: et nihil existit sine ratione sufficienti existentiae suae.* Juxta ipsum Deus ita praeordinavit status successivos corporis, et animae, ut semper correspondentes essent, quod est systema *harmoniae praestabilitae*. Rationales animas cunctas in mundi exordio procreatas, atque suis involutas corpusculis in protoparentum visceribus inclusis docuit, quod est systema *involutorum*. Corporum elementa posuit simplicia, et *monades*, *unitates*, *entelechias* vocavit, vique donavit. Ipso docente, quaelibet monas vi sua repraesentat sibi universum per obscuras perceptiones. Quod, si aliqua monas acquirat distinctas perceptiones, quarum conscia sit, erit

entelechia dominsns, seu anima, qualis in brutis reperitur; rationalis vero, seu anima humana, si monas illa attingat cognitionem veritatum necessariarum. Deum optimum fecisse hunc mundum docuit, alias sine ratione sufficienti egisset. Arcana Religionis pluribus contra Baylium ostendit esse supra, et non contra rationem. Leibnitii systema acerrime sunt tuiti Wolfius, Bilfingerus, Baumeisterus, aliique plurimi.

52. P. Baylius natus an. 1647, cum Leibnitio acerrime disputavit (§. 51.). Ipse modo huic, modo illi systemati favet, nullumque constanter retinet; aliquando revelationem extollit, aliquando carpit; idea Dei utitur in excludenda corporum existentia, et humana libertate, et interim atheis patrocinatur; scepticismum summis extollit laudibus, licet saepe dogmatizet. Usque adeo desipuit, ut manichaeorum principia defenderit. Dignus tamen Baylius, qui efferatur laudibus, ea tantum de causa, quia veterum placita cribraverit.

53. Non silendum hic est de Spinoza, qui philosophis accensetur. Natus Amstelodami a. 1642. ex Hebraeis parentibus, et postea desertor factus Christianae Religionis, quam fuerat amplexatus, docuit unam esse in mundo substantiam, hancque esse Deum: spiritus vero, et corpora esse illius substantiae modificationes. Systema hoc pantheisticum, a Xenophane acceptum (§. 32.), atque geometrica methodo adornatum, Poiretus, Isaac Jaquelot, Wolfius, Gerdilius, multique alii refutarunt.

54. Floruit etiam saeculo XVII. Odoardus Herbet, qui natus a. 1581. innatas ideas destruxit, atque cognitionum humanarum originem in quodam rationis instinctu posuit. Floruit et Joannes Baptista Vicus, qui natus a. 1660. plura de Jure publico, de Logica, de Metaphysica meruit, licet a paucis intellectus. Quare non defuerunt, qui in ejus philosophia errores contineri dictitarunt. Ceterum ipse sensum communem pro criterio veritatis posuit. Ens verum, quod Deus est, esse infinitum posse, nosse, et velle; hominem vero finitum posse, nosse, et velle statuit; Deum ex sensu communi, et ex idea Dei alias res deduxit; pluraque docuit, ex quibus Montesquieu, Gravina, Giannone, Filangieri, Genovesi, Pagano, aliique, suas eruerunt theorias. Floruit et Hugo Grotius, qui natus a. 1583, in suo *jure belli et pacis* multa praeclara statuit circa jus gentium, ac fundamenta jecit naturae juris. Floruit Theophilus Galeus, qui mortuus a. 1677. philosophiam in verbo Dei scripto traditam esse docuit. Floruit Rodulphus Cudwort natus a. 1621, qui eamdem

Galei sententiam tenuit, pluresque Platonis sententias propugnavit. Floruit Riccardus Cumberland natus a. 1632, qui ad destruendum Hobbesianum systema, principium actuum humanorum benevolentiam statuit. Floruit Joannes Clericus natus a. 1657, qui Dei providentiam contra Baylium defendit, atque *naturas plasticas* Cudworti tuitus est. Floruit Petrus Daniel Huetius natus a. 1630, qui demonstrationem evangelicam, censuram philosophiae cartesianae, quaestiones alnetanas edidit, summusque creditus est in qualibet scientiarum parte; ast auctoritatem extollens, humanamque rationem extenuans, scepticismum ad vitam revocavit. Floruit Samuel Puffeudorfius natus a. 1632, qui jus naturae et gentium ex sociabilitate, uti Grotius etiam docuerat, deduxit, remota revelatione. Floruit Christianus Thomasius natus a. 1655, qui jus naturae ad praecepta negativa coercuit, atque ab amore officia deduxit, in quo eum sunt sequuti J. Gottr. Heinnecius, et Coccejus. Floruit Georgius Berkeley, qui natus a. 1684. idealismum instituit, corporumque existentiam dubiam reddidit; ast scientiae incrementis profuit per *theoriam de visione*, in qua Condillaco praelusit.

55. Sed varias in classes dividamus philosophos, qui saeculum XVIII. ex parte, et inceptum saeculum XIX. illustrarunt. Floruerunt in Anglia Samuel Reimarus, qui natus a. 1694. clare, et profunde de Logica, de Theologia, de belluarum instinctu disseruit; Goffredus Plowquet, qui natus a. 1716. Logicam ad simplicitatem reduxit, pluraque de metaphysicis ingeniose tractavit; Henricus Lambert, amicus Kantii, qui mortuus a. 1777. Logicam, et Metaphysicam mathematico rigore evolvit; David Harteley, qui natus a. 1704. Deum omnium naturae effectuum, et omnium humanarum actionum causam proclamavit, vimque intellectus ad nervorum vibrationem reduxit; David Hume, qui natus a. 1711. connexionem inter causam et effectum abstulit, licet libertatem hominis ea praecipue de causa negavit, quia omnis animae determinatio a praecedentibus dependeat motivis: scientiam omnem ad quantitatum, et numerorum relationem, et ad factorum experientiam coarctavit: idealismum, cum Berkeley corporum existentiam negans, revocavit: asseruitque nullo solido probari argumento Deum, providentiam, miracula, animae immortalitatem; Thomas Reid, Jacobus Beattie, Jacobus Oswald, qui in Davidem Hume insurrexerunt; Riccardus Price, qui empirismum, et sensum moralem in metaphysica impugnavit; Henricus Home, et Adamus Ferguson,

qui sensum communem propugnarunt; Adamus Smith, qui sympathiam morum scientiae principium constabilivit.

56. Ast de Thoma Reid aliquid diductius est dicendum. Natus ipse a. 1704. et mortuus a. 1796. Glascovii scholam erexit, Scoticaeque philosophiae nomen dedit, medium iter ingressus inter Gallum empirismum, et Germanum idealismum. Reid omnes animae facultates ad memoriam, sensationem, imaginationem revocavit; primamque animae actionem in quodam naturali, et intuitivo judicio ex ipsius naturae suggestione derivato reposuit, hocque judicium sensum communem, quem constare ait aliquibus principiis, seu veritatibus demonstrabilibus, appellavit. Anima, juxta Reid, res externas percipit, et veluti eas aggreditur, quin opus sit, ut rerum imagines in ipsa repraesententur. Ipsum sunt sequuti Jacobus Beattie mortuus a. 1803, Dugaldus Stewart mortuus a. 1828, Jacobus Oswald, Thomas Brown. In Scotia floruerunt etiam Jeremias Bentham, qui utilitatem justi, injustique matrem dixit; Georgius Combe, qui Craniologiam Gall professus est; Thomas Morgan, qui ideas morales a viribus physicis deduxit; omnes empirici. Alii cum Stewart Mackenzie amplexi sunt eclecticismum; alii cum Flockart a Dei idea incipientes, atque ad S. Scripturam provocantes *supran-naturalistae* sunt appellati. In Hibernia alii Scoticam scholam, alii empirismum sectantur.

57. In Gallia, relictis Cartesio, et Malebranchio (§§.45.47.), Lokii empirismo (§. 50.) praecipue adhaeserunt Montesquieu, Maupertius, Voltaire, Carolus Batteux, La Mettrie, Helvetius (nomina moribus, Religionique infausta). Hoc empirismi systema amplexa est Gallia potissimum Helvetii, Condillaci, ac Bonneti opera. Helvetius enim natus a. 1715. impudenter impius docuit, animae facultates ad sensationem, et memoriam reduci, hancque esse debiliorem sensationem; animam ad corporis organizationem coarctans, ex varia corporis organizatioue, et diversa educatione, diversam acquirendi ideas capacitatem deduxit; omnem moralem scientiam ad utilitatem restrinxit, hancque ex voluptate physica more cyrenaico repetiit. Ipsum sequuti sunt auctor *systematis naturae*, Diderot, d'Alembert, Rousseau, Robinet, atque ceteri Galli Enciclopedistae; qui omnem philosophiam spreverunt, atque impudenter et temerarie de rebus ad mores, ad leges, ad Religionem spectantes egerunt.

58. Stephanus Abbas de Condillac natus a. 1715. omnes et ipse animae facultates ad sensationem, quae in illas trans-

formantur, reduxit, statuam supponens, cui modo unus, modo alter sensus detur, quibus facultates mentis pedetentim evolverentur. Abstractorum systematum amorem, ac proinde usum axiomatum, et propositionum generalium, quae adhiberi possunt post cribratas ideas singulares, ex quibus illae enunciationes generales eruuntur, extirpare conatus est. Signorum necessitatem ex eo praecipue repetiit, quod ipsorum vi mentis facultates exerceamus, ac conficiamus ratiocinia. Vi sermonis omnes scientias evolvi, quae omnes mathematico more tractari possunt, statuit. Instinctum a belluis auferens, eruditas eas reddidit, quod postea placuit Darwin. Plura de corporum existentia, in tractatu de sensationibus contra Berkely, docuit; ast rem non integre confecit. Materialismi aliqui eum incusarunt; sed ipsum purgarunt viri doctissimi, quos inter Cl. Laromiguiere.

59. Carolus Bonnet natus a. 1720. physicarum rerum studiosissimus, Condillacum sequens, statuam cum ipso supposuit, eumque aliquo modo emendavit. Animae activitatem in attentione, in voluntate, aliisque facultatibus demonstravit; ast eas explicare conatus est cerebri fibrillis, corporisque actione; atque libertatem *spontaneitatis* adprobans, illam indifferentiae labefactavit. In sua *Palingenesia*, in qua mortuorum resurrectionem explanare philosophice aggressus est, plus aequo peccavit.

60. Inter sensistas ideologos Destutt Tracy, qui natus est a. 1754. adnumeratur. Totum systema suum in Ideologiam, Grammaticam, Logicam, et in Tractatum de voluntate est partitus. Ideologiam ad cogitationem, et hanc, et omnes animae facultates, quas sensibilitatem, memoriam, judicium, voluntatem dixit, ad sensationem reduxit. In Grammatica agit more Condillachiano de signis, quae sermonem componunt. In Logica, scholasticam vapulans, sensationem pro prima certitudine posuit, vimque *reflectendi* pro criterio veritatis statuit. In tractatu de voluntate pro norma boni, et mali sympathiam constabilivit, atque de œconomia publica egit, de qua elementares, et communissimas notiones evolvit. Prolixum dicendi modum secutus, spiritualitatem, et libertatem animae suo systemate inficiatus est.

61. Fere eodem tempore prodiit opus Petri Joannis Georgii Cabanis mortui a. 1808. super *relationem physici et moralis in homine*, qui Tracyana placita tenens, animae libertatem inficiatus est; quia omnes ideas, et morales inclinationes a costitutione physica, et a causis externis pendere ait;

spiritualitatem vero, quia omnes animae actus ad sensationem, hancque ad sensibilitatem physicam reduci clamitavit. Hoc materiale physiologicum systema sunt amplexi Lamarck, Magendie, Alibert, Adelon, Broussais; impugnarunt vero Bartez, Berard, Virey, Dufour. Ast reviviscere coepit opera doctoris Gall mortui Parisiis a. 1828, qui in suo systemate craniologo omues animae facultates, omnes affectus, omnesque virtutes et vitia a diversis cerebri organis pendere crocitavit.

62. Degerandus et ipse inter empiricos recensitus; sed modestus, sobrius, accuratus, docuit, medium iter esse sumendum, atque ideo ab experientia tum interna, tum externa ad rerum cognitiones, et legitimas conclusiones esse transeundum. Ipsum sequuti sunt P. F. Lancelin, La Place, aliique.

63. In Gallia extitere etiam philosophi *suprannaturalistae*, qui divina nituntur auctoritate. Hujusmodi inter ceteros fuere Bonaldus, et Franciscus Abbas De La Mennais, qui sensuum, rationisque testimonium extenuantes, revelationis necessitatem plus aequo extulerunt. Juxta ipsos initio homini revelavit Deus quae ille scire debebat; ast in plures errores postea prolapsi sunt homines. Ceterum, quoniam non omnino ab eorum animis excessit primaeva revelatio, ideo tenenda sunt quae communi consensione credit humanum genus, sumentes systema partim a Reid (§. 56.), partim a Jacobio (§. 68.), uti creditur. Et ut hoc conficeret Bonaldus, demonstrare est nisus inutiles fuisse speculationes, contradictionesque continuas, veterum, et recentium philosophorum circa physicam, scientiam morum, religionem, metaphysicam; atque linguam a Deo datam propugnavit, qua et ideae ordinis, et justitiae hominibus traditae sunt. De La Mennais ulterius progressus omnia incerta dixit, gratuiteque asserta, ni auctoritate humani generis, sensuque communi nitamur. Pluribus adrisit hoc systema, quod ad scepticismum adducere alii clamitarunt. Ast sensismus ex parte hoc modo confractus est. Quoad De La Mennais est notandum quoque, ipsum in detestabiles prolapsum esse errores, atque eo devenisse dementiae abysso, ut humanitatis philosophus factus, Sansimonismum (quoad systematis, atque finis auctoris fundamentum) procaciter propugnans, humanitatem veluti suum idolum reddiderit (V. Esquisse d'une philosophie).

64. Et ut omnia complectamur Gallorum philosophorum systemata, notamus eclecticismum esse sequutos non paucos circa a. 1811. 1814. Inter ipsos adnumeratur Laromigniere, qui natus a. 1759. docuit contra Condillacum, sensibilitatem

haud esse facultatem, ideoque sensationem non posse transformari in judicium, in ratiocinium, in aliasque animae facultates. Sectati sunt eum Maine de Biran, qui mortuus a. 1824. activitatem, unitatem, causalitatem animae describens, a perceptione est exorditus; Royer Collard, qui a. 1811, lectiones philosophicas dictans. Psychologiam a sensismo, et Ethicam ab utilitate removit; aliique plures. Inter recentiores vero eclecticos recensetur praecipue Victor Cousin, qui natus a. 1791. sensismum, et idealismum convellere satagens, statuit, tres phœnomenorum ordines in conscientia reperiri, nempe sensibilium, voluntariorum, rationalium. Dein dixit, centrum sphaerae intellectualis esse in *me* suffultum conscientia; conditionem vero extra conscientiam positam, statuit esse sensibilitatem. Rationem dirigi docuit a legibus causalitatis, et substantiae, quas ratio in se reperit. Rationem inde referre sensationem ad proprietates objectivas, aptas ad excitandam ideam causalitatis, credidit. Ex hoc deduci sibi visum est ideam *non me*, seu naturae. Sed quoniam juxta ipsum ratio in exterioribus causis, quae mutabiles et contingentes sunt, non sistit; ideo absolutum et universale, quod Deus est, illa quaerit. Ex quibus intulit, quemque hominem, qui conscientia non caret, cogi ad credendum Mundum, et Deum, ideoque atheismum esse nomen sine idea. Omnes nostras cognitiones componere scientiam *subjectivi primitivi*, seu psychologiam: cognitiones vero *objectivas*, quae existentia reales sunt, ontologiam constituere, ostendere conatus est. Scientias *contingentes* ait, quae primitivum logicum; aut *necessarias*, quae nullum logicum antecedens habent. Tria rationis elementa statuit, *infinitum*, *finitum*, *relationes*; quae epochas componunt; epocham nempe *inspirationis*, quae est epocha infiniti; *reflexionis*, quae est epocha finiti; *completae reflexionis*, in qua infinitum a finito secernitur, et est epocha *relationum*. Prima epocha religionem, postremae philosophiam complectuntur, ut ipse ratus est. Ex quibus deducunt Cousini adversarii, ipsum ex divina inspiratione eruere genesim humanarum cognitionum, humanam rationem cum divina confundere, scepticismum edocere, atque in idealismum, fatalismum, pantheismum, quem summis laudibus in cursu *historiae philosophiae* praedicat in Spinoza, esse delapsum. Ceterum ejus philosophia, quam deinde ipse vindicavit, per Angliam, Germaniam, Italiam pervasit.

65. Verum ad sensum intimum, et ad sensum communem Reid (§. 56.) denuo redierunt hisce transactis annis ex Gallis philosophis Thurat, Jouffroy, Damiron, Cardaillac, Dux de Broglio, Rossi in jure poenali; expulsis sensismo, idealismo, eclecticismo. Ceterum sensismum propugnarunt Toussaints, Comte, Alix, Gruyer, Torompert, aliique, qui sedulam Psychologiae, aut Cosmologiae, aut Genealogiae operam navarunt. Ad principium vero humanae perfectibilitatis recurrunt philosophi historici Beniaminus Constant, et Guizot, qui humanas societates in infinitum dicunt esse progressuras in Religione, et in aliis ideis; quae omnia proinde veluti humana inventa in eorum systemate sunt censenda. Demum philosophi *progressus* hisce fere temporibus in Gallia visi sunt duce Claudio de S. Simon, qui omnia philosophica systemata spernentes, unam philosophiam syntheticam, universalem, socialem condere sunt conati, in qua statuerunt, omnia, ipsamque Religionem processuram esse ad universalem aequalitatem, in qua summa erit perfectio inter homines, summus amor, Deo regente. In hoc systemate includi videntur Materialismus, Deismus, Fatalismus, Pantheismus, Protestantismus, atque Anarchia, quae est regiminis confusio. (V. Gioberti loc. cit. §. 65.).

66. Ad Germanos philosophos transeamus. Floruerunt decimo octavo saeculo in Germania G. Georgius Sulzer, qui natus a. 1720. labores suos super aesthetica adhibuit, et eclecticismum est professus; G. Ber. Basedow, qui principia veritatis statuit felicitatem, sensum intimum, analogiam; Hebraeus Moses Mendelssohn, qui plures inquisitiones aestheticas, et psychologicas fecit; G. August. Ebehard, qui Leibnitii ideas revocavit; Christophorus Mainers, qui cogitationis legem ex cerebri fibrillis, earumque motu frustra ostendit; Tetens, qui Davidem Hume impugnavit, atque Lockii doctrinas ampliavit, quin in materialismum incideret.

67. Sed Emmanuelis Kant Konisgsbergensis mortui a. 1804. doctrinam evolvamus. Ipse *transcendentalem* philosophiam, quam postea *criticam* vocavit, edidit; in qua docuit, omnes humanas cogitationes exoriri ab experientia, nullamque sine ista consurgere in intellectu ideam; atque experientiam non causam, sed occasionem, qua anima suam exercet activitatem, dixit. Deinde in duplicem classem divisit omnes ideas, in cognitiones a *priori*, quas necessarias, et universales declaravit; et cognitiones a *posteriori*, quas limitatas, peculiares, contingentes vocavit. Quidquid vero in cognitio-

nibus necessarium, immutabile, et universale est, a *priori*, et *subjectivum* arbitratus est; quidquid autem accidentale, contingens, et mutabile est, a *posteriori*, et *objectivum* appellavit. Utrumque elementum cognitionum dixit. Juxta ipsum anima a sensatione excitata objecta percipit externa, quae ab animae virtute exhibentur, sensus enim suggerit elementum contingens, veluti materiam, spiritus vero elementum necessarium, veluti formam, qua statim applicata materiae, objectorum peculiarium idea enascitur. Ob idearum multiplicitatem admisit formam multiplicem, et unam ad *sensibilitatem*, alteram ad *intellectum*, tertiam ad *rationem* pertinere ait. Sensibilitatis formam *spatium* pro sensu externo, *tempus* pro sensu interno vocavit. Intellectus formam appellavit *quantitatem*, *qualitatem*, *relationem*, *modalitatem*, quarum unaquaeque tres gradus concludit; nam *quantitas* complectitur *unitatem*, *pluralitatem*, *generalitatem*; *qualitas* includit *realitatem*, *negationem*, *limitationem*; *modalitas denique* continet *possibilitatem*, *existentiam*, *necessitatem*. Formam rationis demum dixit *Ego*, *Mundus*, *Deus*. Hasce septemdecim formas omnium cognitionum humanarum exordia explanare est gloriatus. Sed hanc philosophandi rationem continere egoismum, idealismum, sceptiscismum, pantheismum plures ostendere conati sunt Kantii adversarii.

68. Praecipue Kantium insectati sunt in Germania Moses Mendelssohn, Stamann, Iacobius, Eberhard, Feder, Platner, Meiners, Herder, multique alii. Verum ejus sectatores fuerunt acerrimi I. Schulz, Schmid, C. Leon Reinhold, Salomon Maimon, Ioannes Neeb, Iacobus Fries, aliique quamplurimi. Quod heic negari nequit, illud est, nempe kantianam philosophiam plures clarissimos viros ad eclecticam philosophandi rationem reduxisse, pluraque ingenia excitasse ad excolendam Logicam, Metaphysicam, Ethicam, Theologiam, Æstheticam, relicto empirismo. Kantii systema prae ceteris amplexus est I. Gottlieb Fichte, mortuus Berlini, a. 1814; qui tamen, novae philosophiae auctor deinde factus, docuit, humanam animam quadam activitate donari, ac sui ipsius existentiam ponere, statim ac eam cogitando intuetur. Sed anima nequit proprium *ego* noscere, neque statuere, quin simul percipiat quod reperitur extra proprium *ego*, quodque est *non ego*. Hoc *non ego* spiritus hominis contuens, statim illud ponit sua ipsa activitate. Quare *ego* est absoluta *activitas*, productum ab *ego* est quidquid extra ipsum *ego* existit; uno verbo, *ego est subjectum*; *objectum*, est ens absolutum et independens, est creator Dei,

et mundi. En idealismum, et pantheismum! En mysterium, quo mysteria solvere conatus est Fichte! Sequitur Fridericus Guillelmus Iosephus Schelling natus a. 1775, qui Berlini professor a Fichte aliquo pacto recessit. Docuit siquidem, ex *proprio ego* et *non ego* unum ens fieri, quod absolutum sit, et illimitatum, atque sic ex *objectivo* et *subjectivo*, ex *esse* et *noscere*, ex *ideali* et *reali* unum hoc absolutum efformans, systema confecit *identitatis absolutae*, quod idealismum, pantheismum, authotheismum complectitur.

69. Fridericus Henricus Jacobi, Fridericus Krappen, Cajetanus de Weiller, Jacobus Salet, spretis recensitis Kautii, Fichtii, Schellingii systematibus, docuerunt, Deum, providentiam, libertatem, immortalitatem, mortalitatem, omniaque, quae sunt supra sensus, ex sensu intimo revelari, qui nomen rationis recepit, philosophiam sensus interni, seu fidei efformantes. Verum Gott. Henricus Schulze, quem in *conceptorum opere* est sequutus Joannes Fridericus Herbart, docuit, originem cognitionis humanae esse non posse nostrae cognitionis objectum, sufficiensque veritatis criterium inficiatus est, scepticismo novam viam aperiens. Demum Georgius Guillelmus Fridericus Hegel, conatus conciliare Fichte, et Schelling, magno verborum apparatu, et obscuritate, *idealismum absolutum* statuit in Logica, in Metaphysica, in Ethica. Sed haec de Germanicis sufficiunt, de quibus legendus est Tennemann in suo Manuali Historiae Philosophiae.

70. Ad Italiam nostram properemus necesse est, quae post Galilaeum (§. 43.) plurimos peperit philosophos, eosque praestantissimos. Recensentur inter empiricos temperatos Licetus Genuensis, qui Aristoteli adhaerens, in pluribus eum reliquit; Thomas Campanella (§. 42.), qui Aristotelis jugum excutiens, pleraque in metaphysicis excogitans, fuit causa inceptae instaurationis; Joannes Baptista Porta, qui Lavater, et Gall praecessit in libro *de humana physiognomia*; Petrus Sarpi, dictus F. Paulus, qui in *arte bene cogitandi* sensationem ab objecto secernit, et sensus nullo in casu fallaces arbitratus est; Josephus Polizi Siculus Platiensis, qui pluribus peripateticis opinionibus vitam restituit; Angelus Andrioli, qui empirismo rationalismum copulavit; Laurentius Magalotti, Guidus Grandi, P. Ceva, M. Aurelius Severino Calaber, Martenio, Nicolaus Spedalieri, Ansaldus Grimaldi, Longanus, Spagnius, Muratorius, Antonius Genuensis, Baldinottus, P. Soave, qui lokianas doctrinas commendarunt, illustrarunt, propagarunt. De Antonio Genuensi nato a. 1712.

notamus, instauratorem philosophiae fuisse in Italia, summoque acumine de Logica, de Metaphysica, de Theologia, de Ethica, de commercio scripsisse, optimeque meruisse. His accensendi sunt etiam Sarti, Tettonio, Pavesi, Josephus Capocasale, Briganti, qui omnes empirismum professi sunt, praecipue cum opera Condillaci, atque Destutt Tracy ad Italorum manus pervenerint; praesertim vero cum Tracyana philosophia omnibus communis evaserit opera Equitis Compagnoni, qui eam in italicum idioma vertit (§§. 58. 60.).

71. Melchior Gioja Placentinus inter empiricos etiam recensetur. Ipse mortuus Mediolani a. 1829. ad facta continuo provocans, ideologiam physicae, scientiam moralem voluptati aliquo pacto subjecit, impugnatus proinde ab Antonio Serbati Rosmini in opere: *Breve esposizione della Filosofia di Melchior Gioja*. Ceterum negandum non est, Melchiorem Gioja maxime meruisse de philosophia, quam communem, practicam, socialem, multisque suffultam eruditionibus fecit.

72. Joannes Dominicus Romagnosi mortuus Mediolani a. 1825. cum Gioja patriam, educationem, studium, systema, ingenii famam habuit communia. Nomine clarus ob *Genesim Juris Poenalis*, *et Introductionem ad studium juris publici universalis*, plura edidit opera philosophica, in quibus docuit, ab experientia tum interna tum externa esse incipiendum; ideas a sensatione conjuncta cum oppositione *ego* cum objectis externis derivare; nullas dari proinde ideas innatas; proprio *ego* competere noscere, velle, exequi; criterium veritatis reponi in principio contradictionis; mentem humanam a mundo exteriori ad interiorem continuo procedere, ac in prima aetate ratiocinari phantasia, in secunda imitatione, in tertia comparatione, in quarta logica inductione; animae spiritualitatem a sentiendo *me*, uti una et individua substantia, corpora vero ex pluralitate substantiarum, atque ex oppositione phoenomenorum cum *me* intelligi; principium scientiae moralis constitui in ordine perfectionis, qui respicit proprium *commodum*, quod est centrum humanarum inclinationum, *utilitatem*, quae est finis scientiarum, et artium, *felicitatem*, quae est effectus relationum constituentium leges naturae.

73. Lallebasque, qui creditur Paschalis Eques Borelli, empirismum secutus, vitia systematum philosophicorum notans, philosophicorum vocabulorum analysim suscepit, cogitationis theoriam ad eccitabilitatem in genere, et in specie ad sensationem, judicium, voluntatem reduxit; ideam cum

perfectione confudit; judicia varia deinde cribravit, ratiocinii naturam evolvit; voluntatis actus ad praelationis judicium retulit; atque linguae praecipue italicae etymologias philosophice investigavit.

74. C. T. Mamianus della Rovere opinionum philosophicarum pugnam a methodi abusu derivat, criterii certitudinem in intimo sensu, et sensu communi reponit, ac in principio contradictionis; atque in hoc Reid, et Cousin discipulus videtur.

75. Neque hic tacendi sunt, qui empirismum in aliis scientiis professi snnt, uti Cicognara, Delfico, Pasquali, Venanzio, Visconti, aliique in Æsthetica; Ferrarese, de Pamphilis, Rossetti in arbore genealogico scientiarum; Pasetti, Tomaseo, Ascarotti, Moscatelli, Merucci, aliique in Pedagogia.

76. Contra empiricum systema scripserunt Palmerius Siculus, qui Freretum refutavit; Carli, qui Rousseavium aggressus est; Gerdilius, Falletti, Draghetti, qui Lockium, et Condillacum impugnarunt; et qui Cartesium sequuti sunt, nempe Thomas Cornelius Cosentinus, Michael Angelus Fardella Drepanensis, Alphonsus Borelli, Valentinus Alberti, Fortunatus a Brixia, Antonius de Martiis.

77. Rationalismum vero plures ex Italia philosophi sequuti sunt. Inter ipsos eminet Abbas Antonius Serbati-Rosmini, qui ideam *entis* innatam dixit, ratus, illam nullo medio acquiri posse, eamque donari immutabilitate, et aeternitate, quia hisce dotibus donatur metaphysica rerum essentia, atque interna possibilitas. Ex quo intulit, ideam entis esse primam veritatem, ultimam cognitionum rationem, formale certitudinis criterium, ad quam omnes veritates reducuntur. In qualibet cognitione porro duplex posuit elementum, alterum *formale*, sive entis ideam; alterum *materiale*, sive *sensum fundamentalem*. In anima tria posuit principia, *sensibilitatem*, *intelligentiam*, *voluntatem*, in quibus aliae concluduntur a philosophis recensitae facultates. *Sensibilitatem* aliam *spiritualem*, quae *intellectualis*, vel *moralis* est; aliam *physicam*, ad quam phantasia reducitur, dicit. In qualibet *sensatione* cognovit perceptionem *sensitivam*, vel *corpoream*, et *intellectualem*, quae rei cognitio est, quaeque est *interna*, et *externa*; in qua judicium *instinctivum*, vel *reflexum* esse potest. Judicium *instinctivum* ad intellectum, *reflexum* ad rationem pertinere ait. Ideam entis contemplatus est sub triplici respectu, ideali, reali, atque morali. Quae hucusque dicta sunt *ideale ens* respiciunt; *de reali entis*

forma se dicturum spopondit in Ontologia, quae nondum lucem prospexit; *morale ens* demum primum morale principium dixit, sine cujus idea universali principia reliqua moralia, et conclusiones minime intelliguntur. Huic triplici entis ideae omnes cognitiones tribuit Rosmini, qui examine instituto, ex desiderio felicitatis ultimo Dei existentiam demonstrare credidit; atque educationem in assimilando hominis spiritu rerum ordini extra ipsum positarum, et non viceversa, constabilire est conatus. Insectati sunt Rosmini praesertim Comes Terentius Mamiani, et Vincentius Gioberti, qui illum incusarunt idealismi, nominalismi, scepticismi, pantheismi, rationalismi Theologici. Sed illum sunt sequuti Receveur, Joannes Maggi, Josephus Bianchetti, Cajetanus Lusverti, aliique, atque praecipue D. Ceresa, qui posuit cognitionis principium in *subjectivitate*, quae *objectivitatem elaborat*, et cujus gradus sunt voluntas, ideae, conscientia, judicia a priori, affectus.

78. Neque defuerunt, aut desunt, qui in Italia *suprannaturalismum* amplexati sunt, quique, dejecta ratione, ad revelationem provocant, uti Vincentius Palmieri, Alexander Manzoni in sua *Morale Cattolica*, Marcus Mastrofini, Olivieri, Albertini, Caesar Cantù, Michael Parma, Antonius Riccardi, P. Joachim Ventura, qui ad sensum communem recurrens Theologiam cum Philosophia sociare molitus est, quique magno conamine ad sapientiae Christianae fontes revocare philosophiam laudabiliter est conatus. Ast hoc systema praecipue tuitus est Vincentius Gioberti, qui suam disceptationem philosophicam ab infinito Ente creatore exorditur, et ad creaturas descendit. Principium contradictionis, et rationis sufficientis, ex quibus secundaria principia dimanant, aperte profitetur. Utrumque in qualibet posuit notione, quia in qualibet idea, vel judicio, vel ratiocinio duplex se prodit elementum; nempe *necessarium*, quod ab ente exhibetur, et ad *principium contradictionis* reducitur; et *contingens*, quod a primo reflexionis actu explicatur, et ad *rationis sufficientis principium* refertur. Statuto dein principio, quod *ens creat existens* (entis vero nomine intelligit substantiam creantem; omniaque ex nihilo educentem), ad humanarum cognitionum ordinem explicandum progreditur. Deum libere creantem homo intuetur, coelum, et terram, et statim homo has confitetur veritates. Posthac homo rerum possibilitatem, ideas generales, atque ex idea Dei creantis corporum ideas percipit. Tres in anima potentias posuit; *rationem*, quae vim

supernaturalem concludit, cuique respondet *voluntas*; *sensibilitatem internam et externam*; *superintelligentiam*. Duplicem quoque distinguit reflexionem; *ontologicam*, quae objectum, et subjectum contemplatur; et *psychologicam*, quae conscientiam complectitur. Illis animae facultatibus omnes produci ideas asseruit, et ab illis surgere facultatem *superintelligibilem*, quae res contingentes, et alias veritates rationales, et naturales homo prospicit; et facultatem *supernaturalem*, quae est mera hominis conscientia suadens, esse aliquid, quod attingere nequit naturalis virtus.

79. Ast Laurentius Martini, in *Storia della Filosofia*, Rosmini, Mamiani, Gioberti doctrinam censoriis virgulis signavit; atque plures ideas, pluresque tendentias ingenitas admittens, a vitae exordio nonnulla, nedum possibilia, sed et praesentia et determinata, animo praedicavit. Ex ingenitis vero ideis, quas sequuntur universales abstractione efformatae, sensum moralem, quo malum, et bonum respicitur, alterumque ab altero secernitur, et nexum intelligibilis cum sensibili, animam nostram eruere, dictitavit. Deinde statuit, ex tendentiis innatis surgere moralem instinctum, quo homo ad bonum inclinatur; uti movetur ad incognita objecta ab instinctu physico. Falsum proinde arbitratus est axioma, *nihil volitum quin praecognitum*, cum homo ante rationis usum ad quaedam moralia opera determinetur. Ex quibus conclusit, legis aeternae argumenta esse illas tendentias cum ingenita legis idea connexas, divinamque esse conclamandam illam lucem, qua anima cujusque classis veritates intuetur. Hucusque Martini.

80. Ast eclecticam philosophandi rationem, multi hisce temporibus sunt amplexi, uti Corsini, Gorini, Scarella, Jannelli, et in legislatione forsan Filangieri et Paganus. Inter ipsos tamen hac aetate praestat Paschalis Galluppi, qui, pluribus editis philosophicis libris, in quibus rationalismus, scepticismus, empirismus, idealismus convelluntur, docuit, conscientiam, seu sensum intimum esse principium indemonstrabile, ex quo omnes oriuntur humanae cognitiones. Siquidem, ait ipse, quisque sentit proprium *ego*, ejusque modificationes ab alio productas. Ex quo subjecti modificati, et modificantis ideae deducuntur. Subjectum modificatum, utpote quia percipit, judicat, ratiocinatur, logice unum simplex, et spirituale dicit; uti compositum subjectum modificans, cujus impressiones modificatum sentit. Ex hoc principio et aliae eruuntur cognitiones. Ideas abstractas, et univer-

sales sua vi animam efficere; sensibilitatem internam, et externam esse; innatas ideas haud existere; rerum essentias esse impervias; rectam rationem esse principium moralis scientiae, demonstrat. Facultates elementares animae appellat conscientiam, sensibilitatem, imaginationem, analysim, synthesim, desiderium, voluntatem. Videantur ejus libri multa sapientia repleti.

81. Non est hic praetereundus Petrus Tamburini Brixiensis, qui Hobbesium, Condillacum, Kantium impugnavit; amorem proprium, utilitatem, voluptatem a rebus moralibus depulit; obligationem in perfectibilitate, quae innititur natura humana, sensu communi, ordine, legibusque naturae, reposuit. Galluppi, et Tamburini doctrinas sectati sunt Tedeschi, Zantedeschi, Ricci, Rivato, Devincenzi, Riccobelli, Mancino, Balthassar Poli, aliique.

82. Consulto omisimus alias Europae gentes; nam in Hispania, et Lusitania adhuc excoluntur Lokius et Condillacus; in Belgio, Suevia, Russia, Dania, Polonia, Kantio et Schellinghio adhaerent. Ast hic praetereunda haud sunt nomina eorum, qui in Europa ob praeclara inventa fama claruerunt. Aliquos laudavimus (§§. 41. 43. 44. 49.). Keplerus Teutonus vim centrifugam in corporibus per orbitam circumductis detexit; solem attractione donari animadvertit; complura de genuinis causis motuum periodicorum orbium coelestium, ac de legibus, quas planetae sequuntur in excurrenda orbita sua, invenit; mundi harmoniam, cometas, doliorum, vinariorumque stereometriam disquisivit. Consuetudine conjunctissimus Keplero erat Tycho Brahè ex Dania, qui astronomiam novo ditavit systemate, quo statuit, in totius universi centro esse tellurem immotam, quam, ipso docente, primum lunae orbita, postmodum illa solis, tandem orbita fixarum circumambit. Credidit quoque Tycho mercurium, et venerem circa solem, sed ceteros planetas circa solem, et tellurem moveri. Hauxbèe, Grey, Du-Fay, Nollet, Muschembroek, utentes machinis pneumatica, et electrica elaboratis ab Othone Guerrike, ac a Roberto Boyle perfectis, aereometriam, atque pyrothecniam illustrarunt. Aeris elaterii agnita causa, atque ad calculum deductis, quae ad ejus proprietates spectant, Hirnicius hygrometriam, Dubellius barometriam, Fahrenheit thermometriam ampliarunt, aut compleverunt. Franklin, et Beccaria, contuentes, electricum fluidum cum igne elementari pergrandem habere affinitatem, recte intulerunt, electricum non esse aerem, non aetherem, non subtilissimam

Cartesii materiam, non Gassendi atomos, sed esse speciale fluidum per omnia ubique diffusum, ex quo electrica phoenomena explanare licet. Comperta sic electrici natura et virtute, Franklin excogitavit *cervum volantem*, quo electricum atmosphaericum dignoscitur; atque inde inventum est *parafulmen*, quo fulmen a turribus, domibusque propulsatur; *quadratum magicum* substitutum *phyalae Leydensi*; *tabula fulminans* Beccariae, aliaque innumera. Galvani, et Volta magneticam virtutem in electrico fluido reperierunt; atque excogitaverunt *electrometrum*, *electrophorum*, *pilam*, *apparatus Galvanicos*, quibus aquae decompositio obtinetur, et electro - magnetismus evolvitur. Pryestel primus cognovit gas oxigenum; Scheele caloricum radians; Lavoisier combustionis theoriam. Cognita porro aquae genesi ex oxigeno, et hydrogeno; aeris vero ex gas multiplici, prodierunt *hygometrum* Nolleti, *hydrometrum* Vilke, *electrometrum* ejusdem a Tiberio Cavallo perfectum, *Calorimetrum* De La Place, *thermoscopium* Rumford, *aereometrum* Fahrentiw, *gravimetrum* Nikolson, *pilae siccae* Zamboni, quae scintillam unius pollicis, et succussionem causat, *electromotor* Patris Bessii, mirabilis *phyala Leydensis* Marianini, quae ex semetipsa oneratur, *machina electrica* recens Menici, aliaque plurima.

83. Ex dictis in hac quarta epocha consequitur, philosophos, qui studio operam post instaurationem dederunt, fuisse 1.° aut empiricos, qui nituntur experientia interna, et externa; 2.° aut sensistas, qui ex una sensatione cognitiones deducunt; 3.° aut materialistas, qui corporis organizatione suffulciuntur; 4.° aut rationalistas, qui rationem humanam ad cognoscenda rerum principia, et essentias aptam supponunt; 5.° aut spiritualistas, qui tum spiritus, tum materiae vires admittunt; 6.° aut aprioristas, qui ingenitas ideas et judicia a priori profitentur; 7.° aut idealistas, qui ideis dumtaxat nituntur subjecti, vel objecti, vel utriusque; 8.° aut realistas, qui ex rebus existentibus sumunt initium; 9.° aut suprannaturalistas, qui ad principium divinum recurrunt; 10° aut mysticos, qui exordium ab incerta inspiratione sumunt; 11.° aut ecleticos, qui colligunt, quae meliora in aliis videntur; 12.° aut syncreticos, qui colligunt etiam, quae opposita sunt, unumque conficiunt systema; 13.° aut dogmatistas, qui certam supponunt cognitionem philosophicam ratione, aut divina auctoritate suffultam; 14.° aut scepticos, qui dubitant fere de omnibus; 15.° aut nihilistas, qui impossibilem arbitrantur cognitionem philosophicam. Ceterum haec systemata

brevius reduci possunt ad materialismum, idealismum, eclecticismum, suprannaturalismum; et facili negotio duo ex ipsis in unum confluere possunt; quia ex. gr. empirismus, et rationalismus possunt inter se minime pugnare.

84. Illud quoque ex historia philosophorum italorum intelligitur, quod philosophia in Italia sit praecipue empirica rationalis, abhorrens simul ab idealismo, et sensismo; sit eclectica, quoniam non sectas caeco impetu sequitur, sed veritatem, ubicumque inveniat, recipit; sit dogmatica, omnem aufugiens scepticismum; sit simul theoretica, et practica, quia intellectum colit, et mores componit. Speramus interim, labores italorum communi utilitati fructus uberiores progenituros esse, praesertim quia Germani, Angli, Galli, modo huc, modo illuc se movent, palaestramque vacuam derelinquere videntur. Speramus, tandem perventurum ad ultimam instaurationem, atque unam efformaturam esse philosophiam, quae Europea sit, quaeque cum Christi religione amice conspiret.

85. Qui plura cupit de veteris, recentisque philosophiae cultoribus, eorumque systematibus, adeat Plutarchum *De placitis philosophorum*, Diogenem Laertium *De vitis philosophorum*, Steucum *De perenni philosophia*, Des Landes *Histoire critique de la philosophie*, Gherardum Wossium *De philosophia, et philosophorum sectis*, Stanlejum in *Historia philosophica*, Bruckerum in *Historia critica philosophica*, Appianum Buonafede in *Storia d'ogni filosofia*, et *restaurazione d'ogni filosofia*, Aloysium Bonelli in *Disquisitione historica praecipuorum philosophiae systematum*, Guillelmum Tennemann in suo *Manuale della storia della Filosofia con note e supplementi dei prof. Giandomenico Romagnosi, e Baldassarre Poli*, S. Gottlieb Buhle in *Storia della ragione filosofica*, Degerandum in *Storia comparata dei sistemi della filosofia*, aliosque. Relictis iis, qui de historia speciali philosophiae penes varias nationes egerunt; circa italicae philosophiae historiam legendi sunt Tiraboschi in *Storia della letteratura italiana*, quam Lombardi continuavit; Corniani *Sui secoli della letteratura Italiana*, quam auxeruut Ugoni, et Ficozzi; Ioannes M. Mazzucchelli, P. Andrès, Ginguenè *Sull'origine e sul progresso dell'Italiana letteratura*, Abbas Bettinelli in *Risorgimento d'Italia*, Paschalis Galluppi in *Saggio filosofico*, e *Lettere filosofiche*, ceterique italici scriptores, qui passim, vel diffuse, praesertim a Dante Aligherio, de scientiis, et artibus italice egerunt.

DE PHILOSOPHIA RATIONALI

ANTELOQUIUM

86. Jam vidimus (§. 1.), philosophiam definiri a Tullio *scientiam rerum divinarum, humanarumque, et causarum, quibus hae res continentur. Scientia* enim est philosophia, non quasi nempe illa vox veritatum complexum exprimat, sed quatenus indicat cognitionem objectorum, quae intellectus hominis clare, evidenterque conspicit. *Scientiam* proinde *veritatis, cognitionem veri et boni, scientiam rerum omnium* persaepe veteres quamplures philosophiam vocarunt. Scientiam vero humana ratio consequitur aut extemplo conspiciens idearum convenientiam, vel pugnam, vix habita earum collatione; aut illam idearum convenientiam, vel pugnam subsidio tertiae cujusdam ideae, veluti quodam lumine, respiciens. Prima scientia *intuitiva*, altera *discursiva* dicitur; illa respicit judicia, quae donantur immediata evidentia; haec vero complectitur judicia, quorum idearum relatio non illico, vel obscure videtur, et *demonstrativa* quoque vocatur.

87. Verba, quae in definitione sequuntur, respiciunt objecta, circa quae versatur philosophia, quaeque tantum naturalis rationis ductu cognosci possunt. Verum horum objectorum quaedam naturali animae virtuti, quaedam vero sensuum ministerio subjiciuntur. Illa *rationalem* philosophiam, haec vero *empiricam* constituunt. Philosophia *rationalis* complectitur Logicam, Metaphisicam, Ideologiam, quae modo usitato in scholis vocabulo *philosophia* tantum dicuntur. Philosophia *empirica* continet Physicam, Chemiam, Historiam Naturalem, Medicinam, et alia. De illa est hic dicendi locus.

PARS PRIMA

SEU

DE LOGICA

88. Logica, quae a graeca voce oritur, *rationem*, aut *sermonem* exprimente, *rationatrix*, et *sermocinatrix* est. Illa mentis operationes in veritatis inquisitione moderatur; haec vero tradit media, quibus veritas detecta aliis monstratur. Quare Logica recte definitur *scientia veritatis inquirendae, et inventae manifestandae.*

89. Hominem ad verum percipiendum, ipsa natura impellente, duci, intimus testatur sensus. Et reapse aliqui sunt, qui sibi relicti, nulloque edocti praeceptore, judicia, et ratiocinia adeo recte conficiunt, ut veritatem quaesitam saepe assequantur. Haec vis, aut dispositio mentis humanae, quae major, minorve est, pro intellectus cujusque acumine, *logica naturalis* dici potest, quae in *bono sensu*, seu in quadam mentis sagacitate naturali reponi potest. Ast saepe homines lumine naturae tantum ducti, nulloque suffulti duce, verum pro falso amplectuntur, uti Ixion nubem pro Iunione. Hinc necessitas orta est *Logicae Artificialis*, a nobis definitae (§. 88.), quae praeceptis suis suppleret rationis, seu Logicae naturalis insufficientiae. *Artificialis* proinde Logica congruis, electisque institutis mentem dirigit; *naturalis* autem una nititur rationis virtute. *Naturalis* Logica *artificiali* est difficilior, quia illam propria experientia quisque comparat; est angustior, quia nemo omnia praecepta hucusque detecta sibi relictus invenire potest; est fallacior, quia sine duce facilis est in errorem casus. Ex quibus intelligitur, Logicae objectum esse omnes actiones, quibus humana ratio veritatem attingere enititur. Igitur Logica haud complectitur illas rationis actiones, quas moderandi Ethicae officium est.

90. Logicam hanc in tres partimur sectiones; quarum prima de animae multiplici actione, secunda de methodo, tertia de veritate agit. Illud heic monemus, nempe, nos promiscue accepturos vocabula *rationis*, *mentis*, *intellectus*, *animi*, *animae*, quae in Ideologia speculativa enucleabuntur.

SECTIO I.

DE ANIMAE HUMANAE ACTIONIBUS

91. De animae humanae actionibus in primis agemus, ut postea ex his ad ejus facultates, et a facultatibus ad ejus naturam ascendamus, ut sic a cognitis ad ignota procedamus. Iam vero mens humana vel rem sine affirmatione, aut negatione intuetur, et *percipere* dicitur; vel de eodem subjecto aliquod affirmat, negatve attributum, et dicitur *judicare*; vel relationem subjecti cum attributo subsidio tertiae ideae dignoscit, et *ratiocinari* dicitur. *Percipit*, qui in rosa *odorem* attingit; *judicat*, qui affirmat, negatve odorem esse rosae; *ratiocinatur*, qui alii floris odore utitur, ut hujus rosae odorem inferat. Primus mentis actus *simplex perceptio*, alter *judicium*, tertius *ratiocinium* nuncupatur. In hac itaque sectione agemus de *simplici perceptione*, *de judicio*, *de ratiocinio*. Et quoniam sermocinatrix Logica cum rationatrice copulatur (§. 88.); ideo de illa quoque disserentes, de terminis, de propositionibus, de argumentatione, totidem adnexis capitibus, loquemur.

CAPUT PRIMUM

DE SIMPLICI PERCEPTIONE

92. *Perceptio* est simplex mentis intuitus absque affirmatione, vel negatione (§. 91.). *Idea* vero, quae ex graeca voce, quae *speciem* significat, emanat, est quidquid in mente versatur immediate post rem perceptam. Quare *perceptio* est mentis actio, *idea* vero ejusdem actiouis terminus, licet una sine altera esse nequeat. Idea semper judicium probabiliter includit, quia illa rem existentem supponit, et haec res ideam *entis*, quod rem et possibilitatem complectitur, uti docet Rosminius. Deinde inter *ideam*, et *notionem* distinguunt aliqui, dicentes, illam objectum corporeum, istam vero materia expoliatum supponere; ex. gr. *idea* ovis, *notio* justitiae.

93. In qualibet idea sunt consideranda, 1.° subjectum, sive principium, a quo illa cuditur; 2.° objectum, quod illa

exhibet; 3.° modus, quo illa objectum repraesentat; 4.° medium, quo subjectum conspicit objectum a se distinctum. Quare de ideis hic agendum est, prout hisce sub respectibus accipiuntur.

ARTICULUS PRIMUS

DE IDEIS QUOAD SUBJECTUM INSPECTIS

94. Ideas omnes in primis vel virtute sibi ingenita mens humana conficit, et *acquisitae* dicuntur; vel homo ab suae existentiae initio menti suae infusas ab auctore naturae recepit, et *innatae* appellantur. Utrum ideae existant innatae, in Ideologia speculativa disputabitur. *Acquisitae* ideae *adventitiae* dicuntur, si eas mens nostra, velut causa efficiens, sensuum ministerio eas cudit. Idea montis *adventitia*, idea centauri *factitia* est. Istae ideae factitiae ab anima cuduntur vel *similitudine*, uti si ex acquisita idea turris alias imaginatur turres; vel *associatione*, si nempe ex pluribus ideis sibi acquisitis unius compositi ideam sibi effingit, uti idea monstri horatiani initio artis Poeticae descripti; vel *ratiocinio*, si ab notis ad ignota progreditur, uti si ab ideis operationum mentis mens ipsa ad sui ascendit naturam; vel demum *ampliatione* et *diminutione*, cum ideas acquisitas vel auget, vel minuit, uti est idea gigantis, vel pigmaei, quam, addendo, vel minuendo ideam, quam habet, hominis, sibi efformat. Ideae *factitiae* aliae dicuntur *fictitiae*, quarum objecta possunt existere; aliae *chimaericae*, quarum objecta existere repugnat. *Mons aureus* est idea fictitia; *circulus quadratus* chimaerica, uti dicitur. Cetera in Ideologia discutientur.

ARTICULUS SECUNDUS

DE IDEIS QUOAD OBJECTUM INSPECTIS

95. Ideae *objectum* est id, quod idea repraesentat. Hujusmodi objectum aut est, aut esse potest. Quare *nihili* absoluti nulla idea dari potest, licet istud *negative* cogitare mens queat, intuens nempe possibile sua viduatum possibilitate.

Deinde ideae objectum vel est undique determinatum, et a ceteris distinctum, uti *Petrus*; vel est saltem ex parte indeterminatum, uti *aliquis*; vel tandem est penitus indeterminatum, uti *omnis*. Primo casu *singulare*, secundo *particulare*, tertio *universale* objectum dicitur. Ens itaque constituitur objectum *singulare*, sive *individuum* per quarumdam proprietatum collectionem, quae pluribus sunt communes, et per collectionem proprietatum, quae undique illud determinant, aliisque sub omni respectu haud congruunt, hoc versiculo inclusae: *forma*, *figura*, *locus*, *tempus*, *stirps*, *patria*, *nomen*. Hoc ex exemplo patet Caci descripti ab Ovidio (l. 1. Fast.). Constituitur vero *objectum particulare*, cum ipsi nonnullas aliis communes notas tribuemus, uti si dicamus, *aliquos homines esse doctos*. Demum objectum dicitur *universale*, si habet cum ceteris notas communes, uti *animal*, hominibus ac belluis commune.

96. Qualitates illae, quae ens individuum reddunt, dicuntur *notae*, quibus una ab altera re discriminatur. Istae notae aut sunt ejusmodi, ut ab ente nequeant abesse, quin ejusdem essentia mutetur, et *essentiales*, uti *ratio* in homine, dicuntur; aut tales, ut abesse queant, non mutata entis essentia, et *accidentales* appellantur, uti *doctrina* in homine.

97. Ex his facili negotio intelligitur, ideam ratione objecti repraesentati esse aut *singularem*, quae individuum; aut *particularem*, quae aliqua individua, vel aliquod individuum indeterminatum; aut *universalem*, quae totam classem includit. Petrum exhibet idea *singularis*; aliquem hominem repraesentat idea *particularis*; omnis homo ab idea *universali* innuitur.

98. Sed universalis idea triplex esse potest, nempe *speciei*, *generis*, *differentiae*. *Species* exprimit collectionem plurium individuorum habentium communes essentiales notas (§. 97.), uti *homo*, quae vox omnes homines singulatim acceptos continet, habentes proprietates communes ad naturam humanam spectantes. Quare non immerito *species* dicitur *individuorum similitudo*. *Genus* plures species complectitur, etiam inter se communes proprietates habentes, uti est *animalitas*, quae species hominum, et brutorum continet, quae species vitam, et sensibilitatem communes habent. Recte proinde dicitur genus *similitudo specierum*. Unum ens ab alio, sicut una species ab alia, et unum ab alio genere nota aliqua, vel notis aliquibus secernitur. Illa nota,

vel notarum complexus *differentia* vocitatur, quae proinde *individualis*, vel *numerica*, *specifica*, et *generica* esse potest, prout hujusmodi nota, vel notis, individuum ab individuo, species a specie, genus a genere distinguitur. Quare *differentia* numerica inter ea intercedit, quae sunt ejusdem speciei; *specifica* vero inter ea, quae sunt ejusdem generis; *generica* demum inter ea, quae sunt ejusdem superioris generis.

99. Genus multiplex esse potest. Quandoquidem aut omnes omnino species in aliqua conveniunt qualitate, et *supremum* dicitur; aut paucae species in aliqua conveniunt nota, et *infimum* appellatur. *Ens* est genus supremum, *animalitas* vero infimum. Alia inter ista existunt genera, quae *media* dicuntur, quia inter supremum, et infimum sunt. Ex quo patet, genus unum ad speciem reduci posse, si quoad genus consideretur se superius. Nam *substantia* ex. gr. licet respectu *corporis* sit genus, est tamen species respectu *entis*.

100. In idea universali consideranda sunt *comprehensio*, et *extensio*. *Comprehensio* est complexus proprietatum, quas aliqua idea sub se continet; *extensio* vero complexus subjectorum, quae sub illa idea continentur. Sic hominis ideae *comprehensio* complectitur animalitatem et rationem; *extensio* vero omnia individua sub specie hominis contenta. *Comprehensio*, et *extensio* ita mutuo nexu devinciuntur, et ratione inversa progrediuntur, ut una aucta, altera semper minuatur, et vicissim. Sic si ideam hominis ad individuum ex. gr. Cartesium restringam, *extensio* unum continebit individuum, *comprehensio* vero omnes proprietates Cartesio proprias, et communes cum aliis homiuibus; si vero ideam hominis ad genus extollam ex. gr. *animal*, tunc *extensio* omnia bruta, et omnes homines continebit, *comprehensio* vero proprietates *animali* proprias, et commues cum aliis superioribus generibus, nempe sensus, anima, vita, substantia, possibilitas.

101. Hinc patet, 1.° *comprehensionem* gradatim minui, cum progrediamur ad genera superiora, usque dum ad genus supremum perventi in una *possibilitate* eam reponimus; e contra minui *extensionem* cum a genere supremo ad media, et ab istis ad species descendamus; 2.° proinde magis individuum *comprehendere*, quam species; magis species, quam genera; 3.° quare a genere ad species, et a speciebus ad individua nos recte ratiocinari, sed non vicissim.

102. Verum existitne extra mentem universalis objecti idea ? Hoc diu disputatum fuit Reales inter, et Nominales (§. 39.). Ast certum est contra Reales nullum existere reale objectum universale in rerum natura, cum quidquid existit, omnimode determinatum, ideoque et singulare sit (§. 95.). Certum quoque est contra Nominales, universale cum suis proprietatibus existere in singularibus, uti homo ex. gr. existit in Petro, Titio, et quidem, ut animal ratione praeditum. Sic lis composita dicenda est.

103. Mentem hominis a singularibus ad universalia ascendere, et ab istis ad illa descendere, experientia interna edocemur. Duplici sua operatione mens humana hoc perficit. Nam a singularibus ad universalia proficiscitur *abstractione*, qua posthabitis proprietatibus objecti, suam attentionem convertit tantum ad unam, quam veluti avulsam a suo subjecto respicit, ideamque sibi creat ejusdem classis individuis communem, quae proinde universalis est; ab universalibus vero ad singularia mens nostra descendit *compositione*, qua ideae universalis objecto aliam, atque aliam addens notam, objectum ipsum reddit undequaque determinatum, et ideo singulare. Si ex. gr. mens humana, neglectis notis (§. 95.) jam allatis, unam doctrinam in Galilaeo contemplatur, haucque ab ipso veluti distractam, universalem ideam *abstractione* consequitur, omnibus doctis communem. Si vero illas notas (§. 95.) addat doctrinae, ideam Galilaei singularem sibi comparabit. Porro idea comparata *abstractione* dicitur *abstracta*, *concreta* vero, quae habetur *compositione*. *Abstractio* analysim, *compositio* synthesim includit. *Abstracta* vocatur quoque ab aliquibus idea qualitatis, quam in objecto consideremus, neglectis aliis notis; ast haec dici potest *abstracta* quoad mentem, *concreta* vero quoad objectum. Non omnes ideas universales esse abstractas, putant aliqui, quia ex. gr. concreta est idea hominis in hoc exemplo: *homo est animal ratione praeditum.* Verum hic *concretismus* in mente est, non in objecto extra mentem posito, cum ideae universalis nullum sit objectum reapse existens.

104. Praeterea in objecto (§. 95.) nostrae ideae aut unum quid dumtaxat discernitur, uti *color*; aut in ipso plura considerari possunt, uti *triangulus*. Primo casu idea *simplex*, secundo *composita* dicitur. Quare ad hoc, ut idea dicatur *composita*, non est necesse, ut objectum semper physicis partibus constet; sed sufficit, ut in ipso plures sint proprietates. Illud tamen non est omittendum, ideas simplices, et

majori jure compositas, haud esse in omnibus easdem, quia non eadem est in omnibus sensuum structura, et status; non eadem educatio, et cultus; non eadem aetas, et sexus. Ideae compositae aliqui *associatam*, de qua loquuti sumus (§. 94.), addunt, quam dicunt in mente excitatam occasione aliarum idearum, quae cum illa simul habitae sunt. Sic ex. gr. si viso horto, amicum, quem allocutus sum in illo horto, recordabor, idea amici *associata* dicitur, quae ad compositam referenda est.

105. Relate ad objecta sunt quoque ideae *reales*, quae objecta extra mentem existentia repraesentant; et *phantasticae*, quarum objecta ab ipsa mente efformantur. Idea solis est *realis*; est *phantastica* idea centauri. Ceterum etiam *possibilitas* potest esse objectum ideae *realis*, cum illa sit aliquid extra mentem, quatenus ab ipsa non conficitur.

106. Insuper si objectum ideae cum alterius ideae objecto ita connectitur, ut unum sine altero concipi nequeat, idea dicitur *relativa*, uti idea praeceptoris connexa cum illa auditoris; si vero ideae unius objectum ex se intelligitur, neque alterius ideam excitat, illa *absoluta* dicitur, uti idea circuli. Et hic notamus, ideae relativae objectum ita aliquando videri obsolutum, ut nulla connectatur relatione cum alio, cum tamen relationem ad aliud dicat. Exercitus ex. gr., qui Romuli aetate *magnus* putabatur, *minimus* erat tempore Reip. Ideae quantitatum, et qualitatum accidentalium sunt semper relativae, quia quantitas, et hujusmodi qualitas plus, minusve admittunt.

107. Objectum nostrae ideae aut ita in se existit, ut alio non indigeat, quo fulciatur, uti est *lapis*; aut alio indiget, in quo existat, uti *doctrina*. Illius idea est *substantiae*; istius vero *modi*. Porro idea *substantiae* est semper singularis, quia est idea objecti existentis, ideoque individui. Idea vero *modi* est semper relativa, quia dicit relationem ad substantiam, in qua existit.

108. Demum idea dispescitur in *veram*, si suo respondeat objecto; et *falsam*, si non exhibet rem, uti est in se. Cartesiani omnes veras; Lockiani neque falsas, neque veras; alias veras, alias falsas aextimavere Peripatetici. Dissidium forte manavit ex diversa ratione explicandi idearum *veritatem*. Si enim *veritas* in convenientia idearum cum objectis externis statuitur, aliae *verae* sunt, aliae *falsae*; si vero in convenientia idearum cum objectis a mente conceptis constituitur, omnes ideae verae sunt.

ARTICULUS TERTIUS

DE IDEIS QUOAD MODUM REPRAESENTANDI OBJECTA INSPECTIS

109. De ideis et hic disserendum est inspectis quoad modum, quo ipsae objecta repraesentant (§. 93.). Saepe accidit, ut quolibet loco, et tempore mens nostra aliquod objectum vivide perceptum ab aliis secernere valeat, ac certo decernat, illud esse; saepe vero tale perceptum objectum minime ab aliis valet distinguere. Mens nostra primo casu ideam illius objecti *claram*, secundo *obscuram* habet, acceptis vocabulis a Physicis. Hinc male Condillacus (Essai sur l'orig. des connois. hum. P. I. Sec. 1. C. I.) obscurae ideae vocabulum eliminandum esse putat; nam aliud est nullam, aliud obscuram ideam habere. Idearum obscuritas ex eo enascitur, quod plura simul mens nostra contempletur, aut rapide ab uno ad aliud progrediatur objectum, aut ipsa mens affectibus pulsetur, quo fit, ut probe non attendat.

110. Si mens nostra objecti percepti, et praecipuarum qualitatum essentialium, quibus ab aliis illud secernat, ideam habet, haec *distincta* dicitur; et *confusa* e converso, si mentem lateant illae qualitates. Ita Astronomus ideam Jovis *distinctam* habet, si compertae ei sint proprietates, quibus ille Planeta a ceteris distinguitur; *confusam* vero, si Jovem ita noverit, ut ejus nesciat essentiales proprietates, quibus ab aliis distinguitur. Idearum *confusio* praecipue oritur ex ideis qualitatum, quae in pluribus objectis diversae speciei esse possunt, uti maculata pellis leopardi, quae aliis convenit animantibus; et ex non determinata collectione idearum simplicium ingredientium in composita, uti videre est in quibusdam ideis moralibus, quae diversae solent esse in diversis hominibus.

111. Mens nostra deinde ideam habet *completam* alicujus objecti, si qualitates omnes essentiales, et accidentales illius percipiat, uti est idea trianguli in eo etiam, qui e limine Geometriam salutavit; *incompletam* vero, si primarias tantum notas perspectas habet. Ast si mens humana in objecto percepto proprietates omnes tum essentiales, tum accidentales, necnon illius relationes, notasque notarum percipiat, idea tunc erit *adaequata*; uti erit *inadaequata*, si proprietates illas primarias, et secundarias tantum pernoscat.

112. Ex quibus inferri potest, 1.° ideam claram cum confusa, distinctam cum completa, incompletam cum inadaequata fere idem esse; 2.° analysi praecipue efformari ideas completas, quia analysi ideae decomponuntur; 3.° minime nos posse substantiarum ideas reddere completas, et adaequatas, cum earum essentia sit nobis incomperta; 4.° interim philosophum eo suas vires intendere debere, quantum potest, ut ideas rerum claras, dein distinctas, postea completas, demum adaequatas, quae tandem *comprehensivae* dici possunt, sibi, aliquo saltem modo, efformet.

ARTICULUS QUARTUS

DE MEDIO, QUO MENS CONSPICIT OBIECTUM A SE DISTINCTUM.

113. Tota recentiorum controversia in eo praecipue versatur, quonam scilicet medio (§. 93.) principium cogitans in homine ideas procreet; sive quonam medio objecta evadant intelligibilia. Aliqui lumen aliquod incorporeum excogitarunt, quo mens extra, et intra se intuetur objecta, eorumque ideas comparat, uti oculus corporeus luce mediante materialia conspicit. Hoc porro lumen aliqui cum Deo, in quo omnia intueatur mens, confundunt; alii quid increatum et divinum dicunt; alii ingenitam quamdam ideam fulgoris instar coruscantem supponunt; alii quid creatum, et finitum. Ast verius cum Cl. Vincentio Gioberti est dicendum, nexum intelligibilis cum sensibili esse mysterium, ideoque frustra nos quaerere, quod numquam sumus intellecturi.

CAPUT SECUNDUM

DE IDEARUM SIGNIS

114. Homo ipsius naturae impulsu ad societatem ineundam cum aliis ducitur, quidquid blateret Rousseau. In ipsa enim subsidium in indigentiis, in aerumnis solatium, in labore requiem facili negotio reperit. Verum haec commoda nemo potest adipisci, nisi simul cogitata sua pandere aliis valeret, aliique eum non intelligerent. Interna sensa autem quisque aperire potest, aut naturali aliquo signo ipsa natura impellente, uti *fletus*; aut signo aliquo arbitrario ab hominibus

sancito. *Signum*, inquam, quod sui, et alterius rei ideam excitat, quodque *naturale* est, si ex natura sua rem demonstrat, uti fumus ignem; *arbitrarium* vero, seu *artificiale*, si rem ex Dei, hominumve institutione ostendit, uti iris Dei pactum, cypressus sepulchrum. Ceterum saepe accidit, ut signum naturale arbitrarii veste induatur, uti si quis apposite in fletum, vel risum erumperet, licet neque tristitia afficeretur, cum flet, neque laetitia, cum ridet.

115. Creditur, homines in primis usos fuisse ipsis objectis, ut suas manifestarent ideas illis respondentes, uti auri fragmentum demonstrabant Americani, ut fodinas auri Europaeis ostenderent. Ast suasi homines objecta exprimi posse corporis actionibus, postea usi sunt *gestu*, qui *idioma mimicum* dici potest, quique est peculiaris motus corporis, quem adhibet mens humana ad suos patefaciendos conceptus. Ipso aliquando usae sunt cultiores nationes, Romanis non exceptis, et ipso etiam nunc utuntur in theatris culti populi. Sed demum sua cogitata homines voce manifestantes, ipsa conati sunt objecta imitari. *Vox* itaque est sonus animalis ore prolatus, qui, sine articulis emissus, *inarticulatus* dicitur, *articulatus* vero, si emittitur per articulos, seu vocis inflexione, cum intentione quidpiam palam faciendi. Ex articulatis vocibus confectus est *sermo*, cujus diversitatem ex vario modo, quo objecta conspecta sunt, et ex vario objecti charactere deducit Condillacus, cujus tamen systema hic allatum de sermonis inventione refutat de Bonald; de quo in seq. §. 116. Cum vero noscerent homines, quod voce dumtaxat tempore, et loco praesentibus fuissent loquuti, *scripturam* invenere, quae est signum objectorum figuris, hieroglificis, characteribus, aliisque notis expressum. Patet ex dictis, fere omnia haec signa esse arbitraria, quia non ad illas ideas indicandas a natura jam statuta.

116. Ast utrum homines in silvis aberrantes, uti falso aliqui putant, et numquam sermonem audientes, sine ullo praeceptore, sed naturae institutum sectantes, sermonis usum reapse assequi potuissent? An sermonis usum ab naturae auctore receperint primi homines, vel potius ipsimet de facto excogitaverint? Quanam lingua locuti sunt primi nostri parentes? Haec diu, et saepe quaesita sunt. Verum ad primum dicimus, homines in silvis aberrantes, uti falso supponitur, sermonem numquam inventuros, et quia omnis vocis articulatae prolatio fit ab hominibus ad imitationem aliorum, quibus loquentibus deficientibus, illa haberi nequit; et quia

sermo totus efformari debuisset, saltem relate ad suas partes essentiales, sine quibus nulla fuisset significatio, quod tamen nequit concipi in hominibus sermone destitutis; et quia plura linguae elementa nullum sensum reddidissent, nisi multiplici eorum combinatione, quae supponi nequit aute sermonis inventionem; et quia homines illi in silvis aberrantes toti supponi debent in praecipuis vitae sensitivae, et animalis necessitatibus providendis, ad cujus functiones exercendas non est necessarius sermonis usus (V. de Bonald, Recherch. philosoph. t. 1. c. 2.). Hinc recte cl. Mastrofini notat, illos qui quaesierunt, utrum homo potuerit excogitare sermonem, de homine locutos fuisse extra societatem constituto, ideoque imaginario, et proinde imaginariam esse hanc disputationem (L'anima e suoi stati. t. 1. l. 2. c. 5. a. 1. §. 731.). Ad alterum quaesitum dicimus, Deum non elingues creasse primos homines, quos certe docuit sermonem, quo inter se uterentur, alioquin numquam illum formassent sermonem, uti ex primi quaesiti solutione eruitur. Deinde sine sermone Deus hominem reliquisset sibi uni in aerumnis, in miseriis, absque spe auxilium inveniendi. Ad tertium demum respondemus, hebraica lingua loquutos fuisse primos parentes, si Patribus, si Scripturae interpretibus, si Hebraeis Doctoribus est adhibenda fides.

117. Signa, quibus utimur ad nostras ideas aliis manifestandas, *verba* dicuntur, si voce proferantur; *termini* vero, si scribantur, licet hic utraque promiscue a nobis accipiantur. Et quoniam hisce signis homo veluti mente omnium hominum videtur cogitare; ideo verba et termini tum ad patefaciendas nostras ideas inserviunt, tum ad augendas nostras cognitiones. Et hoc adeo perspicuum videtur, ut ideae, et verba aequo pede ambulent, illaeque sint in ratione directa istorum.

118. Terminus, de quo hic agimus, dicitur *logicus*, quia est vox articulata, qua mens humana suas ideas explicat, aliisque pandit. Quare a *termino physico*, qui spatii cujusdam limitem denotat, secernitur. Quoniam vero ideae terminis logicis exprimuntur, ideo tot fere sunt termini, quot diversae speciei ideae. Quare termini sunt singulares, particulares, specifici, generici, simplices, compositi, abstracti, concreti... prout ideam explicant singularem, particularem... Non hic loquemur de termino *complexo*, quem *simplici* opponit Lokius, cum ipse ad *compositum* reducatur.

119. Insuper est *terminus positivus*, qui realem quamdam ideam exprimit, uti *lapis*; *negativus*, qui qualitatis alicujus absentiam manifestat, uti *tenebrae*; *inanis*, qui nullam ideam complectitur, uti *circulus quadratus*; *proprius*, qui aliquod determinatum objectum constanter declarat, uti *Cicero*; *univocus*, qui pluribus inservit exprimendis rebus, quae iisdem qualitatibus essentialibus potiuntur, uti *homo*; *aequivocus*, qui ad diversa manifestanda, quae in essentialibus prorsus differunt, adhibetur, uti *leo*, qui hominem, belluam, signum zodiaci exprimit; *analogus*, seu *metaphoricus*, qui praedicatur de rebus essentia diversis, nonnullam tamen similitudinem habentibus, uti *pes*, quo utimur ad declarandam partem infimam montis, sumpta similitudine a membro hominis, quod *pes* dicitur; *synonimus*, qui eamdem ideam excitat, ac alius terminus; quamvis veri termini synonimi minime existant, cum omnes termini, qui *synonimi* dicuntur, eamdem ideam omnibus inductam circumstantiis non referant, eodem modo, eadem vi, eadem evidentia.

120. Sed operae praetium ducimus et heic vocabula, seu breves phrases explanare, quibus saepe usi sunt Theologi, aeque ac Philosophi scholastici, et modo etiam, licet non adeo tenacius, et frequentius, utuntur, ut illi, et isti recte intelligantur. *Per se* indicat, subjecto attributum necessario inhaerere; per *accidens* vero attributum accidentaliter convenire subjecto. *In actu* dicitur aliquid modo existens; *in potentia* aliquid extiturum, aut saltem possibile. *In actu primo* nuncupatur, quod exornatur potentia producendi aliquem effectum; *In actu secundo*, quod operando evolvit potentiam, qua ornatur. *In actu signato* dicitur scriptio explicationis alicujus rei intellectualis; in *actu exercitii*, quod speculative traditum practice completur. *Simpliciter* declarat, attributum sine ulla restrictione inesse subjecto, uti *Deus est simpliciter bonus*; *secundum quid* significat, attributum subjecto inesse cum aliqua restrictione. *Ut quod* causam principalem, seu subjectum denotat; *ut quo* indicat id, quo subjectum denominatur; uti *homo est sapiens*, homo principium *ut quod*, sapientia *ut quo* innuit. *In sensu diviso* demonstrat, attributum actu non posse subjecto convenire; in *sensu composito* exprimit, attributum actu subjecto inhaerere; uti *cæci vident*, quae propositio vera esse potest *in sensu diviso*, sed falsa est in *sensu composito*. *Necessario* dicitur, quando subjecto adeo illud convenit attributum, ut oppositum repugnet; *contingenter*, subjecto convenire

quidem illud attributum, sine quo tamen esse potest. *Materialiter* indicat, attributum ratione constitutivi subjecto convenire, uti *lapis est materialiter extensus*; *virtualiter*, subjectum consequi posse aliquam formam, qua actu caret; *eminenter* aliquam perfectionem, quae inest in aliquo subjecto, in alio splendidius, et defaecatius elucere. *Radicaliter* demum significat aliquam proprietatem, ad quam subjectum a sua natura impellitur, licet aliquando ea careat, uti *aqua est radicaliter frigida*, quamvis quandoque calefiat.

121. Ne pravus terminorum usus errorum origo sit, haec philosophus teneat; 1.° acquirat, noscat, adhibeat vocabula, quae satis aperte ideas proprias exprimant; ideoque vaga, obscura, inania devitet. 2.° Vim, et potestatem, quam usus vocabulis dedit, sciat, eoque in sensu, quo usus doctorum ea adhibet, iis et ipse utatur. 3.° Vocabula, quae necessitas invenire, aut adhibere cogit, usu contradicente, definiat. 4.° Determinatis, gravibus, concinnis utatur vocabulis; atque proinde tropos, et figuras, quantum rei ratio patitur, effugiat; nam haec pulchro utilissima sunt; ast, nisi noxia, saltem insidiosa vero.

CAPUT TERTIUM

DE JUDICIO

122. Postquam mens humana ideas sibi acquisiverit (§. 94.), in suis progrediens operationibus, illas comparat, ut relationem, quae inter ipsas intercedit, attingat. Facta comparatione, aut unam in altera contineri, intuetur, et copulat; aut unam in altera non contineri, et separat. Haec mentis operatio *judicium* dicitur (§. 91.): quod est mentis operatio, qua attributum subjecto ipsa mens affirmat, negatve, cognita prius eorum relatione. Ita ex. gr. *Deus est aeternus*: *materia non est cogitans*. Primum judicium *affirmativum*, *negativum* vero secundum nuncupatur. Ceterum judicia *negantia* subjective considerata ad *affirmantia* reducuntur, quia in illis mens percipit relationem non convenientiae; quae perceptio quid *positivum* in mente est. *Negatio* proinde est *objectiva*, nempe in forma expressionis, non in mente, licet contrarium videatur doctissimo Mastrofini, qui carpit Tracy, Cousin, Antonium Pezzi, qui judicia *negantia* rejiciunt (L'anima, e suoi stati, t. 1. l. 2. c. 5. a. 2. n. 754.).

123. In judicio notentur haec tria. Primo in ipso concurrit *intellectus*, qui contuetur idearum relationem, et *voluntas*, quae affirmat, negatve illarum convenientiam. Quare, deficiente actu voluntatis, idea non recte dicitur judicium implicitum (V. Dmowski. Logica, art. 2. §. 1. nota 1.). Secundo ipsum judicium tria ingrediuntur, *subjectum*, de quo affirmatur, vel negatur aliquid; *attributum*, sive *praedicatum*, quod de subjecto affirmatur, vel negatur; *copula*, quae continet, vel exprimit nexum, seu relationem subjecti, et praedicati. *Subjectum*, et *praedicatum materiam* judicii continet, *copula* vero ejus *formam*. Tertio in judicio debet esse aliqua idea universalis, quae illi subjecto, aliisque ejusdem classis convenire debet, quaeque per attributum exprimitur. Sic ex. gr. *Petrus est sapiens*; *sapiens* ideam universalem continet, Petro pluribusque hominibus communem. Ast quoniam turba deorum repugnat, quod de Deo asseritur, uni Deo convenire debet.

124. Judicia alia sunt *a posteriori experimentalia*, seu *empirica*, quae a mente subsidio experientiae efficiuntur, uti sunt, quae circa res per sensus habitas versantur; alia *a priori*, *pura*, *seu rationalia*, quae mens uno nixa rationis lumine efformat, uti sunt principia universalia. Judicia empirica dicuntur etiam *contingentia*; judicia *pura* nuncupantur *necessaria*; quia in illis praedicatum contingenter, in istis vero necessario subjecto inhaeret. Judicia praeterea sunt *primaria*, quae in rerum existentiam; et *secundaria*, quae in rerum qualitates versantur; *analytica*, si mens ex natura subjecti, seu ejus analysi dignoscit rationem, cur attributum subjecto conveniat, vel non, uti ex. gr. *nullus effectus est sine causa*, quod ex effectus natura conspicitur; et *synthetica*, si meus hanc rationem ex subjecti analysi colligere nequeat, uti ex. gr. *paries est albus*, cum ex natura *parietis* non deducatur *albedo*. Quare omnia judicia *pura* sunt etiam *analytica*; sunt vero *synthetica* judicia *empirica*. Sed cl. Mastrofini carpit vocabula *analyticum*, et *syntheticum*, attributa judiciis, quia *analysis* est medium ad judicia conficienda; neque judicandum est juxta mentis nostrae conceptus, sed juxta rei naturam (L'anima, e suoi stati, t. 1. l. 2. c. 5. a. 2. n. 755.). Judicia insuper sunt *theoretica*, si mens convenientiam, vel pugnam attributi cum subjecto tantum intuetur; *practica* vero, si haec convenientia, et pugna ex morum regula eruitur. Sunt quoque judicia *vera*, *falsa*, *certa*, *probabilia*, *improbabilia*, de quibus agemus, ubi de

veritate; *simplicia*, *composita*, *singularia*, *universalia*, de quibus erit sermo in sequenti capite.

125. Interim hos canones habeto. Si ideae sunt jndicii fundamentum (§. 122.), judicium vero cognitionum nostrarum veluti fulcrum, oportet; 1.° ut, antequam judices, praejudiciis te expolies; 2.° ut non judices, nisi prius convenientiam, vel pugnam idearum pernoscas ; 3.° ut non judices ultra quod perceperis ; 4.° ut in judicando festinationem devites.

CAPUT QUARTUM

DE PROPOSITIONE

126. Sicut idea voce, vel scriptura expressa *verbum*, sive *terminus* dicitur (§. 117.) , ita judicium verbis expressum *enunciatio*, vel *propositio* nuncupatur. Hinc itaque de *propositione* agemus. Sed quoniam *definitio* et *divisio* ad propositionem aliquo pacto referuntur; ideo et hic de ipsis erit sermo. Quapropter in duos articulos totam rem partimur.

ARTICULUS PRIMUS

DE PROPOSITIONE

127. Quoniam propositio est judicium verbis prolatum (§. 126.); ideo, sicut tria in judicio (§. 123.), ita et tria reperienda sunt in propositione; in qua tamen subjectum, et attributum *termini* vocantur, et quidem illud *extremum minus*, istud *majus*, quia majorem subjecto habet extensionem. Non semper tamen illa tria exprimuntur, cum aut subjectum reticeri possit, uti *est tonans*, *cœlum* supposito ; aut praedicatum, uti *cœlum pluit*, praeterito praedicato; aut *fulgurat* , subjecto , et praedicato omissis.

128. In propositione consideranda sunt, 1.° termini ; 2.° qualitas ; 3.° quantitas ; 4.° oppositio. Propositio, quoad terminos inspecta est *simplex*, quae unum subjectum, unumque praedicatum concludit, uti *Deus est æternus* ; *composita*, in qua plura sunt subjecta, aut attributa, aut utraque, uti *Deus est omniscius*, et *omnipotens*; *complexa*, in qua subjecto, aut praedicato additur aliqua explicatio per aliam pro-

positionem, quae *incidens* dicitur, uti ex. gr. *viri*, *qui sunt Ecclesiastici*, *doctrina et sanctitate fulgere debent*, in qua propositione *principalis* est: *viri doctrina*, *et sanctitate fulgere debent*; *incidens* vero; *qui sunt Ecclesiastici*. Propositio *incidens* aut est *restrictiva*, si ideam attributi, vel subjecti propositionis *principalis* coarctat; aut *exornativa*, seu *declarativa*, si dumtaxat explicat subjecti, vel praedicati ideam, nil addens, vel demens. *Restrictiva* est, quae continetur in hac complexa: *Leo*, *qui fuit Papa decimus*, *scientias promovit*. *Exornativa* autem continetur in hac altera: *homo*, *qui est animal ratione praeditum*, *cogitat*; ablata *restrictiva*, principalis propositionis sensus mutationem patitur, quod in *exornativa* non contingit. *Incidens* non semper clare patet, uti: *viri Ecclesiastici doctrina*, *et sanctitate fulgere debent*, quae resolvitur per aliam jam relatam.

129. Propositio *simplex*, si modum quoque exprimit, quo praedicatum subjecto haereat, *modalis* vocatur, quae multiplex est pro multiplici modo, quo subjecto convenit praedicatum; uti ex. gr. *Deus necessario existit*: *Petrus contingenter est sapiens*; *Cajus probabiliter erit doctus*. Si illum modum expresse non continet, *pura* vocatur.

130. Propositiones compositae sunt duplicis generis, aliae enim sunt *explicitae*, in quibus compositio patet; et aliae sunt *implicitae*, in quibus compositio latet. Propositiones primi generis sex recensentur. Nam explicite composita est 1.° *Copulativa*, quae plura subjecta, vel praedicata concludit per voces copulantes *et*, *atque*, *nec*, *neque*; uti *anima humana est spiritualis*, *et immortalis*; aut *neque divitiae*, *neque carnis voluptates*, *neque honores cor hominis faciunt satis*. Ut vera sit haec propositio, vera sint oportet omnia membra, quae sunt totidem propositiones simplices. 2.° *Disjunctiva*, in qua subjecta, vel attributa copulantur inter se per particulas, *aut*, *vel*; *uti anima humana erit aeternum aut beata*, *aut misera*. Haec ut vera sit, membra nullum medium debent admittere. 3.° *Conditionalis*, in qua praedicatum subjecto tribuitur sub aliqua conditione expressa per particulas *si*, *dummodo*; ex. gr. *si bene egeris*, *mercedem recipies*; *si male egeris*, *aerumnis afficieris*. Haec propositio constat *antecedente*, quae *conditionem* complectitur, et *consequente*, quae includit *conditionatum*, illa istius rationem continente, ideoque *consequens* nexu necessario cum antecedente connectatur opus est, ut *conditionalis* vera sit. 4.° *Causalis*, in qua ratio affertur, cur subjecto tribuatur,

vel negetur *praedicatum*, quae ratio exprimitur per verba *quia*, *nam* ..., uti *anima humana est spiritualis*, *quia est intelligens*. Ratio vera esse debet, ut vera sit haec propositio. 5.° *Relativa*, in qua una pars ad aliam refertur, seu quae duarum rerum relationem amplectitur, quae relatio exprimitur per voces *sicut*, et *ita*, *talis*, et *qualis*; ex. gr. *talis populus*, *qualis sacerdos*. Veritas hujus propositionis dependet ab existentia relationis, ita ut necessario vera erit propositio, si relatio est necessaria, et dubia, si relatio est dubia. 6.° *Discretiva*, in qua subjecto unum attributum negatur, et unum asseritur, aut attributum uni subjecto tribuitur, alteri negatur; sic ex. gr. *pater amans*, *non indulgens esse debet*; vel *doctrina*, *non divitiae meritum constituunt*. Veritas hujus propositionis dependet ab oppositione partium, seu saltem disparitate, et a veritate partis negatae, et affirmatae.

131. Propositiones *implicitae*, *seu exponibiles* sunt quinque; 1.° nempe *exclusiva*, in qua uni subjecto datum attributum, aut dato subjecto unum attributum convenire asseritur, rejectis ceteris; ex. gr. *solus Deus est omnipotens*: *magnes non trahit ad se nisi ferrum*. Veritas est in hac propositione, si reapse datum attributum illi, et non aliis subjectis conveniat; aut dato subjecto illud tantum, et non alia conveniant attributa; 2.° *exceptiva*, in qua alicui subjecto negatur attributum, quod ceteris ejusdem classis subjectis tribuitur; uti ex. gr. *omnes in Adam peccaverunt*, *excepta B. V. Maria*. Vera erit haec propositio, si reapse datum attributum non conveniat excepto subjecto, et nullum sit ex ceteris ejusdem classis subjectis, cui non conveniat; 3.° *comparativa*, in qua duo comparantur subjecta, quibus unum tribuitur praedicatum, uni tamen plus, minus alteri; uti ex. gr. *bona aeterna vitae futurae prae bonis hujus vitae optanda sunt*. Vera haec propositio erit, si reapse utrique subjecto attributum conveniat, sed uni plus, alteri minus; 4.° *inceptiva*, in qua initium asseritur alicujus rei; uti *Ordo Minorum incepit anno* 1208; 5.° *definitiva*, in qua asseritur alicujus rei finis: uti *scholae graecorum saeculo quarto aerae vulgaris desiere*. Veritas harum propositionum deducitur a veritate statuti initii et finis.

132. Propositio quoad *qualitatem*, seu *formam* inspecta est *vera*, aut *falsa*, *affirmans*, aut *negans*, prout sunt judicia expressa (§. 122.) per ipsam. Sicut judicium affirmativum tantum est, si subjective consideretur (§. 122.), ita et propositio. Ceterum in propositione affirmante attributum

minime habet sensum universalem, uti habet in propositione negante: ita in affirmante: *justitia est virtus*; *virtus*, ad justitiam coarctatur, et propositio aequivalet huic; *justitia est aliqua virtus*; in negante, *homo non est lapis*; *lapis* sumitur in tota sua extensione, et propositio est eadem ac ista: *homo non est ullus lapis.* Quare 1.° *propositionis affirmantis praedicatum semper signat ideam particularem*; 2.° *propositionis negantis praedicatum constanter exhibet ideam universalem* (§§. 123. 126.).

133. Propositio quoad *quantitatem* considerata respicit subjecti extensionem; ideoque est *singularis*, si subjectum est undique determinatum, et quidem aut per nomen proprium, uti *Cartesius fuit scepticus*; aut per pronomen *hic*, *iste*, *ille*, uti *hic homo est sapiens*: est *particularis*, in qua subjectum continens ideam generalem restringitur ad partem aliquam per notas, *aliqui*, *nonnulli*; uti *aliqui Principes Ecclesiam sunt persequuti*: est *universalis*, in qua subjectum sine ulla restrictione acceptum extenditur, quod per voces *omnis*, *nullus* exprimitur; uti *omnes sceptici sibi contradicunt*: est *indefinita*, in qua non sunt quantitatis signa, quae subjecti ideam determinent: uti *bruta non sunt pura puta automata.* Propositio *singularis* dici potest *universalis*, eo tantum sub respectu, quod subjectum, licet determinatum, accipiatur in tota sui extensione. *Universalis* propositio est *metaphysice universalis*, si subjecto datur attributum, quod de omnibus omnino individuis in subjecto contentis possit enunciari, uti *omnis homo est ratione praeditus*; et *moraliter universalis*, si non omnibus omnino individuis tribui possit praedicatum, uti *omnes cantores rogati numquam inducunt animum cantare.* Propositio *indefinita* universalis erit, si praedicatum necessario subjecto convenit, erit vero particularis, si convenit contingenter.

134. Propositionum *oppositio* in eo reponitur, quod plures propositiones idem subjectum, idemque attributum habentes, inter se collatae, differant qualitate, vel quantitate, vel simul utraque. Hinc, quae differunt qualitate, seu una est negans, altera affirmans, dicuntur *contrariae*; uti *omnis homo est justus*, *nullus homo est justus.* Istae debent esse ambae universales, quia si ambae sunt particulares, dicuntur *subcontrariae*, veluti *aliquis homo est justus*, *aliquis homo non est justus.* Quae autem differunt tantum quantitate dicuntur *subalternae*, uti *omnis homo est justus*, *aliquis homo est justus.* Quae demum differunt tum

qualitate, tum quantitate dicuntur *contradictoriae*, uti *omnis homo est justus*, *aliquis homo non est justus*. Ad propositiones *contradictorias* reducuntur etiam duae singulares qualitate oppositae. Propositiones *contrariae* possunt esse ambae falsae, uti in supra allato exemplo, cum agitur de qualitatibus accidentalibus; aut una falsa, et altera vera; uti *omnis homo est ratione praeditus*, *nullus homo est ratione praeditus*, quia attributum est de qualitate essentiali; ast numquam ambae verae. *Subcontrariae* aut ambae verae sunt, si attributum qualitatem accidentalem exprimit, uti in exemplo supra allato; aut una vera et altera falsa, si praedicatum essentialem qualitatem exprimit, uti *aliquis homo est praeditus ratione*, *aliquis homo non est praeditus ratione*. *Subalternae* sunt semper aut una vera et altera falsa, uti in allato exemplo, quia de accidentali qualitate est attributum; aut ambae verae, si attributum essentialem qualitatem exprimit; uti *omnis homo est ratione praeditus*, *aliquis homo est ratione praeditus*; sed numquam ambae falsae. *Contradictoriae* autem sunt semper, una vera, altera falsa; uti constat ex exemplo supra posito.

135. De *conversione*, et *aequipollentia* hic loquuntur Logici. *Conversionem* in propositionibus vocant, cum subjecto attributum, et attributo subjectum *substituitur*; ex. gr. homo est animal ratione praeditum: animal ratione praeditum est homo. Quoniam veritas laedenda non est hac *substitutione*; ideo *converti* nequeunt propositiones, in quibus, terminis *substitutis*, veritas illaesa non manet. Appellant vero *aequipollentiam*, si judicium aliquod exprimitur diversis propositionibus eamdem veritatem reddentibus; e. g. Titius judicat: Titius est judicans: Titius comparat ideas inter se: Titius percipit relationem suarum idearum etc. Haec innuisse sufficiat.

136. Apud Philosophos frequentissimus est usus aliquarum propositionum, quas explanare arbitramur. Propositio altera est *theoretica*, in qua solum subjecti et attributi relatio notatur, uti *Deus est aeternus*; altera vero *practica*, in qua dicitur, aliquid esse faciendum, vel omittendum, uti *Deus est colendus*. Utraque vel ita manifeste patet, inspectis solis terminis, ut nulla indigeat demonstratione, et *indemonstrabilis* dicitur; aut demonstratione indiget, ut intelligatur, et *demonstrabilis* nuncupatur (§. 86.). *Indemonstrabilis theoretica axioma*, *practica* vero *postulatum* dicitur; *demonstrabilis theoretica* dicitur *theorema*, pra-

ctica vero *problema*. *Lemma* est propositio, quae desumitur ex alio doctrinae capite, quaeque inservit ad demonstrandam veritatem, de qua disputatur; sic ex. gr. est lemma, si primum demonstrem, materiae non posse convenire cogitationem, ut dein animae spiritualitatem ostendam. *Corollarium* est propositio, quae eruitur ex data definitione, vel facta demonstratione. *Scholion* est propositio, in qua clarius evolvitur, et explicatur proposita disputatio. *Hypothesis* est propositio, quae, quia demonstratione non indigere creditur, uti vera supponitur, ac praemissa inservit probandae alteri propositioni, quae *thesis* appellatur.

ARTICULUS SECUNDUS

DE DEFINITIONE ET DIVISIONE

137. Saepe contingit, ut alicujus rei, vel nominis sensum determinare oporteat, atque discrimen notare, quod inter illa, et cetera intercedit. Oratio illa, in qua explicatur, quod obscurum est, vocatur *definitio*. Haec *nominalis* est, *si* nominis alicujus sensum manifestat; *realis*, si rei naturam asserit. Definitio nominis est haec: *nomine animae intelligo principium, quod in nobis cogitat*; realis definitio haec altera: *anima humana est substantia simplex, et ratione praedita*. Definitio *nominalis* arbitraria est, quia verba cum rebus nullam habent necessariam connexionem, atque ab *etymologia* distinguitur, quae est *origo nominis*. Definitio *realis* saepe ad nominalem reducitur, quia nobis impervia est rerum essentia. Saepe etiam *nominalis* transit in *realem*, cum nominis explicatio simul rei naturam asserit, uti in hoc exemplo: *trianguli nomine intelligitur figura trium angulorum, triumque laterum*.

138. Definitio, in qua rei attributa notantur, *simplex definitio* dicitur; sed *descriptiva*, aut *descriptio* vocatur, si in ipsa etiam accidentalia evolvantur. Hac utuntur Oratores, Poetae, Naturalistae; illa vero Philosophi. *Descripsit* hominem Cicero, qui eum vocavit *animal providum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis, et consilii. Definiunt*, qui hominem dicunt *animal ratione praeditum*.

139 Definitione primus scientiarum gradus acquiritur, atque lites, quae ex multiplici praesertim vocabulorum usu

enascuntur in scholis, e medio tolluntur. Ad haec obtinenda ob oculos ista habeantur; 1.° nulla definitione declaranda sunt, quae sunt per se evidentia, ne obscura reddantur; 2.° voces adhibendae sunt, quae audienti, aut legenti sunt perspectae, atque definiendae eae, quae aequivocum, inusitatum aut improprium sensum habent; 3.° definitio facienda est per genus proximum, et propriam differentiam (§. 98.); 4.° ac proinde vox, quae definitur, ingredienda non est definitionem; 5.° definitio vitiosa est dicenda, quae latior, aut brevior est ipso definito, cum quo converti debet (§. 135.); 6.° Definitio facienda non est verbis negativis, quia negatio, quid res non sit, non quid sit, exprimit. Sed haec regula exceptionem patitur, cum ex rei alicujus negatione alterius rei sequitur affirmatio; uti: *simplex est, quod non componitur partibus.*

140. Totius in suas partes distributio dicitur *divisio*, quae *physica* est, si *divisum* est reale physicum, ejusque partes reali gaudent existentia; *logica* vero, si *divisum* non est quid physicum extra mentem positum. Corpus *physice* dividimus in partes, quibus constat; *logice* dividimus genus in suas species. *Divisio logica* est 1.° *essentialis*, si partes rei essentiam constituentes cogitatione considerantur separatae *a parte rei*; 2.° *accidentalis*, si partes ad rei essentiam non pertinent; 3.° *generica*, si genus in suas species dispescatur; 4.° *specifica*, si species in varias suas distrahatur cathegorias.

141. Principales divisi partes possunt et ipsae dividi, et tunc habetur *subdivisio*, veluti si corpus humanum dividam in caput, brachia, pedes..., et postea caput denuo dividam in cerebrum, oculos, aures...

142. Haec circa divisionem prae oculis tenenda sunt; 1.° ut divisio adhibeatur, quoties necessaria sit, ut clarae efficiantur ideae compositae, et complexae, aut alia hujusmodi perspicua reddantur; 2.° ut divisio totum contineat, nempe omnes partes ingredientes totum recenseantur; 3.° ut una divisi pars alteram non complectatur, neque pars numeretur, quae in diviso non est; 4.° ideoque divisio brevis esse debet, quantum rei ratio postulat.

CAPUT QUINTUM

DE RATIOCINIO

143. Non omnia primo intuitu (§. 92.), nec semper rei attributum prima fronte mens humana conspicit (§. 122.). Tunc ad ideas claras, quas acquisiverit, cupida confugit, earumque unam seligens ipsam comparat cum illis, quarum relationem nondum perspectam habet, atque ex convenientia, vel pugna assumptae ideae cum istis deducit, has inter se convenire, vel pugnare. Haec mentis operatio vocatur *ratiocinium* (§. 91.); quod proinde est illa mentis actio, qua cognita prius relatione duarum idearum cum tertia jam assumpta, dein convenientiam, vel pugnam deducit: seu qua ex duobus notis tertium nondum notum eruit judicium. Utrum anima humana sit spiritualis, ignoro. Tertiam ideam mihi notam, quae cum idea *animae*, et *spiritualis* nexum habet, assumam, nempe ideam *substantiae cogitantis*. Ratiocinium conficio: *substantia cogitans est spiritualis*; *sed anima est substantia cogitans*; *ergo anima est spiritualis.*

144. Ex quo sequitur, tres ideas requiri in ratiocinio; duas scilicet, quarum relatio quaeritur, et tertia in subsidium assumpta, quae *media* vocatur. Ista *media* idea modo cum una, modo cum altera e duabus comparatur, et sic duo efformantur judicia (§. 122.), ex quibus tertium eruitur, continens convenientiam, vel pugnam duarum idearum, quarum relatio ignorabatur. Duo priora judicia *antecedens*, tertium vocatur *consequens*, et *consequentia* dicitur *consequentis* cum *antecedente* connexio. Tria judicia *materia*, *consequentia* vero ratiocinii *forma* nuncupatur. Quapropter ut ratiocinium recte concludat, necesse est, ut *consequens* in antecedente contineatur, atque illius veritas a veritate istius sequatur, uti videre est in exemplo (§. 143.) allato. Quare vitio laborat ratiocinium, si in *materia*, vel in *forma* peccat. Hinc fieri potest, ut *consequens* sit verum, licet non sequatur ab antecedente, quia deest *forma*. Sic ex. gr. *omne vivens est substantia*; atqui *anima est substantia*; ergo *anima est vivens*; quod consequens est verum, sed non ideo vivens est anima, quia substantia. Potest etiam fieri, ut consequens falsum sit, licet descendat nexu inviolabili ab antecedente, quia tunc deest veritas in *materia*. Sic ex. gr. *bonum est amandum*; *sed ebrietas est aliquod bonum*; ergo

ebrietas est amanda; in quo ratiocinio secundum judicium falsum est. Quamobrem ex vero antecedente falsum consequens, atque verum consequens ex falso antecedente legitime erui nequit.

145. Sicut in judicio (§. 123.), ita in ratiocinio consensus, vel dissensus habet locum, cognita duarum idearum relatione, adjutorio tertiae (§. 144.). Hoc ratiocinium dicitur etiam judicium dicursivum (§. 86.), et quidem *deductivum*, si a generalibus ad particulare mens descendat, *inductivum* vero, si ascendat a particulari ad universale.

146. Cum mens humana duas ideas cum tertia comparat, unum e tribus fieri potest. Nam aut deducit inter se convenire, cognita utriusque ideae cum tertia convenientia; vel discrepare, coguita unius ex illis cum tertia discrepantia; vel nihil deducit, quia neutram cum tertia convenire deprehendit. Primum illud nititur axiomate: *quae conveniunt uni tertio*, *conveniunt inter se*. Secundum axiomate: *ea*, *quorum unum cum tertio convenit*, *alterum non convenit*, *inter se non conveniunt*. Tertium axiomate: *ea*, *quorum neutrum cum tertio convenit*, *inter se convenire*, *vel non convenire*, *perspicuum non est*.

147. Sicut judicia (§. 124.), ita et ratiocinia varia sortiuntur nomina, nempe *pura* et *a priori*, *empirica* et *a posteriori*, pront illis *puris*, vel *empiricis judiciis* coalescunt. Item datur ratiocinium *simplex*, vel *compositum*, de quibus in sequente capite disseremus.

148. Jam vidimus (§. 144.), ideam mediam adhiberi in ratiocinio. Sed haec idea undenam eruenda est? Duae sunt regulae; aut enim a subjecti idea, sed ad speciem perlati, si individuum est; vel ad genus, si speciem continet, deducitur; aut ex attributi definitione. Primo casu, tribuitur subjecto, quod de specie, vel de genere asseritur; secundo vero praedicatur de subjecto, quod in definitione attributi continetur. Sic ex. gr. cum dico: *aer est corpus*; *sed corpus est grave*; ergo *aer est gravis*; ideam subjecti *aer* ad ideam *generis* eveho; cum vero dico: *quod premit corpora inferiora est grave*; sed *aer premit corpora inferiora*; *ergo est gravis*, attributum definio. Ratio primae regulae ex eo eruitur, quod individuum in specie, et species in genere continentur; atque individuo tribuatur, quod speciei, et speciei, quod generi convenit (§. 98.). Ratio secundae regulae patet ex eo, quod definitio cum definito converti debeat, ut recta sit (§. 139. n. 5.).

CAPUT SEXTUM

DE ARGUMENTATIONE

149. Sicut judicium verbis expressum dicitur propositio (§. 126.); ita ratiocinium, ut tale praecise sumptum (§. 143), verbis prolatum, *syllogismus* nuncupatur. Quare in *syllogismo* quoque, uti in ratiocinio, reperiuntur *antecedens*, *consequens*, et *consequentia* (§. 144.). Tres ideae ratiocinii (§. 144.) in syllogismo *termini* vocantur, et quidem *major*, qui continet ideam attributi; *minor*, qui refert ideam subjecti (§. 122.); *medius*, qui ideam mediam (§. 144.) asserit. Terminus minor *extremum minus*; terminus major *extremum majus* nuncupatur in syllogismo. Verum non uno syllogismo ratiocinium proponi potest; sed aliis etiam formis, quae sub argumentationis nomine comprehenduntur. Quare, ut ordine hac in re procedamus, de singulis disseremus speciebus argumentationis, quae est modus connectendi propositiones ad veritatem consequendam aptus. Hae species sunt, ipse syllogismus, enthymema, epichirema, dilemma, sorites, exemplum, inductio, analogia.

150. *Syllogismus* itaque est argumentatio, quae constat tribus terminis, et tribus propositionibus ita connexis, ut inde tertia eruatur (§§. 144. 149.). Propositio continens praedicatum dicitur *major*; quae continet subjectum *minor* vocatur; ambae *praemissae* appellantur; tertia vero dicitur *consequens*. Sic ex. gr. *omnis virtus est amanda*; *sed temperantia est virtus*; ergo *temperantia est amanda*. Syllogismus dicitur *simplex*, si simplicibus propositionibus construitur; *compositus*, si saltem earum una est composita (§. 128.).

151. Regulae observandae in syllogismo, ut recte procedat, sunt octo. Quatuor terminos, quatuor vero propositiones respiciunt. Prima regula est: *tum re*, *tum sensu triplex modo terminus esto*. Nempe in syllogismo tres termini esse debent (§. 150.), ideoque vitiosus est syllogismus, in quo quatuor irrepserint termini, sive hoc expresse fiat, sive aliquis terminus duplicem sensum referat. Quatuor termini sunt in hoc syllogismo: *brutum est sensitivum*; *sed planta est vegetans*; *ergo planta est sensitiva*. Duplicem sensum continet vocabulum *corpus* in hoc altero: *corpus est substantia*; *sed anima est substantia*; *ergo anima est corpus*.

152. Secunda regula est: *nequaquam medium capiat conclusio oportet*. Hoc est, conclusionem non debet ingredi *medius terminus*, quia istius officium est, ut ejus ope extremorum relatio in praemissis dignoscatur (§. 150.), quae relatio in consequenti exprimitur. Vitio non caret proinde iste syllogismus: *omne corpus est grave*; *atqui lapis est corpus*; *ergo corpus est lapis*.

153. Tertia regula est: *aut semel*, *aut iterum medius generaliter esto*. Scilicet, medius terminus saltem semel in praemissis ideam universalem debet praeseferre; si enim bis particulariter sumeretur, duplicem sensum haberet, et ita quatuor termini forent (§. 151.). Ast quoniam idea singularis, accepta sine ulla restrictione, universali aequivalet (§. 133); ideo terminus medius bis singulari sensu accipi potest.

154. Quarta regula est: *quantum praemissae*, *referat conclusio tantum*. Si enim consequens in antecedenti contineri debet (§. 144); ideo latius patere nequit, quam est in praemissis. Sic non recte procedit iste: *Judas Christum tradidit*; *sed Judas fuit apostolus*; *ergo apostoli Christum tradiderunt*.

155. Quinta regula est: *ambae affirmantes nequeunt generare negantem*. Cum duae praemissae affirmantes sunt, continent relationem convenientiae subjecti, et attributi cum medio termino. Ergo consequens debet hanc convenientiam exprimere inter subjectum, et attributum (§. 144.), ideoque et ipsum affirmans sit oportet.

156. Sexta regula est: *Utraque si praemissa neget*, *nihil inde sequetur*. Nam cum neutrum extremum convenit cum medio termino, non percipitur relatio convenientiae vel discrepantiae inter se (§. 146.).

157. Septima regula est: *Pejorem sequitur semper conclusio partem*. Idest in syllogismo, particularis relate ad universalem, et negans relate ad affirmantem, pejor, aut debilior dicitur. Porro conclusio debet esse *particularis*, si alterutra praemissa fuit *particularis*, secus latius pateret conclusio, quam praemissae (§. 154.); debet esse *negans*, si alterutra praemissa *negans* fuit; quia tunc alterutrum extremum a medio termino discrepat (§. 146. ax. 2.).

158. Octava regula est: *Nil sequitur geminis ex particularibus unquam*. Si nempe ambae praemissae particulares forent, tunc medius terminus bis particulariter sumeretur, ideoque quatuor essent termini (§§. 151. 153.). Ceterum istae regulae ad hanc unam reducuntur, ut nempe conse-

quens in antecedenti contineatur, et ab ipso rite descendat (§. 146.).

159. Syllogismus compositus (§. 150.) est *copulativus*, si unam saltem ex praemissis habet propositionem copulativam (§. 130.), et negantem. Ut recte construatur, 1.° debent membra copulata esse vera, alioquin falsum foret consequens; 2.° ita opposita, ut, uno posito, alia tollantur; 3.° contenta in una ex praemissis, cum in altera debeat unum membrum affirmari, in conclusione vero cetera negari. Sic: *nemo potest simul dormire, et studere*; *sed tu dormis*; *ergo non studes*.

160. Syllogismus *disjunctivus* disjunctivam continet propositionem (§. 130. n. 2.). Ut recte concludat, debent membra opposita, et adaequate divisa esse ita disposita, ut, uno affirmato, cetera negentur, et vicissim. Sic ex. gr. non sunt opposita membra istius syllogismi: *Petrus aut pius*, *aut sapiens est*; *sed non est pius*; *ergo est sapiens*; at potest esse destitutus utraque dote.

161. Syllogismus *conditionalis* est ille, in quo propositio major sub conditione aliquid enunciat (§. 130. n. 3.). Ut recte procedat, oportet, ut affirmetur, vel negetur *conditionatum* in consequenti, si *conditio* affirmata, vel negata est in antecedenti; et hoc valet, cum *conditio* est vera ratio, cur verum sit *conditionatum*. En exemplum: *Si quis plurimum dilexerit Deum*, *multa peccata remittuntur ei*; *sed Petrus plurimum dilexit Deum*; *ergo multa peccata remittuntur ei*.

162. *Causalis* syllogismus habet causalem propositionem (§. 130. 4.). Necesse est, ut allata causa sit vera ratio, cur tale attributum subjecto conveniat, vel non, ut probe procedat syllogismus. Quare male quis diceret: *Angelus est immortalis*, *quia citissime de uno in alium locum transcurrit*; *sed avis etiam citissime hoc peragit*; *ergo avis est immortalis*; nam ratio immortalitatis potius a spiritualitate deducitur.

163. Ad syllogismum refertur polysyllogismus, qui est plurium syllogismorum ita connexorum series, ut consequens primi sit major secundi, et ita deinceps. Regitur legibus syllogismi.

164. Syllogismum enthymema sequitur, quod est argumentatio, in qua alterutra praemissa reticetur, quia facilis intellectu. Quare regitur legibus syllogismi. En exemplum: *bonum est amandum*; *ergo Deus amandus est*; praetermissa minore, *sed Deus est bonus*.

165. Si vero alterutri, vel utrique praemissae probatio addatur, syllogismus *epichirema* dicitur; uti: *qui vitiis indulget, nequit in scientiis proficere; quia in vanis, et noxiis tempus terit, et ad plura distrahitur: sed tu vitiis indulges; nam veneri, et vino das operam: ergo tu in scientiis non potes proficere.* Ratio addita vera sit oportet, ut haec recte procedat argumentatio.

166. *Sorites* est complexus propositionum, quae inter se ita colligantur, ut primae propositionis praedicatum sit subjectum secundae, et ita deinceps, donec subjectum primae, et praedicatum ultimae conclusionem constituant. Sic ex. gr. *anima cogitat; quod cogitat est simplex; quod simplex est, partibus caret; quod partibus caret, in partes resolvi nequit; quod in partes resolvi nequit, est incorruptibile; ergo anima est incorruptibilis.* Sorites in tot syllogismos resolvi potest, quot sunt propositiones, duabus demptis. Ut recte concludat, opus est; 1.° ut nulla propositio sit falsa, vel dubia, alioquin talis erit conclusio; 2.° ut prae oculis habeantur regulae jam allatae (§§. 151. ad 158.).

167. *Dilemma* est argumentatio, in qua disjunctivae propositionis membra ita disponuntur, ut, quodcumque eligat adversarius, semper aliquid contra ipsum in conclusione asseratur. Hujusmodi est illud, quo contra suum percussorem usus est Christus: *aut bene, aut male locutus sum; si male locutus sum, testimonium perhibe de malo; si autem bene, quid me caedis?* Ut vis argumenti non eludatur, oportet; 1.° ut medium nullum intersit inter membra disjunctivae propositionis, ita ut alterutrum concedere debeat adversarius; 2.° ut legitime sequatur conclusio ex membro concesso ab adversario; 3.° ut ab adversario in argumentantem retorqueri non possit.

168. *Exemplum* est argumentatio, in qua ex uno aliquo facto aliquid simile infertur. Sic ex. gr. *Si Magdalena salva facta est, quia dilexit multum; et tu salvus eris, si multum diliges.* Hac argumentatione utuntur praecipue oratores.

169. *Inductio* est argumentatio, in qua ex partium singularium accurata enumeratione universalis eruitur conclusio. Quare in ipsa mens nostra procedit a singularibus ad universale. Inductio erit *completa*, si omnia, quae sub idea universali deducenda continentur, recensentur; *incompleta*, si dumtaxat aliqua. Illa ad probandum maximum robur habet; ista vero, si in necessariis, non in contingentibus adhibeatur. Sic non est necesse, ut omnes homines enumerem

ut concludam, *omnes homines ratione donari*, quia ratio necessario homini competit; ast, ut deducam, *omnes alicujus societatis esse doctos*, enumerandi mihi forent, quia doctrina contingenter homini inhaeret.

170. *Analogia* est argumentatio, qua ex similibus effectibus similes causae, et ex similibus apparentiis similis natura deducitur. Videtur analogia quaedam inductio, quia idem singulis praedicatum tribuitur ex eo, quod similitudo in individuis conspiciatur.

CAPUT SEPTIMUM

DE DEMONSTRATIONE

171. Est munus demonstrationis clarum, evidensque efficere, quod tenebris obvolvitur, ideoque probe deducere veritatem quamdam ex aliis indubiis. Quare *demonstratio* definiri potest *series propositionum inter se ita connexarum, ut ab notis ignota descendant tum ad veritatem assequendam, tum ad illam aliis suadendam.*

172. Demonstratio est *directa*, sive *ostensiva*, si innitatur principiis intrinsecis veritati demonstrandae, uti est illa, in qua Dei existentia a rerum contingentia educitur; et *indirecta*, seu *apogogica*, si ostendatur, sententiam nostrae oppositam ad absurda deducere, ut inde veritas intelligatur nostrae assertionis: uti si ex eo eruam Dei existentiam, quod in atheorum opinione causa foret sui causa et effectus, atque effectus sine causa existeret, quae certe absurda sunt. Demonstratio *directa* assensum extorquendo docet; *indirecta* assensum extorquet, quin doceat. Insuper demonstratio est *a priori*, si a causa ad effectum, vel a rei natura ad ejus essentialia mens nostra procedat, uti si ex solis existentia illam lucis deducat; et *a posteriori* si ab effectibus ad causas mens nostra ascendat, veluti si a suis operationibus ad sui naturam introspiciendam proficiscatur. Verum omnis demonstratio *a priori* dicenda est, non in *se*, sed *cognitione*, quia semper incipitur a notioribus.

173. Ad recte efformandam demonstrationem requiritur; 1.° ut principia praestituta sint adeo vera et evidentia, ut ipsi admittant adversarii; 2.° ut strictim, et legitime ex principiis immediatae eruantur conclusiones, et ab istis aliae, et sic deinceps. Ceterum leges observandae in demonstratione evolventur, ubi de methodo agemus.

CAPUT OCTAVUM

DE SOPHISMATIBUS

174. Regulae syllogismi eo tendunt, ut veritas aperiatur. Quare si spernantur, errorem pro veritate amplectimur, aliosque fallimus. Iam vero argumentatio illa, quae ad praescriptos canones non est disposita, vocatur *sophisma*, accepto vocabulo a *sophistis*, qui ad incautos decipiendos fallacem dicendi rationem usurpabant (§. 22.).

175. Sophisma aut in verbis, aut in sententiis est. In verbis est; 1.° *aequivocatio*, si idem vocabulum modo in uno, modo in altero sensu adhibeatur, uti vocabulum *populus*, quod arborem, et hominum multitudinem designat; 2.° *amphibologia*, si vocabula sint ita disposita, ut dubius et incertus sit sensus, uti illud delphicum oraculum: *ajo te, Æacida Romanos vincere posse*; 3.° *fallacia plurium interrogationum*, si plura interrogentur, quibus una responsione nequit satisfieri; uti si quis judex interroget reum, solusne, vel cum aliis, nocte, an die crimen patraverit; unica responsione reus certe nequit satisfacere; 4.° *a sensu composito ad sensum divisum*, si nempe in conclusione praedicatum, quod convenit subjecto affecto aliqua proprietate, tribuitur ipsi subjecto, etiam illa proprietate remota; uti si quis ex eo, quod caecus non videat, dum caecus est, deduceret neque visurum remota caecitate (§. 120.); 5.° *a sensu diviso ad compositum*, exprimit sensum contrarium antecedenti sophismati, uti si quis diceret, avaros non visuros regnum cœlorum etiam pœnitentia ductos, quia, dum avari sunt regnum cœlorum non videbunt; 6.° *a sensu collectivo, ad distributivum*, si nempe, quod toti collectioni tribuitur in antecedenti, tribuitur seorsim sumptis singulis in consequenti; 7.° *a sensu distributivo ad collectivum*, si quod asseritur de singulis seorsim sumptis, de tota asseritur collectione; sed sophisma non foret, si de iis agatur, quae ab essentia dimanant; quia tunc rectum est argumentum *a distributivo ad collectivum*, essentia enim non pendet a collectione.

176. Sophisma est in sententiis; 1.° *ignorantia elenchi*, si quis nempe probaret, vel reprobaret aliud ab eo, de quo disputatur, uti faciebant Cartesiani, qui attractionem Newtonianam reprobabant, quasi haec sympathiam aristotelicam in

vitam revocaret; 2.° *petitio principii*, si nempe quis veritatem probaret ex eo ipso, quod in quaestione versatur, uti si probaret animae immortalitatem ex eo, quod nequeat interire; 3.° *circulus vitiosus*, si ex duobus aeque dubiis unum per alterum, et hoc per illud probaretur, uti si quis vacuum negaret, quia ubique est materia diffusa; et materiam ubique diffusam diceret, quia nullum est vacuum; 4.° *non causa pro causa*, si nempe non vera ratio affertur, cur subjecto tribuatur, vel negetur praedicatum; uti si quis Religionem Christi probrosam assereret ex eo, quod praetextu ipsius multae caedes factae sint, quasi nempe earum causa fuisset; 5.° *falsum suppositum* dicitur, quod falsum, vel saltem dubium est, sed tamquam verum assumitur; 6.° *fallacia accidentis*, si subjecto *necessario* tribuitur, quod illi per accidens convenit (§. 120.).

177. Ast sophisma etiam vocatur argumentatio *ad verecundiam*, qua utitur, qui rationibus destitutus auctoritatem laudat viri, cui adversarius nescit contradicere; *ad ignorantiam*, qua quis ad rejiciendam suam opinionem adigitur, et ad amplectendam nostram, eo quod ipsi desint rationes; *ad hominem*, si nempe quis ex adversarii principiis aliquid contra ipsum erueret.

SECTIO II.

DE METHODO

178. Hucusque de tribus mentis operationibus loquuti sumus, de perceptione, de judicio, de ratiocinio; ac demodo etiam disseruimus, quo nostras ideas, judicia, ratiocinia aliis patefacimus. Sed hoc non satis. Necesse est insuper, ut ordine procedamus tum in adhibendis mentis operationibus, tum in connectendis terminis, propositionibus, argumentationibus, ut rite veritatem assequamur, inventam vero aliis manifestemus. Jam vero ars illa, in qua regulae traduntur, quibus probe disponuntur nostrae ideae, nostraque judicia tum in invenienda, tum in retegenda aliis veritate inventa, *methodus* appellatur. Methodus itaque in demonstratione consistit (§. 171.), atque Logicam ratiocinantem, et sermocinantem respicit. Triplex *methodus* distinguitur, *analytica*, *synthetica*, *scientifica*.

179. Mens humana *analytica* utens *methodo* rem, veluti totum in principio respicit, dein in suas dividit partes,

hasque in alias minimas veluti frangit, quas explorat, expendit, scrutatur, ut dein, quid totum illud sit, concludat. Quare analytice aliquid ostendimus, si a singulari ad universale, a composito ad simplicia, ab effectibus ad causam, a toto ad partes pedetentim gradum facimus. Quapropter, qui hac utitur methodo, advertat primum, utrum res, in quam inquirit, composita sit, an simplex; dein judicium efformet, cujus veritas sit perspecta, quodque sit toti inquisitioni fundamentum; postea ex hoc judicio proximas deducat conclusiones, et ex istis alias et alias, usque dum veritatem, quam scrutatus est, conspiciat. Sic analytice procedimus in hac nostra philosophia, in qua a primis et notioribus animae operationibus, ab istis ad operationes magis complexas, ab his ad animae facultates, ab istis vero ad animae naturam, ortum, durationem etc. ascendimus. Haec methodus dicitur etiam inventionis, quasi nempe ad veritatem inveniendam sit aptior. *Abstractione* praecipue ipsa procedit (§. 103.).

180. E converso operatur mens nostra in *methodo synthetica*; cum a partibus ad totum, ab universali ad singularia, a simplicibus ad compositum, a causa ad effectus procedat. Qui hanc adhibet methodum, demonstrationem ingreditur a definitionibus, et divisionibus rerum tractandarum, ab his ad quaestionis statum descendit, dein ad notiores veritates contendit, hasque disponit meliori, quo credit, modo. Synthetice procedunt in philosophia, qui, praemissa animae definitione, ad ejus descendunt facultates, dein ad operationes etc. Haec methodus *compositionis* dicitur, quasi nempe per ipsam ens componeretur. *Compositione* proinde graditur (§. 103.).

181. Condillacus docuit, analytica tantum methodo procedendum esse tum in inquirenda, tum in manifestanda aliis veritate. Analysim saltem in veritatis inquisitione adhibendam esse putant omnes, qui a conscientiae factis discedentes, nullamque ideam ingenitam in anima admittentes, in sui investigationibus a sensibus, et experientia externa incipiunt, ac proficiscuntur, dicti proinde *empirici*, et *experimentales*. Verum *synthesi* utuntur, qui ab *ente absoluto*, *ab ego deificato*, aut ab alia *universali idea* incipiunt inquisitiones suas, atque omnes repetunt cognitiones. Synthesim proinde adhibuerunt Plato, Malebranchius, Neo-Platonici, Rosminius, Gioberti, recentioresque fere omnes Germani philosophi (V. hist. phil:). Synthesim quoque veluti aptiorem in manifestanda aliis veritate plurimi amplectuntur. Nam, docent ipsi, tyrones, quorum imbecillis mens est, ma-

gis definitiones, quae ideas continent universales, quam idearum congeriem objectum determinatum exhibentium capiunt, atque comprehendunt. In analysi, pergunt ipsi, ditissima veluti rerum fodina aperitur, seges idearum latissima, series propositionum, quarum una ab alia deducitur, quae omnia haud attingere, multo minus memoria tenere valet juvenilis aetas. Demum, concludunt, quomodo haberi potest analysis perfecta, quae profecto est necessaria in rebus philosophicis (§. 169.)? Verum non desunt, qui putant alteram ab altera methodo minime sejungi, atque amice conspirare. Siquidem philosophus analyticus a singularibus ad universalia procedens, in fine componit, et syntheticus evadit; synthetesui vero philosophus ab universalibus ad singularia descendens, in scrutandis singularibus divisione utitur, atque fit analyticus. Inductio praecedit analyticam, sequitur syntheticam demonstrationem. Quare quaevis methodus est *analytico-synthetica.*

182. Ceterum quaecumque eligatur methodus, necesse est, 1.° ut perspicue, nullisque ambagibus aperiatur quaestionis sensus; 2.° ut dein definitiones, aut explicationes accuratissime tradantur; 3.° ut divisiones, et subdivisiones fiant, ubi rei ratio postulat; 4.° ut exordium sumatur a notioribus, et facilioribus, et dein, veluti per gradus, ad minus perspecta, et difficiliora descendatur, vel ascendatur pro methodi diversitate; 5.° ut nihil praetermittatur eorum, quae ad propositam quaestionem solvendam, atque veritatem inveniendam aptiora videntur; 6.° ut animadversiones notentur, corollaria deducantur, quae a re demonstrata prono velut alveo fluunt, scholia apponantur, si res ita postulare videatur.

183. Methodus *scientifica*, seu *disputationis*, est ordo servandus in litteraria concertatione duorum, vel plurium de re ad quamcumque disciplinam pertinente. Qui statutam thesim tuetur, *defendens*; qui eam oppugnat, *opponens* dicitur. *Methodus disputandi* est *academica*, si stylo perpolito, et eleganti, more rethorum, argumenta, et solutiones proponantur; *Socratica*, qui Socrati adrisit (§. 21.), si per interrogationes, et responsiones mutuas fiat concertatio, quae tunc *dialogistica* quoque vocatur, praesertim si inter duos versatur quaestio; *Scholastica*, quia per plura saecula adhibita in scholis a summis Philosophis, et Theologis, si concertatio absolvatur per syllogisticas argumentationes ab opponente propositas, atque a defendente solutas, vel exceptas. Haec postrema methodus, licet ad veritatis hostes profligandos

aptissima videatur, ob quemdam barbarum, incultumque sermonem, qui in ipsa adhibetur, aliquantulum in desuetudinem abiit. Nos tamen eam a majoribus omni doctrina clarissimis acceptam in nostris scholis persequemur, sed sermonis asperitate nudatam, academiae amoenitate emollitam, barbarisque vocabulis, quae delicatis labiis sunt insuavia, prorsus expolitam. (*)

184. Ut itaque haec methodus scholastica recte in concertationibus litterariis adhibeatur, necesse est, 1.o ut defendens, et opponens in aliquo conveniant judicio, quod totius disputationis sit veluti fulcrum.

2.o Ut defendens apertissimis, et clarissimis verbis suam proponat thesim, omni involucro expoliatam.

3.o Ut dein opponens, vero propositionis sensu assecuto, conficiat argumentum ad Logicae regulas apprime constitutum, quod directe defendentis thesi adversetur.

4.o Ut postea defendens opponentis argumentum officiose excipiat; illud ad litteram, vel ad sensum repetat; in singulas argumentationis partes diligenter inquirat; judicium deinde decernat; veram concedat, dubiam distinguat, falsam deneget; omittat, quod ad rem non facit. Caveat distinguere consequentiam, quae est nexus consequentis cum antecedente (§. 144.), quaeque proinde concedi, vel negari debet, prout concessum, vel negatum fuit antecedens.

5.o Ut deinceps opponens subsumendo suum prosequatur argumentum, ostendens, propositiones a defendente negatas, vel ex parte exceptas esse veras eo etiam in sensu, quo negatae fuerunt, aut eas thesim penitus evertere; sed verba aspera devitet. Sic semper ambo amice procedant.

6.o Verborum strepitus, clamores, aequivoca verba inusitatae voces cane pejus et angue ab hujusmodi concertationibus arceantur: defendens modeste opponentem moneat, si argumentum in *forma* peccans proposuit; urbanitate eum ad medium terminum revocet, si nexum abrumpens opponens ab illo digrediatur.

7.o Defendens *falsum suppositum* (§. 176.) neget, si falsum, tamquam verum, statuit opponens; atque ad *hominem*

(*) Monemus proinde Seraphici Ordinis Lectores, ut quaestiones methodo syllogistica suis dictent alumnis, qui, ut in more est, theses vindicent ab adversariorum objectis, quaque non impedita hebdomada, coram omnibus, quibus harum litterariarum concertationum locum est datum ingredi. Ad rem paucis hic adnectimus regulas, quarum auxilio alumni ipsi discere poterunt modum scholastica methodo disputandi.

(§. 177.) respondeat, si ex principiis opponentis aliquid contra ipsum concludere valet. Sed hae regulae magis usu ediscuntur.

SECTIO III.

DE VERITATE

185. Logicae munus est mentis operationes in veritatis inquisitione moderari, atque regulas tradere, quibus aliis monstratur detecta veritas. Sed quidnam est veritas? Quidnam error? Quinam utriusque fontes? Haec omnia in praesenti sectione evolventur.

CAPUT PRIMUM

DE VERITATIS ESSENTIA

186. *Veritas* generice sumpta innuit convenientiam unius cum altero. Dicitur veritas *metaphysica*, convenientia entis cum sua essentia, seu complexus attributorum, quae nullam involvunt repugnantiam, et entis determinant essentiam; *moralis*, convenientia signorum externorum cum internis animae cogitationibus; *logica*, convenientia idearum cum objectis, quae ipsae exhibent.

187. Juxta Germanos praecipue philosophos, qui *proprium ego* statuerunt omnis veri basim (§. 67.), veritatem logicam dumtaxat *subjectivam* probarunt. Quare juxta hanc opinionem veritas est adeo mentis modificatio, et quidem independenter ab objectis, ut veritas ipsa deficeret, deficiente animae cogitatione. Alii e contra *subjectivam* negarunt, atque tantum *objectivam* admiserunt, quae objectum repraesentatam ente distinctum, eamque putant aeternam, increatam, necessariam, immutabilem, atque sine dependentia ab intellectu existentem. Juxta hanc sententiam, quam verissimam dicimus, veritas logica reponitur in una convenientia praedicati cum subjecto percepta ab intellectu, nempe *radicaliter* est in objecto, sed intellectus intuitio requiritur, ut *formaliter* veritas sit.

188. Veritatem definiit Rosminius *id quod est*, sed haec veritas *metaphysica* (§. 186.), et non veritas generice sum-

pta est dicenda. Logicam porro veritatem reposuit in convenientia judicii cum suprema ratione, quam in *ente ideali* constituit. Haec tamen est potius certitudo, quia in illa convenientia conquiescit animus, prout ipse eamdem percepit.

189. Notamus interim, aliquid triplici modo cum nostra ratione comparari posse. Nam *secundum rationem* dicitur id, quod rationis naturalis virtute mens humana assequitur; *contra rationem* est id, quod principio contradictionis opponitur, ideoque naturae rationis humanae adversatur; *supra rationem* demum est id, quod aciem mentis humanae superat, atque transcendit. Quod est *contra rationem* pugnantia includit; ast nullam involvit contradictionem id, quod est *supra rationem*, sed a ratione naturali percipi nequit, uti sunt arcana nostrae Religionis Sacrosanctae.

190. Insuper veritas *secundum rationem* dicitur *interna*, quae sita est in convenientia cogitationis cum objectis, quae extra animum non existunt, uti sunt veritates mathematicae, aut aliter existunt, quam insident in animo; *externa* vero, quae consistit in convenientia cogitationis cum objectis, quae extra animum existunt. Veritas *interna*, uti patet, non semper secum trahit veritatem *externam*, quia objecta in animo existentia possunt rebus externis non respondere (§. 108.). Demum haec veritas, quae *secundum rationem* est, dicitur *necessaria*, si praedicatum cum subjecto connexionem adeo necessariam habet, ut contrarium repugnet, uti *totum est qualibet sua parte majus*; *contingens* vero, si relatio praedicati ad subjectum aliter esse potest, uti *mundus est existens* (§. 120.). Haec multiplex veritas juxta objectum considerata magis demonstrat eam objectivam esse, uti innuimus (§. 187.).

CAPUT SECUNDUM

DE VERITATIS FONTIBUS, EJUSQUE SUPREMO CRITERIO

191. Si veritas logica in convenientia sita est idearum cum objectis (§. 186.), quomodo securus erit animus de hujusmodi convenientia? Quonam tandem medio noscet, judicia a se efformata donari veritate? Ancepsne semper haerebit? Aliqua profecto debent esse *indicia*, quibus suffulta humana ratio secura esse potest, uti mox videbimus contra Arcesilaum, Scepticos, Baylium, aliosque, qui putido ore, omne veritatis

criterium, omnemque proinde certitudinem inficiati sunt (§§. 25. 33. 52. 54. 55.). Iam vero indicia illa aut omnem ab animo expellunt errandi metum, et *sufficientia* dicuntur; aut dubitationi locum relinquunt, et vocantur *insufficientia*. Ex sufficientibus indiciis enascitur *certitudo*, quae est status animi adhaerentis alicui propositioni, absque formidine errandi, quae certitudo *subjectiva* est, nam certitudo in statu animi humani reponitur. Quae autem *objectiva* dicitur, potius *veritas* dicenda est, utpote reposita in objecto suis indiciis exornato, absque relatione ad intellectum.

192. Licet indicia mentem illustrent, uti solis lux oculos corporis ferit, tamen non omnia eadem vi pollent. Aliqua enim nec decipiunt, nec decipere possunt, ideoque animum reddunt omnino tutum, et haec *certitudinem metaphysicam* gignunt; alia veritatem constanter quidem annuntiant, sed nulla foret contradictio, si eam aliquando non comitarentur, et haec indicia aut sensuum testimonio innituntur, et *physicam certitudinem* pariunt; aut humanae prudentiae legibus, et *moralem certitudinem* in animum inducunt. Quare discrimen harum certitudinum non a statu animi, qui in omnibus tutus est, debet repeti; sed potius ex motivo, et qualitate indiciorum. Indicia illa, quae certitudinem *metaphysicam* declarant, resident in sensu intimo, si agatur de interna sensibili veritate; insidunt vero in intellectu, ratione, et sensu naturae communi, si illa indicia veritatem externam, et intelligibilem testantur. Indicia autem, quae certitudinem *physicam* includunt, ex sensibus externis anima colligit; uti ex auctoritate humana indicia certitudinem *moralem* inducentia. De hisce est hic dicendi locus.

ARTICULUS PRIMUS

DE SENSU INTIMO

193. A sensu intimo initium sumimus, qui nobis propinquior est. Omnibus aeque patet, nos certos esse de nostra existentia, de nostra voluptate, de nostra tristitia, de nostro amore, de nostro odio, dum ad nostram attendimus existentiam, dum voluptate, vel tristitia afficimur, dum amamus, aut odio aliquem habemus. Iam vero illa quaecumque vis animi, qua hinc semetipsum, suasque percipit actuales affectiones, dicitur *sensus intimus*, vel *conscientia*.

194. *Metaphysica certitudine gaudere*, *quae objecta sunt sensus intimi*, ex eo praecipue colligitur, quod affectiones, quas animus experitur, sint ipsius animi modificationes. Cum vero sentit se modificari, atque suas percipit modificationes, certus est; si enim certus non foret, sentiret, quia modificatur; non sentiret, uti est in hypothesi. Deinde nonne tu dementem diceres, qui te non sentire, quod sentis, effutiret? Diceresne phoenomenon, et non potius reale mentis judicium, motivum illud, per quod percipis, quod sentis? Neque tu insistes, animum tunc illudi; non enim de causa suarum affectionum, sed de earum existentia, et praesentia, in ipso animo hic loquimur. In statuenda hac, vel illa causa suarum affectionum certe animus potest illudi; ast non de ipsarum affectionum reali, et actuali existentia.

195. Neque proinde urgebis 1.° exemplum somniantis, cui ex intimo sensu sibi et vigilare, et operari videtur, quod tamen falsum est. Nam et ipse somnians actu sensum vigiliae experitur, actu cogitat, actu sentit se operari, actu dolet, actu tristatur, omnesque reapse, prout in vivida sua phantasia sunt, habet illas affectiones, dum dormit. Fallitur quidem, sed error est ex parte causae affectionum, quae aliunde, quam ex intimo sensu colligitur; non vero ex parte ipsarum affectionum, quae reapse insident in suo animo.

196. Neque dicas 2.°, contradictoria non posse simul esse vera (§. 134.), quae tamen veluti vera docet sensus intimus. Quandoquidem contradictoria ea vocantur, quorum unum penitus destruit alterum; quod fit, cum idem de eadem re sub eodem respectu considerata modo affirmatur, modo negatur. Quare contradictoria haud sunt, quae de eodem sub diversa ratione accepto praedicantur, et negantur. Ad nos. Sensus intimus quasdam affectiones secum pugnantes in nobis esse testatur, veluti caloris, et frigoris; sed in hisce affectionibus semper aliqua adest diversitas, vel *objecti*, veluti aqua, et ignis; vel *modi*, veluti intensior, et remissior; vel *actus*, veluti doloris, et voluptatis. Sic ex. gr. si quis alteram in algentibus, alteram manum in ferventibus aquis demergit, duplicem frigoris, et caloris sensationem experitur, sed duplex causa est in duplicem agens corporis partem. Ita animus plures experitur affectiones specie contradictorias, quae contradictoriae non sunt, quia sub aliqua ratione diversa possunt, et debent considerari. Sed hoc sufficit de intimo sensu, quem criterium certitudinis metaphysicae statuimus circa veritates, quae sunt internae, et sensibiles.

ARTICULUS SECUNDUS

DE INTELLECTU, RATIONE, ET SENSU NATURAE COMMUNI

197. Ubi mens humana aliquam contemplatur veritatem, haec aut statim illi affulget, aut subsidio alicujus mediae ideae. Prima principia sunt veritates primae classis, quia a mente capiuntur, vix cognita inter attributum, et subjectum relatione; conclusiones vero ab illis principiis deductae sunt veritates alterius classis. Hujusmodi veritates porro sunt, generatim acceptae *necessariae*, *rationales*, *purae*, *a priori*, aut *contingentes*, *experimentales*, *empiricae*, *a posteriori*, prout sunt judicia, quae eas continent (§. 124.). Sed si de veritatibus a principiis primis deductis loquamur, eae sunt *purae*, aut *mixtae*, aut *empiricae*. Siquidem, si ambae praemissae in ratiocinio sunt *a priori*, quia ambae veritates *necessarias* continent, ratiocinium erit *purum*, et talis erit veritas deducta a praemissis, veluti: *totum est sua parte majus*; *sed genus est totum*, *species sunt partes*; *ergo genus est majus qualibet sua specie*. Si alterutra *praemissa* est *a posteriori*, utpote quae continet veritatem *experimentalem*, et alteram *a priori*, ratiocinium erit *mixtum*, et veritas in conclusione posita sequitur naturam *experimentalis praemissae*, quia debilior haec est (§. 157.); uti *quadratum est figura habens quatuor latera aequalia*, *et quatuor angulos rectos*; *sed haec tabula habet quatuor latera aequalia*, *et quatuor angulos rectos*; *ergo haec tabula est quadrata*. Si demum ambae praemissae sunt *a posteriori*, quia ambae *experimentales*, *ratiocinium erit empiricum*, et veritas deducta omnino *contingens*; veluti *qui studet doctus fiet*; *sed Petrus studet*; *ergo doctus fiet*.

198. *Principia*, quae sunt veluti *data*, ex quibus deducitur series argumentationum, sunt distinguenda a *principiis*, quae sunt veritates elementares, sine quibus series illa continuari non posset. Illa falsa esse possunt, licet recte procedat argumentatio, quae minime forsan peccat in *forma*; haec vero sunt semper vera, quia *axiomata* sunt, veluti: *quae conveniunt uni tertio*, *conveniunt inter se*; licet series continuata falsitatem praeseferat, quia forsan peccat in *forma* (§. 144.). Quare ex illis principiis veritas *materialis* sequitur; ex istis vero veritas *formalis* dependet; quia, ut verum sit judicium deductum ab illis, illa vera esse debent; ut sit verum judicium deductum ab istis, in istis judicium deductum contineatur

oportet. Insuper *principia* accepta veluti *data*, a quibus demonstratio initium sumit, sunt *a priori* (§. 197.), si universalitatem, et veritatem ex sola idearum relatione cognita habent; veluti: *quae conveniunt uni tertio, conveniunt inter se*; *a posteriori* (§. ibid.) vero, si eorum veritas, et universalitas deducitur ab experientia. Porro quod recte sequitur ab illis principiis, verum est, quia conclusio induit naturam principiorum, ex quibus eruitur; quod vero recte deducitur ab istis, non semper verum est, quia forsan non vera sunt principia *a posteriori* jam praestituta. Sed hic notatur cum doctissimo Mastrofini, judicia *a priori* illa esse, quae supponunt, attributa essentialia praecedere rei existentiam ordine naturae; *a posteriori*, quae supponunt existentiam entium, quae sunt judiciorum objecta (§. 124.). Deinde alia judicia sunt *a priori* ratione methodi, qua illa assumuntur prima in serie veritatum; et alia *a priori in se*, et ante quamcumque existentiam essentialiter animae intrinseca. Judicia *a priori* primo sensu multa sunt; sed nulla in secundo sensu; quia non ab anima humana est, ut res creatae sint, quales supponunt illae ideae (L'anima ec. t. 1. l. 2. c. 5. a. 6.). Ex quo patet, illa principia, quae sunt *veritates elementares*, quaeque habentur veluti principia *a priori in se*, et eo magis *principia, quae sunt veluti data*, et a quibus initium sumit demonstratio, supponere analysim, qua illa deducuntur, et statuuntur principia (§. 124.).

199. *Intellectus* hic est facultas, qua mens illico prospicit relationem attributi cum subjecto; *ratio* vero facultas, quae ex principiis veritatis alias, et alias mens humana deducit. De his diductius erit sermo in Ideologia speculativa. *Sensus naturae communis* est illa propensio, seu illa vis animo inhaerens, qua homines ratione utentes impelluntur ad quaedam efformanda judicia, et ad aliqua perspicienda, quorum attributum inter, et praedicatum adeo necessaria est relatio, ut nequeat non videri a mente, sicuti nullus est, qui illico non intuetur, *bina binis addita efficere quatuor*.

200. Non de mera existentia *communis naturae sensus* hic loquemur, sed de ejus infallibilitate. Licet porro non facile sit decernere, ad quae ipse extendatur, tamen ad principia, in quibus prima fronte attributi, et subjecti relatio percipitur, et ad immediatas conclusiones exporrigi, communis est sententia.

201. Neque hic est confundendus *sensus naturae communis* cum *consensu omnium gentium*, aut cum *auctoritate humana*; nam primus respicit veritates (§. 200.) relatas; alter facta, quae in physico rerum ordine se praebent conspi-

cienda; tertia facta historica. Ille incepit cum natura humana, quia veluti surgit ab intellectu, et ratione; non item consensus omnium gentium, et auctoritas humana. Ille fons est veritatum, quae intrinseca donantur evidentia, qua haud lucent, quae habentur ex consensu omnium gentium, et auctoritate humana. Ceterum sensus naturae communis amplectitur etiam universalem consensum, si iste respicit principia generalia cognita; ast non vicissim.

202. *Intellectus* itaque estne veritatis fons, et affertne certitudinem metaphysicam? Haec est prima inquisitio. Verum cum intellectus respiciat veritates *necessarias*, et principia *a priori*, non video, quare fons veritatis dici nequeat, atque metaphysicam non afferat certitudinem. Siquidem, si illae veritates sunt semper eaedem, si eamdem semper retinent firmitatem, si nulla temporum vicissitudine obliterantur, si ipsae, inspecta tantum natura praedicati et subjecti, rapiunt animum, atque assensum extorquent; perspicuum est illas veritates esse certas relate ad animum nostrum, et quidem certitudine metaphysica (§. 192.); ideoque intellectum veritatis esse fontem. Nisi hoc foret, nonne omnes scientiae nutarent? Ablatis illis veritatibus, quae tamquam faces ceteras detegunt, nonne Deus nos continuo falleret?

203. Ast aliqui opponunt, principia illa, quae prospicit intellectus, non posse esse absolute vera, et quia nemo est certus, res tales esse, quales sunt in ideis, et quia nemo scit idearum naturam. Sed respondeo, ut illa principia sint vera, satis esse, ut intellectus inter ideas relationem percipiat, qualis datur inter ipsas, ideoque opus non esse, ut ipse intellectus videat, res tales esse, quales sunt in ideis; praesertim quia illa principia praescindunt a rerum existentia.

204. Verum quid *de ratione* dicendum? Ipsa quoque est fons veritatis certitudinem pariens metaphysicam. Quandoquidem si veritates deductae a principiis necessariis recte deductae sunt; si conclusiones sequuntur naturam principiorum, a quibus illae deducuntur; si principia illa sunt veritates metaphysice certae, quisque noscit, veras esse conclusiones. Sed rationis opus hoc est (§. 199.). Ergo ratio est fons veritatis, atque metaphysicam gignit certitudinem. Et nonne conclusiones prono alveo descendentes ab illis principiis consensum extorquent? *Hic liber est major quolibet suo folio*, est veritas deducta a principio: *totum est sua qualibet parte majus*. Quinam labor necessarius est, ut haec capiatur conclusio? Et quomodo aliquae acquirerentur verita-

tes, quae ab aliis necessariis inferuntur, quaeque nec sensibus, nec experientia, nec auctoritate humana attingi a mente possunt? Nonne in fumum abirent omnes regulae logicae, si quoties ratiocinium neque in *materia*, neque in *forma* peccat (§. 144.), conclusio veritatem haud contineret, animumque non raperet? Nonne et Deus nos perenniter illusos vellet?

205. Contra vim rationis nonnulli dicunt; 1.° rationem humanam esse finitam, ideoque essentialiter fallibilem; 2.° plures doctissimos deceptos esse in conclusionibus vi ratiocinii illatis; 3.° rationem esse quid commune generi humano, ideoque non individualem, sed generalem generis humani esse veri fontem.

206. Sed ad 1: dicimus contra De La Mennais (§. 63.), cujus est haec objectio, rationem humanam fallibilem quidem esse in iis, quae superant ejus captum, uti fallibilis quoque est in iis conclusionibus, ad quas eruendas non adhibet media necessaria. Verum ex quo finita est, minime sequitur, esse semper fallibilem. Ex quo enim ipsa finita est, non est *non ratio*, sed quid positivum est, ideoque aliquid debet certo cognoscere. Sequitur quidem ex limitatione rationis, plura esse, quae ejus vim excedunt, quaeque capit ratio Dei infinita; sed quia finita, finita cognoscere potest, et quidem si recte sua ratiocinia instituat.

Ad 2: respondentes non negamus, aliquos doctissimos viros in conclusionibus deceptos esse; verum hoc non ex eo ortum est. quod ratio in errorem inducat circa veritates legitime a veris principiis deductas; sed ex eo quod ratiocinium non recte institutum sit. Si falsae fuerunt praemissae, aut earum alterutra, sicque conclusio in praemissis non continebatur, profecto in errores prolabi debebant (§. 144.).

Ad 3: respondemus, sophisma hic confecisse De la Mennais; nam ratio est haereditas communis toti generi humano, quatenus istis individuis hoc componitur, ideoque est haereditas individuis data, quae singillatim eam adhibendo veritatem certo assequi possunt. Deinde, si ratio individui decipitur, nonne deciperetur ratio universalis, si existeret? An essentia mutatur per collectionem (§. 175. 7.)?

207. Ad *sensum naturae communem* descendo, qui fons veritatis est, et certitudinem metaphysicam affert. Nam viguesunt apud omnes gentes quaedam judicia communia, et uniformia, quae neque ab educatione, neque a praejudiciis, neque ab opinionibus, neque ab auctoritate ortum habuerunt.

Undenam illa, nisi ab ipsa natura rationali, quae in omnibus constanter eadem est? Undenam gentes cognoverunt ex. gr. *aliquod numen existere*; *post praesentem dari alteram vitam*; *Deum esse providum*; *unicuique suum esse reddendum*? Sed nisi vera essent illa judicia, quae a pectoribus veluti sponte erumpunt, et ad quae efformanda maxima hominum pars caeco quodam naturae impulsu adeo adigitur, ut inviti etiam illa conficiant, nonne Deus, et natura, qui nil frustra moliuntur, frustra hujusmodi impulsum naturae humanae fuissent largiti? Nonne Deus et natura, qui numquam in necessariis deficiunt, in necessariis omnino defecissent, nisi vera essent illa judicia, quae ad vitam humanam componendam sunt prorsus necessaria, atque ab uno naturae sensu derivari possunt? Imo nonne ad errorem perenniter et *per se* homines natura rationalis impulisset, si ipsa semper impellente, et assidue clamante, falsae tamen forent ejus voces? Nonne hoc foret ipsam naturam humanam pessumdare, atque scepticismo latam reserare viam? (V. Iosephum Aloysium Dmowshi, Inst. Logicae pars altera, a. 7.).

208. Contra *sensum naturae communem* plura etiam congerunt sceptici (§. 191.). Dicunt enim 1.° multos extitisse, qui nefandissime contra prima moralitatis principia peccarunt, ideoque sensum communem naturae non esse veritatis fontem; 2.° multa hujusmodi judicia, quae derivantur a sensu naturae communi, ortum habuisse a traditione primorum parentum; 3.° certitudinem hanc, quae derivatur ex hoc fonte, esse omnino indignam philosopho, quia est certitudo moralis.

209. Sed ad 1: dicimus, impulsum rationalis naturae ad ponenda aliqua judicia respicere intellectus vim (§. 199.); ex abusu vero libertatis factum est, ut aliqui in nefandissima crimina prolaberentur. Quod certe stare potest, cum saepe nos videamus bona et probemus, sed deteriora sequamur. Deinde quaeri potest, utrum ii, qui contra moralitatis principia peccarunt, a natura rationali fuerint impulsi, ut judicarent illa principia esse falsa; quod certe affirmare nequeunt. Insuper dato etiam, quod ita *speculative* alii credidissent, hoc unum sequitur, non recte ratiocinatos esse, sensumque naturae communem minime interrogasse. Demum ex numerone idem sentientium deducitur certitudo nostrorum judiciorum? Non idem est profecto sensus naturae communis, et hominum consensus (§. 201.).

Ad 2: respondentes dicimus, potuisse quidem a traditione multa derivari judicia, quae a sensu naturae communi nos eruimus; sed ratio quoque, seu sensus iste requirebatur. Prava exempla, morum corruptio, non ubique recta educatio, praejudicia multa, ethnicorum traditio, totque inventae fabellae in causa fuissent, cur illa judicia oblita remansissent, ideoque non sufficienter fuisset humano generi provisum, nisi sensus naturae communis ad haec judicia impelleret.

Ad 3: demum dicimus, haud esse indignum philosopho, uti Baylio placuit, certitudinem derivari ex communi naturae sensu; nam si ejus oppositum pugnat (§. 207.), certitudo haec metaphysica est dicenda. Et etiamsi certitudo haec moralis foret, non video cur philosopho indigna esset dicenda; cum et philosophus acquiescere omni debeat certitudini, quae eruitur ex principiis, seu indiciis naturalibus, et diversa est pro diversitate motivorum (§. 192.).

ARTICULUS TERTIUS

DE EXTERNIS CORPORIS SENSIBUS

210. De fonte veritatum sensibilium externarum rerum heic dicturi, ab *organis sensoriis* initium est sumendum. Quinque ipsa sunt, videlicet *visus*, *auditus*, *gustus*, *odoratus*, *tactus*, qui per totum diffunditur corpus. Ipsis totidem respondent species *sensationis*, quae actio mentis est, uti in Ideologia speculativa videbimus. *Nervos* hujusmodi sensus habent, et *optici* vocantur, qui a cerebro ad oculos desinuut; *acustici*, qui ad aures; *olfactorii*, qui ad nares; *gustatorii*, qui ad palatum et linguam; generatim *sensorii*, qui in cuticulam totum corpus ambientem derivantur.

211. *Sensatio* hic est affectio illa animi, quae dum adest, exhibet nobis aliquod ut actu praesens, quod *corpus* nominamus. Quare duo admittimus in sensatione, prout rei tractandae ratio postulat, nempe *actio* in organum sensorium excitata, et *operatio*, qua mens hanc actionem percipit. Hanc mentis perceptionem sequitur quaedam spiritualis cognitio, qua animus se cogitare animadvertit, et quae cum *conscientia*, seu *intimo sensu* confundi potest (§. 193.). Haec pro confessis habemus.

212. Certum est, non ad omnia, quae existunt in rerum corporearum universitate, extendi organa sensoria, cum sen-

sus omnino effugiant natura rerum, et modus, quo ipsis qualitates adhaerent. Cum vero sensus, utpote materiales, fideliter mutationem acceptam referant, patet, ad animum spectare errorem, si quando credamus, aliquid ita esse, cum tamen ita non sit. Porro si aliquas adhibemus conditiones, quas ratio et experientia suppeditant, occasionem errandi vitabimus. Quare; 1.° organa sensoria sint recte disposita, nulloque inficiantur vitio; 2.° objecta sint in debita distantia a sensibus; 3.° nullum sit impedimentum inter sensus, et objecta; 4.° medium, in quo respiciuntur objecta, sit constans, et uniforme; 5.° cuique sensuum suum respondeat objectum, uti colores oculis etc; 6.° plures sensus adhibeantur, ubi fieri potest; 7.° usus ipsorum sensuum diverso modo, et loco, et tempore fiat; 8.° relatio sensuum praesens cum praeteritis conferatur; 9.° instrumenta quoque adhibeantur, et quidem perfectiora; 10.° mens attendat, dum sensus applicantur alicui objecto; 11.° sensuum relatio sit conformis et testimonio aliorum hominum, et rectae rationi, sed praesertim divinae auctoritati.

213. Generatim testimonio sensuum adversati sunt sceptici antiquiores, et recentes, necnon Idealistae, quorum agmen ducit Georgius Berkeley (Dialogues entre Hylas, et Philonous). Aliqui tamen corporum existentiam inficiantur, dicti *dogmatici*; alii dubitant, dicti proprie *sceptici*; alii unis facultatibus mentis persuasionem, seclusis omnino sensibus, tribuunt, dicti *mystici*; alii ad nostram existentiam demonstrationis vim coarctant, dicti *egoistae*; alii cum Malebranchio ad Dei revelantis auctoritatem recurrunt, et ii creatis rebus vires denegant. Omnes una voce cum Francisco De La Mennais (*Essai sur l'indifference*, *t.* 2,) clamant, sensus nos illudere, nihilque certum ab ipsis accipere.

214. Quaeritur interim hoc loco, utrum ideae, quas animus sensuum ministerio assequitur, sint suis objectis conformes; ideoque sensuum ministerium sit adeo veritatis testis infallibilis, ut mens hoc nixa testimonio in convenientia idearum cum objectis sensibilibus acquiescat.

215. Rem se ita habere, plura sunt argumenta, quae probant. Nam 1.° supposita corporis nostri existentia, et propensione referendi ideas nostras ad objecta praesentia et externa, quae ex intimo sensu edocemur, certe ipsa corpora agunt in varia corporis nostri organa sensoria. Ast, si hisce nos decipimur, quamnam normam habebimus vitae moderandae? 2.° Deus nostrum corpus variis ornavit sensibus, ut

per ministerium istorum objecta cujusque sensus propria, et quae ad nostri compositi conservationem aptiora sunt, nosceremus. Verum si per sensus decipimur, nonne Deus nobis insufficientia tribuisset media? 3.° Ablato sensuum testimonio, veluti veritatis fonte, ubinam erit tota illa cognitio, quae sensuum ope acquisita toti inservit societati? Ubinam erit revelatio ipsa divina, quae media sensibilia, et ideo sensuum ministerium supponit? 4.° Neque sceptici, neque Idealistae facto suo negant, aliqua, quae per sensus habentur, esse vera, licet ore tenus hoc inficientur; ipsi enim escam salubrem a noxiis secernunt, liquidum a solido, magnum a parvo, album a nigro, et alia sexcenta. 5.° Cum animus sensationem efformat, statim ad ideam agentis sibi externi recurrit, atque seipsum ab objecto modificante distinguit; quod certe argumentum est, sensus vera referre. 6.° Saepe et nos, cum aliquid veluti certissimum asserere velimus, observasse testamur propriis sensibus; quod probat, omnes impelli ad credendum, sensus esse veritatis fontem.

216 Interim audiamus, quid dicant adversarii. 1.° Sensus haud referunt res, quales sunt, in totque nos pellunt errores circa figuras, colores, sapores, distantias. 2.° Si sensuum testimonio est fidendum circa aliquas veritates, certe, qui a nativitate sensibus destituitur aliquibus, veritates per eas acquirendas nunquam adipisceretur, quod absurdum est. 3.° Sensus non sunt iidem semper, neque crastino die erunt ut hodie: quomodo certi essemus de rebus, quas hodie uno modo, crastino die autem altero modo sensus referunt?

217. Ad 1. tamen respondemus, sensus duo renunciare, nempe relationem, quam habent nobiscum objecta, et quasdam proprietates istis inhaerentes. Sed quaenam sit corporum essentia, quomodo illae proprietates adhaereant objectis, aliunde determinari debet. Deinde, ut sensus certitudinem in animum insinuent, debent applicari juxta regulas (§. 212.) allatas. Si aegroto cibus amarulentus est, si icterico colores flavescunt, si frigore correpto odoriferae non existunt substantiae, si surdaster non distinguit, quid ad nos? Si laudatae regulae prae oculis haberentur, nullus foret error, qui, ut vidimus (ibid.) animae est, sensusque non amplius, uti infideles testes, damnarentur.

Ad 2. Etiamsi aliquo sensu destitutus a nativitate veritates non acquireret, quas ope illius sensus alii adipiscuntur; non tamen inde sequitur, nunquam sensibus esse fidendum, licet regulae ad hoc datae observarentur. Iste homo excipe-

retur a lege ordinaria, quod firmat veritatem ipsius legis. Deinde etiam iste homo, saltem in iis, quae suam respiciunt conservationem, potest aliquid scire, si aliis, qui sensibus non carent, se committat.

Ad 3. Non est tanta organorum mutatio, ut quotidie diverso modo referant suos motus; quod patet ex propria experientia, qua edocemur, eumdem cibum nobis salubrem esse, etiamsi per menses ipso vescamur. Deinde et ex intimo sensu monemur, quando aliqua mutatio in organis sensoriis facta est.

ARTICULUS QUARTUS

DE AUCTORITATE HUMANA

218. Licet quamplurimae veritates aut sensu intimo, aut intellectu, et ratione, aut testimonio sensus naturae communis, aut ope sensuum corporeorum acquirantur, hique fontes ad certitudinem nos proculdubio perducant; adhuc tamen aliquae existunt veritates, quae his a fontibus non derivant, quasque certe mens nostra consequitur, et in iis tuta quiescit. Undenam revera factum aliquod in loco a me dissito, aut tempore praeterito ante meum ortum cognoscam, nisi alter mihi narret? En necessitas *auctoritatis*, quae est testimonium illius, a quo movemur ad aliquod ferendum judicium sine errandi formidine, quaeque duplex est, *divina* nempe, et *humana*, prout testimonium fuit a Deo, aut ab homine. *Auctoritas divina* certitudinem parit metaphysicam, quia impossibile est, ut Deus, qui omniscius est, et verax, fallatur, aut decipiat; *auctoritas* vero *humana* parit certitudinem moralem, uti mox videbimus, si omnibus requisitis suffulta sit; quia legibus moralibus, quae vetant mentiri, et legibus prudentiae humanae, a quibus patet, omnes neminem unquam fefellisse, tota nititur. Consensus autem praestitus alicui assertioni propter testantis auctoritatem *fides* dicitur, quae et ipsa *divina*, vel *humana* est pro diversitate testis. De humana auctoritate et fide est hic dicendi locus.

219. Objecta, quae auctoritate humana innituntur, sunt *speculativa*, si respiciunt veritates rationales, quas sine errandi formidine amplectimur ob narrantis auctoritatem, quasque haud amplecti deberemus, alterius testimonio dumtaxat fulti; et *externa*, ac *physica*, quae facta externa nobis, et phy-

sica omnino respiciunt. De his sermonem habemus. Haec porro facta sunt *coaeva* illis, qui narrant, aut *praeterita*; sunt *publica*, aut *privata*; sunt *naturalia*, aut *supernaturalia*; sunt *magni*, aut *levis momenti*; sunt *secunda pravis affectibus*, aut *adversa*.

220. *Testis* est, qui narrat aliquod factum, isque dicitur *oculatus*, si factum propriis oculis conspexit; *auritus*, si ab alio audivit; hic vero aut est *coaevus*, si tempore, quo factum contigit, vivebat; aut est *posterioris aetatis*. Testes vero factum referre possunt pluribus modis, nempe *orali traditione*, si voce; *historia*, si verbis, aut scriptis; *monumentis*, si permanentibus signis illud tradunt.

221. Illud in primis pro certo est tenendum, eo fortius moveri animum nostrum ab alterius testimonio ad aliquod ferendum judicium, quo major *scientia*, majorque in illo supponatur *veracitas*, quae duae dotes in historico, seu quocumque teste, omnino requiruntur. Si enim testis factum nesciebat, aut scire noluit, vel nequivit, certe nulla est ei praestanda fides; uti non est adhibenda illi, qui *mentiri* solitus *veracitate* destituitur. Deinde hae regulae prae oculis sunt habendae. Relate ad factum, videndum est; 1.° si est possibile: si enim legibus naturae, et divinae repugnat virtuti, veluti falsum est rejiciendum; 2.° si factum sit *sensibile*, nempe *sensibus* subjectum, et non ratiocinio, vel conjecturis suffultum, hoc enim in casu ad summum erit probabile, 3.° si factum circumstantiis cohaeret: alias saltem suspectum reputetur. Relate vero ad testem haec considerentur; 1.° si historicus alias mentitus est: si mirabilibus delectatur: si a propria abripitur auctoritate: si partium studio facile allicitur, suspicionem sui praebet; 2.° testis oculatus meretur fidem prae aurito: doctior, et veracior prae ceteris: plures prae paucioribus, ceteris paribus; 3.° coaevus praeferri debet recenti, dummodo ille non sit abreptus *insita hominibus libidine alendi de industria rumores*, uti Livius ait, et dummodo iste rationem mendacii coaevo non addat; 4.° recentiores testes factum narrantes vetustum tantam merentur fidem, quantum valent monumenta, quibus nituntur; 5.° factum narratum ab uno, aut altero coaevo, silentibus aliis, veluti saltem probabile tenendum est, quia argumentum negativum nil concludit; 6.° factum narratum ab idoneis testibus, addita ratione, quae minime capitur, non ideo est rejiciendum; 7.° successiva confirmatio narrantium, neque auget, neque minuit primi narrantis auctoritatem, quae sola valet.

222. Quare haec sit generalis lex pro veritate historica. Si aliquod factum possibile stylo simplici, licet perpolito, narratur nemine jure contradicente, a pluribus coaevis, sive oculatis, sive auritis, diversis aetate, conditione, studio, educatione, religione, scientia, loco, tamen concordibus in essentialibus, pro *vero* accipiendum est. Imo certitudinem *quamdam* metaphysicam parit; si ob narrationem illius facti vexatio narrantium, incommodumque addatur; si coram illis narratur, quibus interest mendacium detegere, quique facile perficerent, si mendax foret; si demum nihil est, quod jure opponi potest.

223. Ceterum multum deferunt auctoritati humanae, qui cum De La Mennais, et editoribus Domini Bertini operis *De Institutionibus rationalis philosophiae*, impudenter asserunt, nullam relinqui certitudinem, ablata auctoritate divina, et humana, atque neminem posse dicere, *se existere*, nisi prius dicat: *credo*. Nempe isti, omnem scientiam auferentes, soli auctoritati fidunt, quasi suadeat magis auctoritas humana sine ratione, quam ratio sine hujusmodi auctoritate, et quasi non utantur ratione, qui ratione ducti putant credendum esse auctoritati.

224. Medium iter itaque tenentes, dicimus auctoritatem humanam derivatam a testibus idoneis (§. 222.) in pluribus casibus circa facta sensibilia esse certam veritatis normam. Nam; 1.° quando factum narratum omnibus notis comitatur relatis (ibid.), nulla est ratio dubitandi, nullumque dubium audienti, aut legenti relinquitur. 2.° Tota facti certitudo praecipue eruitur ex scientia, et veracitate (§. 221.) testis. Sed haec inveniuntur, ubi factum donetur circumstantiis relatis (ibid.). 3.° Sceptici, quibuscum hic certamus, non negant, licet ore tenus aliter sentire videantur, extitisse Tullium, Virgilium, Demosthenem, Alexandrum, ac modo existere Romam, Parisios, Vindobonam, quamvis nec illos viros, nec has viderint urbes. Ergo aliqua veritas existit, quae tota fulcitur humana auctoritate. 4.° Si omnia falsa forent, quae a testibus narrantur, tota rueret societas. Ecquis enim reum damnaret, ac innoxium absolveret, solum testibus suffultus? Ecquis Rectoribus crederet, eorumque jussa faceret, nixus alicujus Consiliarii, aut Ministri relatione? Ecquis se praecavere posset a tot malis, totque sibi commoda comparare, si nulli testi foret credendum?

225. Objectiones scepticorum praecipue ad has reduci possunt. Dicunt 1.° Nullus historicus est, qui in aliquo non

sit mentitus. 2.º Aliqua facta prius uti vera recepta, postea falsa inventa sunt. 3.º Sicut unus testis probabilitatem, ita et plures gignunt. 4.º In factis miraculosis certitudo physica orta ex constanti legum cursu, pugnaret cum morali, cui proinde foret valedicendum etc.

226. Ast contra est. Nam ad 1: dicimus, et concedimus, fere omnes historicos humanos in aliquo esse mentitos; sed nos non de uno historico hic loquimur, neque de facto ab illo tantum narrato. Nostra conclusio (§. 224.) tota fulcitur pluribus concordibus testibus, omni exceptione majoribus (§. 222.). Ecquis negaret Caesaris existentiam, a testibus narratam pluribus, licet diversimode sentientibus, ac aetate, loco, genio differentibus?

Ad 2: respondemus, facta illa prius uti vera recepta, et postea falsa inventa, fuisse recepta absque examine, et sine regulis recensitis. Nisi examen praecedat, et regulae observentur, certe multa facta admittentur, uti vera, quae forsan falsa sunt. Verum nemo falsam unquam dixit, si scepticus excipiatur, ex. gr. Titi existentiam. Sic Baylio respondebis, qui objiciebat.

Ad 3: dicimus, unum testem ad summum probabile argumentum facere, quia de ejus scientia, et probitate non clare patet. Verum omnes testes non decepisse, imo neque conspirare in mendacium posse, ex dictis. (§§. 221. 222.) eruitur. Neque ex quo unus fallax esse poterat, sequitur omnes quoque simul collectos fallere potuisse, aut fefellisse. Siquidem a distributivo ad collectivum non valet argumentum, nisi in essentialibus (§. 175. 7.), et essentialis homini non est mentiendi voluntas. Deinde pugna illa, quam reposuimus in testibus (§. 222.), satis superque monstrat, illos minime decipere, imo nec decipere potuisse.

Ad 4: demum dicimus, in factis miraculosis minime certitudinem physicam cum morali pugnare; nam illa respicit legum physicarum constantiam, haec vero exceptionem ex hac legum constantia. Si exceptio haec est factum publicum ab omnibus visum, et a testibus narratum, qui omnibus donantur dotibus (§. 222.), ecquis illi contradiceret? Ille certe unus, qui miraculorum possibilitatem negaret, quae et ipsa in contingentia legum physicarum sita est, et in Dei omnipotentia, uti in Ideologia videbimus.

ARTICULUS QUINTUS

DE VERITATIS ULTIMO ET SUPREMO CRITERIO

227. Plures sunt quidem fontes veritatis, qui certitudinem nobis afferunt, quique sunt veluti regulae partiales, a quibus hujusmodi certitudo hauritur, uti vidimus (§§. 194. 202. 204. 207. 215. 224.). Verum hic de ultimo motivo est quaerendum, quod sit veluti ultimum complementum, et sigillum naturalis certitudinis, quodque alio non egeat criterio. Utrum hoc *criterium*, haecque *regula*, qua de veritate omnium judiciorum nostrorum pronunciamus, existat, et quaenam ipsa sit, disputari potest.

228. Sed de ejus existentia haud erimus solliciti, cum sibi non cohaereant sceptici (§. 33.), et academici (§. 25.), et qui cum iisdem sentiunt Petrus Baylius (§. 52.), Daniel Huetius (§. 54.), Berkeley (§. 54.), David Hume (§. 55.), aliique; de omnibus enim dubitantes se produnt dementes; atque passim refutavimus, de fontibus veritatis agentes. Sed quodnam sit hocce criterium, potius hic est quaerendum. Quot capita forsan, tot sunt sententiae. Tota lis est, uti, nobis videtur, ex quo diversam ineant viam in statuendo initio philosophiae, seu uti dicitur, *i punti di partenza.* Ex hac opinandi diversitate circa laudatum initium factum est, ut Plato criterium in *evidentia intelligibili* reponeret (§. 24.); Aristoteles partim in hac ipsa evidentia, et partim in ministerio sensuum (§. 26.); Epicurus in sensuum testimonio (§. 30.), quem secutus est Sarpi (§. 70.), omnesque materialistae; Cartesius in idea clara, et distincta rei (§. 45.); Malebranchius in evidentia, quae vinci nequit, seu reali absoluto (§. 47.); Leibnitius in triplici evidentia metaphysica, physica, et morali (§. 51.); in sensu communi Reid. (§. 56.), Beattie etc. (ibid.), Basedow (§. 66.), aliique; in verbo Dei revelantis Bonaldus, De La Mennais (§. 63.), aliique rigidi supernaturalistae; in quadam divina inspiratione Cousin (§. 64.); in lumine mentem movente, et illustrante, aut in Deo, aut in *ego* deificato, aut in nihilo Kant (§. 67.), Fichte, Schelling (§. 68.); in idea absoluta Hegel (§. 69.); in principio contradictionis Romagnosi (§. 72.); in ratione Caesar De Oratiis *Sul metodo universale di filosofare*; in idea entis Ochinus, Andreas Sciolla, Rosmini (§. 77.); in sensu intimo Galluppi (§. 80.); in quodam increato lumine a Deo manante Vincentius Gioberti (§. 78.); in consensu omnium gentium Quetelet, aliique.

229. Ut certa ab incertis secernantur, notamus, criterium hocce universale distinctum esse a mente, seu ab activitate ipsius, quae potius est *principium reale*, *et efficiens* nostrarum cognitionum, praesertim vero, quia aliud criterium requireretur ad judicandum de mentis activitate. Hinc neque hoc criterium potest esse mentis operatio quaecumque, veluti perceptio, judicium, quia de his idem dici potest ac de mentis activitate. Deinde animadvertimus, veritatem logicam esse *objectivam*, nempe consistere in convenientia subjecti cum praedicato a mente percepta (§. 187.). Criterium itaque, quod quaerimus debet illustrare nostrum intellectum fulgore huic convenienti, et spirituali, ut intellectus illam intueatur convenientiam, uti videt corpora circumstantia oculus corporis solis splendore perculsus.

230. Hunc fulgorem in *evidentia* situm esse nobis videtur, quae est veluti mentis lumen indicans ea, quae sunt, uti sunt; qua remota, noctis umbra obvolvimur, qua adstante, veritatem prospicimus. Sed antequam rem conficiamus, quid proprie evidentia sit, definiamus. Certum est, mentem humanam esse tali natura donatam, ut, vix ab ipsa cognita relatione attributi cum subjecto, sive unico intuitu, sive tertiae ideae subsidio, illico ad assensum praestandum rapitur. Assensus iste itaque oritur quidem ex ipsa mentis naturali dispositione, sed simul supponit cognitam relationem, hancque relationem ipsi menti tanto fulgore occurrentem, ut umbra nulla sit, oppositumque repugnet. Jam vero *illa quaecumque nostrae mentis dispositio*, *qua positis aliquibus requisitis*, *impellitur ad sic*, *et non aliter judicandum de aliqua re*, *dicitur evidentia*. Quare evidentia non est ipsa claritas relationis cognitae, abstracte considerata, quae claritas minime est in rebus, sed est *terminus*, ad quem mens ultimo pertingit. Neque est ipsemet intuitus mentis, qui praecedit evidentiam, et ponitur ad evidentiam amplectendam, ut ita loquar. Neque est clara rei cognitio, quae est effectus evidentiae, et ab ista semper sequitur. Neque est certitudo, sed medium, sine quo certitudo non respicitur.

231. *Evidentia* est *intrinseca*, si requisita posita, ad sic, et non aliter judicandum impellentia, ab ipsa rei natura depromantur; hac evidentia donatur propositio: *totum est qualibet sua parte majus*; est *extrinseca*, si mens ad sic judicandum a motivis extrinsecis cogitur; uti in hac propositione: *Romulus condidit Romam*. Est *metaphysica*, si innitatur relatione percepta inter subjectum, et attributum, cujus

oppositum repugnat; *physica*, si requisita illa naturae legibus physicis nituntur; *moralis*, si illa requisita fulciuntur moralitatis, et humanae prudentiae legibus. Est *immediata*, si unico mentis intuitu; *mediata*, si tertiae rei subsidio adhibito mens ad judicium impellitur. Ex quibus patet, eamdem evidentiam esse posse simul *intrinsecam*, *immediatam*, *metaphysicam*, uti in hac propositione; *bina binis addita faciunt quatuor*: *extrinsecam*, *immediatam*, *physicam*, uti, *Neapolis est urbs Italiae*, si ipsam vidi; *intrinsecam*, *mediatam*, *et metaphysicam*; *extrinsecam*, *mediatam*, *moralem*.

232. *Criterium* generale pro omnibus veritatibus 1.º ad omnes reapse extendi debet, alioquin esset fons peculiaris; 2.º nulla debet egere demonstratione, alias aliud ante ipsum admittendum foret; 3.º intellectum debet cogere ad sic judicandum, aliter neque certae veritatis foret criterium, neque pro veritatibus necessariis inserviret, neque fulgore suo mentem repleret; 4.º cum veritate semper connexum esse debet, alioquin non posset haberi pro veritatis criterio.

233. Hisce praestitutis, asserimus, *ultimum et generale criterium omnis veritatis esse evidentiam*. Quandoquidem ipsa donatur quatuor illis characteribus, quibus diximus ornandum esse veritatis criterium (§. 232.). Nam 1.º ad omnes extenditur veritates, cum nulli veritati homo assensum praestet, nisi evidentia illa fulgeat, et cuique veritati illico exhibet assensum, dummodo evidentiae fulgore splendescere reperiat. Certe ad evidentiam reducuntur omnes veritatis fontes, qui veritatis fontes haud essent. si evidentia non micarent. Quare enim tu ex. gr. credis, *Romulum condidisse Romam*? Quia testimonium narrans *Romulum condidisse Romam*, est omni exceptione majus. Sed quare? Quia illud testimonium sua auctoritate consensum extorquet. Sed quare? Quia evidens est. 2.º Evidentia nulla eget demonstratione, nam ipsa est adeo cum anima *identificata*, ut fulgente ipsa, anima quiescat, ac etiam invita assensus extorqueatur. Nonne tu dementem putares, qui diceret evidentiae ideam non esse *per se* claram? 3.º Evidentia reapse cogit intellectum ad sic, et non aliter judicandum, cum vix ipsa affulgente menti humanae, ne minimum de veritate intellectus dubitet, imo oppositum impossibile reputans, statim ad assensum prorumpit. 4.º Evidentia demum semper cum veritate copulatur, uti quisque sibi testis est; nam, si aliquid est evidens, requisita ad veritatem habet, ideoque falsum esse nequit.

234. Sed opponi potest 1.o Si evidentia foret universale veritatis criterium, omnia, quae certa et vera sunt, essent quoque evidentia; sed hoc falsum esse eruitur ex eo, quod mysteria nostrae Religionis haud sint evidentia, licet certa et vera sint. 2.o Nullus est nexus inter evidentiam, acceptam veluti nostri intellectus dispositionem (§. 230.), et objectivam veritatem, quia illa tantum mentis est, haec vero est in objectis. 3.o Multi defendunt errores, et dicunt, se ad judicandum impelli ab evidentia; et nos ipsi multa defendimus uti evidentia, quae postea falsa inveniuntur. 4.o Si evidentia nos non decipit, hoc nos eruimus ex usu facultatum nostrae mentis, a principio contradictionis, a veracitate Dei. Ergo non est ultimum criterium.

235. Sed ad 1. dicimus, omnia reapse, quae simul certa sunt, et vera, esse etiam evidentia. Evidentia enim non in objecti claritate reposita est (§. 230.), sed in dispositione mentis a requisitis infallibiliter impulsae ad sic judicandum. Quare si aliquam rem talia requisita comitantur, ut animum moveant quadam morali coactione, animus ipse illico tutus quiescit. Ceterum animus aut novit rem ita esse, et quare ita sit, uti evenit in iis, quae *intrinseca*, et *metaphysica* evidentia donantur; aut novit tantum rem ita esse, uti accidit in iis, quae sunt *extrinsece* evidentia. In utroque casu adsunt requisita, quae ab animo omnem errandi metum removent. Quare omnia, quae evidentia donantur, sunt etiam certa. Sic requisita, seu motiva credibilitatis sufficiunt, ut evidentia dicantur mysteria nostrae fidei non quidem *in se*, sed quatenus, inspectis illis motivis, animus rapitur ad illa credenda, ageretque imprudenter, nisi ipsis fidem adhiberet. Sed vera quoque sunt, quae evidentia fulgent; nam veritas quidem est in objecto, sed ideo veritatem dicimus, quatenus ipsi assentitur mens (§. 187.), quae certe motivis, seu indiciis impellitur, quae motiva mentem inducentia ad sic judicandum, evidentiam constituunt. Igitur evidentia est motivum ultimum quare certa, et vera credamus, quae illa fulgent evidentia (V. Dmoswki).

Ad 2. respondemus, nullum quidem esse nexum inter affectionem animi, et objecti veritatem; sed requisita necessaria ad veritatem consequendam, quae veritatem semper comitantur, consensum extorquent, nexumque proinde constituunt inter veritatem objectivam, et evidentiam, ex qua illa infertur. Quare posita evidentia ponitur certitudo, ponitur veritas.

Ad 3. dicimus, multos qnidem inveniri, qui errores defendentes dicunt, se impelli ad sic judicandum ab evidentia; sed experiunturne, quaeso, in mente quamdam coactionem ad illas defendendas? Si bona fide loqui vellent, certe evidentia se ductos non dicerent. Ceterum hoc ad summum fieri posset in veritatibus deductis, non vero in immediate evidentibus. Ast si etiam in illis veritatibus conditiones pro qualibet specie veritatis expenderentur, si attentio, uti par est, adhiberetur, si rationes omnes, amota quavis animi praeventione cribrarentur, evidentia fulgeret, erroresque non defenderentur, aut saltem judicium suspenderetur, evidentia non affulgente menti. Idem dicatur de nobis, qui aliquando defendimus veluti evidentia, quae postea falsa reperiuntur. Hoc est, quia non, uti aequum erat, nos ipsi gessimus prudenter, adhibendo nempe fontes veritatis, aut judicium non suspendendo.

Ad 4. respondemus, usum facultatum mentis nostrae esse causam efficientem, ob quam ponitur evidentia, non vero rationem certitudinis nostri judicii (§. 230.). Principium contradictionis ideo verum dicitur, quia evidentia fulget. Deus est quidem prima veritas in se, et ratione originis, non vero prima ratio nostrae certitudinis. Imo ideo dicimus, Deum nos non decipere, quia evidentia cognoscimus, Deum non esse mendacem.

ARTICULUS SEXTUS

DE USU PROBABILITATIS

236. Hucusque loquuti sumus de veritatis fontibus; ast quaedam sunt, circa quae *indiciis insufficientibus* contenti esse debemus (§. 191.). Haec autem indicia insufficientia sunt aut quia fere aequiparantur indiciis certitudinis, non omnino tamen auferentia errandi metum; aut quia possunt aeque fallere, et non fallere; aut quia potius fallere possunt, quam non. In primo casu illa constituunt *probabilitatem*, quae *intrinseca* est, si exurgit ab indiciis depromptis ab ipsa natura rei, de qua agitur; *extrinseca* vero, si descendit ab hominum auctoritate; in secundo casu constituunt *dubium*, quod *positivum* est, si ex utraque parte indicia sunt aequalia, si vero nulla ex utraque parte sunt indicia, *negativum* dicitur, quod melius vocatur *ignorantia*, quae est idearum

carentia; in tertio casu constituunt *improbabilitatem*. Si *certitudo* ex. gr. in gradu decimo residet; *probabilitas* in sexto ad nonum; *dubium* in quinto; *improbabilitas* in primo ad quartum. Indicia praesertim definienda sunt a fontibus, de quibus loquuti sumus in toto hoc capite, et quibus quaevis nititur disciplina; ex. gr. indicia pro propositione physica ab ipsis scientiis physicis.

237. Ex quibus eruitur, 1.° aliquid esse posse magis, minusve probabile, vel improbabile pro indiciorum pondere, aut numero; 2.° posse aliquid probabile esse falsum, et improbabile, et dubium esse verum; quia indicia pro improbabili, vel dubio usque ad certitudinem augeri possunt, deficere vero usque ad ignorantiam pro probabili; 3.° quare non ideo aliquid rejiciendum esse, quia est improbabile, vel dubium, aut admittendum, quia probabile; 4.° eo probabiliorem esse aestimandam aliquam sententiam, quo majorem convenientiam habet cum veritatibus certis, aut cum fontibus cujusque disciplinae; 5.° unum indicium validum posse destruere plurima levia et opposita: uti, si invenias famulum Petri sanguine conspersum, et manu ensem districtum tenentem, tu illico concludes, famulum interfecisse Petrum, licet scias, Titium inventum per viam fugientem, et pavore affectum esse Petro inimicum, cum Petro illa die rixatum fuisse, ac mortem Petro fuisse minatum; 6.° nullius ponderis esse extrinsecam probabilitatem si desit intrinseca, quia ad veritatem nil prodest hominum auctoritas, si nulla sunt indicia ex cujusque disciplinae fontibus deprompta: ita ex. gr. tu nunquam mille hominibus credes, si aliquid tibi narrant, quia certo scis, id a nulla via colligere potuisse (§. 221.); 7.° probabilitatem, et improbabilitatem definiri posse a recessu ab ignorantia, et ab accessu ad veritatem, quia eo probabilior est sententia, quo magis ab ignorantia recedit, vel ad veritatem accedit; 8.° probabilitatem, dubium, improbabilitatem esse posse in judicio, in ratiocinio, in demonstratione, prout in istis indicia convenientiae attributi cum subjecto sunt majora, vel minora; 9.° conclusionem, quae eruitur a syllogismo, vel demonstratione, esse debere probabilem, dubiam, improbabilem, si talis fuit aliqua antecedens propositio, quia conclusio sequitur partem debiliorem (§. 157.).

238. Usus probabilitatis esse potest in Traditionibus, in Hypothesibus, in Analogia, in arte Hermeneutica, in Critica. Loquimur primum de traditionibus. Saepe non scriptum est aliquod factum, vel dictum, sed de uno ad alium testem ore

transmissum : tunc habetur *traditio*, quae proinde est oralis testium series numquam interrupta ab epocha eventus ad haec usque tempora. Quaedam consideranda sunt in *origine traditionis*, quaedam autem in *serie testium sibi invicem succedentium.* In origine videndum est, utrum factum traditum fuerit publicum, necne; cujusnam aetatis sit; quaenam fuerit indoles populi, penes quem notum est; quanam scientia et probitate primus scriptor illius traditionis fulserit. In serie testium est considerandum, utrum quaelibet linea traditionalis factum narraverit; utrum narraverit eodem modo, saltem quoad substantiam; utrum posterioris aevi scriptores scientiam, et probitatem calluerint; utrum isti factum ipsum, circumstantias scrutati, et rimati sint. Siquidem, si factum fuit publicum; recentis aetatis; primus scriptor scientia, et probitate micabat; ad fabulas haud pronus erat populus, penes quem contingit; quaelibet linea traditionalis ab ultima regrediendo ad facti originem plures testes habet, qui semper eodem modo factum ab ipsis saepe examini subjectum narrarunt; pro *certo* factum illud est tenendum, vel probabili, vel dubio, vel improbabili pro majori, minorive harum circumstantiarum numero. Si enim omnes istae, et aliae hujusmodi simul connectantur, certitudo paritur, uti de factis historicis diximus (§. 222.). Ex quo patet, falsos fuisse Lockium, D'Alembert, La Place, qui putarunt tantum minui tradictionem, quantum ab origine recedimus.

239. Ad hypotheses descendamus. (§. 136.). Cum philosophi alicujus phoenomeni causam ignorant, aliquam fingunt, quam probabilem credunt. Haec fictio *hypothesis* dicitur. Ut probabilior statuatur hypothesis, necesse est; 1.° ut phoenomeni existentia prius statuatur; 2.° ut omnes notentur circumstantiae, quae ipsum comitantur; 3.° ut omnes causae possibiles examinentur; 4.° ut illa, veluti probabilior admittatur causa, quae magis phoenomenon explicat. Ceterum quaecumque sit hypothesis, numquam probabilitatis gradum praetergreditur, et tuuc solum ad certitudinem accedit, fitque *thesis*, cum observatione, et experimentis confirmatur. Caveat proinde philosophus ab hypothesibus, quae saepe ruunt, veluti ignis fatuus, qui cito evanescit. Plurimi, qui de omnibus rationem reddere exoptant, ad hypotheses recurrunt, Politici, Moralistae, Antiquarii, Physici praesertim, et Astronomi, imo et Metaphysici, qui hypotheses circa societatem animi cum corpore multas posuere, ne de aliis loquar.

240. Etiam in analogia (§. 170.) probabilitatis usus esse potest. Cum homo, naturam regi simplicioribus ac constantibus legibus conspiciat, saepe deducit ex similibus causis effectus similes, et e converso. Hoc est argumentari ex *analogia*, quae proinde tota in ipsa rerum similitudine sistit. Ut tamen argumentum ab ipsa deductum saltem probabile sit, necesse est; 1.° ut *certa*, et non *apparentia* sint similitudinum *signa*; 2.° ut multa sint haec signa, ne decipiamur specie recti; 3.° ut nulli observationi, nulli experimento rite instituto, nulli authentico monumento analogia adversetur, imo ab istis confirmetur; alioquin falsa amplectimur, vera relinquimus. Ex quibus patet; 1.° eo majorem vim habere argumentum analogicum, quo major est similitudo; 2.° difficile admodum esse hoc argumentum, quia omnes circumstantias similes noscere non semper, imo raro datum est; 3.° ac proinde facile illudi posse, qui illo uti vellet, uti illusus dicitur, qui incolas terrae hominibus similes in luna reponit. Ceterum in vita sociali analogia vivimus, et vivere debemus, ne infelices essemus. Nonne analogia utor, cum cibum comedam, quem ex similitudine cibi alterius diei innoxium puto? Ita de aliis sexcentis dicas velim.

241. De usu probabilitatis in arte hermeneutica loqui necesse est. Scriptores, qui nobis aliquid memoriae tradiderunt non semper loquuti perspicue sunt, saepe clarius noluerunt, saepius non potueruut loqui. Ars illa, qua traduntur regulae ad obscura loca alicujus auctoris intelligenda, ***hermeneutica*** nuncupatur. Tres regulae, quae alias complectuntur, prae oculis hac in re habendae sunt, ut pro certo, aut probabiliter auctoris sensum assequamur. Prima regula est, ut *ad usum, quem auctor in scribendo servavit, attendatur.* Quod fit, si materia, de qua agit auctor, legentem non fugiat; si textus legatur, et non versio, quae non semper auctoris mentem reddit; si proinde legens linguam calleat auctoris; si codice utatur tutiori; si ipse commentaria pervolutet, ac perfectiora propriae illius disciplinae dictionaria consulat; si comparet loca contextus; si vocabula referat ad usum illius loci, et aetatis, quibus auctor vixit; si vocabula, ubi nil impedit, in sensu obvio, et naturali accipiat. Secunda regula est, ut *intentio auctoris intelligatur*, si ex usu primae regulae nil collectum sit. Intentio auctoris eruitur ex usibus, moribus, gestis, aetatis et gentis auctoris; ex motivo scribendi, nempe si jussu, aut sponte scripsit; ex majori, vel minori libertate scribendi; ex quo per incidens

aut ex professo de illa re agit; ex definitionibus datis; ex exemplis allatis; ex systemate sectae, quam tenuit; ex indole propria auctoris; ex variis circumstantiis loci, temporis, in quibus, aut pro quibus scripsit auctor; ex amicis, et discipulis, et coaevis auctoris... Tertia regula est, ut, deficientibus primis regulis, *materia ipsa attente inspiciatur*, *et perpendatur*. Hoc fit, si quaeramus in ipsa, quid auctor dicere debuerit, quidve potuerit; si antecedentia cum consequentibus locis, et loca parallella inter se comparemus; si rem, de qua agit, undequaque examinemus. Harum regularum auxilio aut certa, aut saltem probabilis auctoris sententia facile potest intelligi.

242. Demum de arte Critica disseramus, in qua plurimum est probabilitatis. Cum libri inveniantur multi, qui minime ab iis scripti sunt, quorum nomina praeseferunt, aut diversa, vel plura, vel pauciora continent, quam veri scripseruut auctores, aliquae requiruntur regulae, quibus veri auctores a suppositis, genuina scripta a spuriis, secernuntur, et quas suppeditat *ars Critica*. Liber est *genuinus*, seu *authenticus*, si est auctoris, cui tribuitur; *suppositus*, si ab aliis, quam ab illo, cujus nomen praesefert, conscriptus est. Liber est *integer*, si contineat ea tantum, quae scripsit auctor; *corruptus* vero, si plura, aut pauciora, aut diversa contineat, quam quae auctor scripsit; et dicitur *auctus*, si plura; *mutilus*, si pauciora; *interpolatus*, si diversa contineat. Dicitur etiam *authenticus* liber, qui licet *anonymus* sit, revera scriptus fuit ea aetate, et penes eam gentem, in quibus auctor vixit, nihilque ipsi additum, demptumve est, nihilque in ipso mutatum. Causae *corruptionis*, et *suppositionis* sunt; 1.° mala fides scribentis; 2.° scribarum ignorantia aut malitia; 3.° criticorum ignorantia, aut superbia; 4.° librariorum sacra auri fames; 5.° Alexandriae Rege, qui undique libros quaerebant, quos recentes scribebant, veteribusque tribuebant, allecti spe magni praemii.

243. Iam vero suppositus est liber; 1.° qui in veteribus cathalogis aetate auctoris posterioribus non recensetur, cum opportunitas non deesset, aut aliis tribuitur; 2.° qui a veteribus suppositus est reputatus, ductis valida ratione; 3.° qui continet, quae auctor non sentit, dummodo non constet, sententiam mutasse, uti patet de s. Augustino circa Manichaeorum principia; 4.° qui continet quaestiones post auctoris aetatem motas; dummodo non probetur, has unas in librum postea irrepsisse; 5.° qui nugatoria, et contradictoria conti-

net, et tamen auctori tribuitur, qui sapientia, et cultu floruit; si tamen non constet, in juvenili aetate illum scripsisse, uti *Iustinus* a Metastasio; 6.° qui vocabula continet sequioris aetatis, urbes, oppida, gentes, homines, quorum nomina posteriori extitere tempore, aut stylum imitatur recentioris auctoris, dummodo non doceatur, illa vocabula immissa in libro fuisse. *Corruptus* vero liber dicitur; 1.° qui recenter editus, plura, pauciora, vel diversa continet, quam quae in veteribus editionibus inveniuntur; 2.° qui locum non habet ab alio auctore laudatum, aut excerptum; 3.° qui vocabula, sententias, quaestiones continet, aut menti auctoris oppositas, aut recentioris aetatis. Quare admodum probabile est, librum esse *genuinum*, qui talis habitus est ab omnibus *proxime*, *et continuata serie sequentibus eum aetatibus*; *proxime* quidem a coaevis inspectus, emptus, asservatus, lectitatus; a *sequentibus aetatibus* asservatus, et numquam rejectus.

CAPUT TERTIUM

DE ERRORE, ET IGNORANTIA

244. Ex praejactis fontibus, et ex statuto ultimo veritatis criterio in toto capite antecedenti uberrima cognitionum copia hauritur, ac multiplex veritas. Veritati opponitur *error*, et *ignorantia*, licet diverso modo. De hisce igitur, eorumque fontibus est hic sermo.

245. Veritas logica, de qua praecipue hucusque loquuti sumus, in convenientia reponitur idearum nostrarum cum objectis (§. 186.). Error itaque habetur, cum animo videre videtur convenientiam, vel discrepantiam subjecti cum attributo, sed contrarium est. *Error* proinde est assensus praestitus falso, negatus vero judicio; ideoque est falsum judicium deductum ex falsis principiis, vel non rite a veris. Sicut autem judicium intellectus, et voluntatis actum supponit (§. 123.); ita et error.

246. In principiis, quae donantur immediata, et intrinseca evidentia, atque in iis, quae intimus testatur sensus, dummodo requisita adhibita sint, nullus esse potest error, quia evidentia sunt. Ast in ceteris veritatibus intellectus humanus saepe errori est obnoxius, uti quisque sibi testis locupletissimus esse potest, et historia humanarum cognitionum abunde docet. Causae proinde perquirendae sunt nostro-

rum errorum, quia, cognito morbo, facilis est curatio, maxime cum causa quoque morbi noscitur. Hae causae plures sunt, dictae aliquae *praejudicia*, quae sunt opiniones animo inhaerentes, quae ad falsa judicia animum impellunt.

247. Causa errorum prima est *in infantia*. Nam nutricibus, magistris, parentibus, poetis, sociis veluti conspirantibus, tenella aetas, quae sensibus tantum regitur, omnia pro veris recipit, *praejudiciisque* repletur, quae vix extirpari poterunt, nam *dediscit animus sero*, *quod didicit diu*, uti ait Seneca. *Quare* unusquisque, cum se obtulerit occasio, doctos viros consulat, libros probatissimos legat, expendat quae Christianae Religioni, et rectae rationi quadrare non videntur. (V. Tullius, qq. Tusc. l. 3. c. 1.).

248. Secunda causa est *populus*, *atque omnis undique ad vitia consentiens multitudo* (Cicero, qq. Tusc. c. 1. n. 2.). A populo mille prodeunt fabellae, quia *ex veritate pauca*, *ex opinione multa aestimat*, uti ait idem Tullius. Cum populo itaque consuetudine agentes *inficimur opinionum pravitate*, *a naturaque desciscimus*, ut ipse docet Tullius; etenim *populus est instar fluminis*, *quod gravia mergit*, *levia transvehit*, uti acute notat Baco de Verulamio. *Quare* cum doctis societatem unusquisque, si velit ab hac causa se praecavere, inire debet, ac populum fugere, quantum satis est, quia *sanabimur*, *si modo separemur a cœtu*, uti dicit Seneca.

249. Tertia causa est *receptae opinionis praejudicium*, quod, tamquam crudelis noverca, est simul causa jurgiorum, parensque systematum, quae sibi mutuo destruunt. Hoc praejudicio tenentur, qui adeo veterum philosophorum sententiis delectantur, ut falsum aestiment quidquid novae inventionis sapit; et qui adeo novitatis studio abripiuntur, ut vetera cuncta fastidientes omnia falsa putant, quae nobis vetusti sapientes tradiderunt. *Quare* utrumque scopulum quisque vitare curet, seligatque proinde, quae rationi, atque communi doctorum sensui magis congruere videntur.

250. Quarta errorum causa est *auctoritas*; nam saepe usuvenit, ut quis ideo aliquid verum dicat, quia magni nominis praeceptor verum tenuit. Ita Pythagoram ejus discipuli, ita Aristotelem scholastici veteres venerabantur (§§. 26. 31.), ut illi, quod Pythagorae, isti quod Aristoteli verum visum erat, pro vero acciperent. Ex hac philosophandi servitute fit, ut etiam avide legantur libri, a quibus recta ratio exulavit, quique ex luculenta corruptorum officina eruti sunt. Porro: *Quo semel est imbuta recens servabit odorem - Testa diu...*,

uti ait Horatius. *Quare* nostra utamur ratione, atque cogitandi libertate in iis, quae recta ratione acquiri possunt, *nullius addicti jurare in verba magistri.*

251. Quinta errorum causa sunt *affectus*, nempe illi vehementiores motus ex viva boni, malive sensibilis repraesentatione in anima excitati. Affectus sunt *vitra colore perfusa*, *quibus rerum aliarum colores immutantur*, ait Plutarchus; sunt *nebulae*, *quibus serena mentis regio opacatur*, uti Plato dicebat; sunt motus in aqua excitati, in qua objecta prospecta confunduntur. Affectus siquidem mentem turbant, attentioni otium non relinquunt expendendi rationum momenta, ideoque in errores impellunt *popellum*, *aeque ac sapientes viros*, *qui plura judicant odio*, *aut amore*, *aut cupiditate*, *aut iracundia*, *aut dolore*, *aut laetitia*, *aut spe*, *aut timore*, *aut alia perturbatione mentis*, uti animadvertit Tullius (l. 1. de orat.). *Quare* animum ab affectibus turbulentis amovere; judicia suspendere, illis frementibus; judicia alias formata de eadem, aut re simili in memoriam revocare; praecipue amorem proprium cohibere tenemur. Iuvenes vero recordentur illius effati Caesaris apud Sallustium: *Si libido possidet*, *et dominatur*, *animus nihil valet*.

252. Sexta causa errorum est *festinatio*, ex qua fit, ut non clare et distincte res percipiantur, judicia dein falsa efformentur. *Quare* sive studeas, sive judices, festinationem fugito. (Tull. de off. l. 1. c. 5.).

253. Septima causa errorum est *mentis propriae imbecillitas*, praesertim si copulatur cum immoderato discendi desiderio. Ex hoc fonte enim est, ut quaeramus, quae vincunt nostrae mentis virtutem, pluribus studeamus sine ordine, hinc ideas obscuras, et confusas conficiamus, sicque in errores labamur. *Quare* unusquisque debet ideas claras, ac distinctas rerum adipisci; se abstinere a perscrutandis, quae sunt supra rationem, aut ejus mentis virtutem vincunt; ordinata studia percurrere; praemittere necessaria utilibus; utilia voluptuosis; plura expendere, unumque seligere; omnia suo ingenio aptiora suscipere, docente Horatio:

Sumite materiam vestris, *qui scribitis*, *aequam*
Viribus, *et versate diu*, *quid ferre recusent*,
Qui valeant humeri . . . . .

254. Octava errorum causa est *sensuum externorum abusus*, quo fit, ut credamus eorum relationi etiam in iis, in quibus certe erramus. *Tactu* siquidem decipimur in corpo-

rum qualitatibus, et circa frigus et calorem, circa dolorem et voluptatem, quando haec mere ad corporis nostri partes referimus; *oculis*, quando colores qualitates reales supponimus; *olfactu*, *palato*, *auribus*, quando odores, sapores, sonos corporis qualitates credimus. Quare conditiones (§. 212.) adhibeantur, aliique veritatis fontes examineutur, ne sensibus, uti dicitur, decipiamur.

255. Nona causa errorum est ipsa *structura corporis*, qua fit, ut alii alio modo cogitent, prout diversa est aetas, sexus, valetudo, iudoles. *Quare* indolem nostram non sequamur, atque in judicando non obliviscamur quantam partem corporis structura habere possit.

256. *Proprii ingenii confidentia* est decima causa errorum. Ex ipsa enim fit, ut aliorum judicia indiscriminatim spernamus, nostraque, utut falsa, plurimi faciamus. *Quare* quisque alios viros in quavis disciplina celebres consulat, sibique uni non confidat; recordetur, neminem esse ad omnia aptum, magnos viros in magnos errores esse saepe prolapsos.

257. Undecima errorum causa sunt *falsae species*, quibus fit, ut objecta nobis alio modo ac sunt, exhibeantur, uti videre est in artibus, in commercio, in tota vita sociali, ubi objecta opposita nobis monstrantur facie. *Quare* plures observationes, plures sensus, aliique periti adhibendi sunt, ne specie recti decipiamur.

258. Loquamur modo de *ignorantia* (§§. 236. 244.), quae est idearum carentia, quaeque oritur 1.° a mentis imbecillitate; 2.° a laboris impatientia; 3.° a memoria labili; 4.° a mediorum inopia; 5.° a studiorum confusione; 6.° a cogitandi servitute, atque etiam ab iis causis, a quibus gignitur error. *Quapropter* ad expellendam ignorantiam oportet, ut 1.° necessaria in primis perquiramus, dein superflua; 2.° novas ideas continuo labore adipiscamur; 3.° ideas nostras studio improbo claras, et distinctas reddamus; 4.° *quaerendo semper*, *et patienter quaerendo*, uti de se dicebat Newton, attentionem adhibeamus; 5.° studia seligamus ingenio, aetati, sexui, statui, aliisque circumstantiis aptiora; 6.° pedetentim, et ordine procedamus; 7.° memoriam continuo exerceamus; 8.° eligamus praeceptores doctiores, et meliores; 9.° libros nos comparemus lectissimos; 10.° servitutem philosophandi in iis, quae ductu rationis capi possunt, excutiamus; 11.° affectus turbulentos coerceamus, aliaque adhibeamus media, de quibus, cum de errorum causis sermo fuit, verbum fecimus.

259. Verum Cartesius unum medium excogitavit, ut errores vitemus, atque egrederemur ab ignorantia; *dubium* nempe *universale* (§. 45.). Juxta ipsum de omnibus in principio examinis est dubitandum, etiam de veritatibus mathematicis, etiam de Dei existentia; dein omnia sunt expendenda; demum id confitendum, quod verum, id respuendum, quod falsum invenitur. Ast perperam. Si omnis demonstratio, omneque ratiocinium a certo principio debet initium sumere, quodnam hoc erit in inquisitione Cartesiana? An illud *cogito*, *ergo sum*? Sed hoc aenigma est, aut ludus in re seria. Nam *cogito*, *ergo sum*, idem est ac, *sentio me esse cogitantem*, *ergo existo*; nempe *sentio me existere cogitantem*, *ergo existo*; quod idem est ac, *sentio me existere*, *ergo existo*; hoc est, *ego existo*, *ergo existo*. En principium Cartesii! Si tamen ad alios convincendos de sui existentia hoc usus est dilemmate, et non ad sui convictionem, defendi potest cum cl. Mastrofini (L'anima umana, e suoi stati. t. 1. l. 1. c. 1. a. 2.), quia dum aliis dicit *cogito*, dicit implicite se existere. Ast si mens studet sibi cum cogitatione sui, ex existentia cogitationis sui existentiam, et ex sui existentia illam cogitationis deduceret, quod circulus vitiosus dicitur (§. 176. 3.), uti notat Gioberti (Introduz. allo studio della Filosof. t. 1. nota 59.). Neque rem conficit Cartesii schola altero principio, nempe *verissimum esse*, *quod in idea clara*, *et distincta percipitur*, quia ulterius quaeri potest, quonam principio probetur, esse verum, quod in idea clara et distincta percipitur? Recte Regius de dubitatione Cartesiana (Cartes. ver. Spinoz. architec.) ait: „ Eja! an res nulla ante enormem istam nega-„ tionem fuit certa? An non vividissimo sensu ante illam du-„ bitationem de existentia sui fuit certus, et majorem per „ dubitationem acquisivit certitudinem? An non ante vixit „ sine Deo in mundo? An antea nulla fuit allata ratio, quae „ certo Dei existentiam demonstret? „ Prudens, ac peculiare dubium non respuimus; verum aliqua sunt, quae nullimode in dubium possunt revocari, quin rationi nuncium remittamus. Igitur „ sapientia hominis est, ut neque te omnia „ scire putes, quod Dei est; neque omnia nescire, quod est „ pecudis; est enim aliquod medium, quod sit hominis, scien-„ tia nimirum cum ignoratione conjuncta et temperata „ uti ait Lactantius (l. 3. Instit. c. 3.).

CAPUT QUARTUM

DE PRINCIPIIS DEMONSTRATIONIS

260. Quoniam alibi innuimus (§. 173.), demonstrationem inhaerere principiis, ut recte procedat; ideo coronidis loco de hisce loquemur. Quidnam sit, et quotuplex, et quomodo sit absolvenda demonstratio, vidimus supra (171, ad 175, et 179, et seq.). Ast quale est principium illud, a quo, ipso indemonstrabili permanente, omnes deducantur veritates? Philosophi plura recensent hujusmodi principia, nempe 1.° *Non potest idem simul esse, et non esse*, quod vocant principium contradictionis; 2.° *Quod est, est*, quod dicunt principium identitatis; 3.° *Nullus datur effectus sine causa*, quod autumant principium causalitatis; 4.° *Nil fit sine ratione sufficienti*, quod appellant principium rationis sufficientis; 5.° *Sine substantia modus esse nequit*, quod nuncupant principium substantiae; 6.° *Quodlibet est, vel non est*, quod nominant principium medii exclusivi. De principiis *possibilitatis*, *essentiae*, *existentiae* etiam loquuntur philosophi; sed haec non sunt ad rem nostram.

261. Veritates aliae sunt *necessariae*, si numquam fieri potest, ut attributum subjecto non conveniat; aliae *contingentes*, si subjectum sine illo attributo concipi potest. (§. 190.). Omnia principia *a priori* sunt veritates necessariae, contingentes vero principia *a posteriori* (§§. 197. 198.). Aliud proinde est exquirendum principium pro demonstrandis veritatibus necessariis, aliud vero pro contingentibus.

ARTICULUS PRIMUS

DE VERITATUM NECESSARIARUM PRIMO PRINCIPIO

262. Quodcumque principium demonstrationis tribus praecipue characteribus exornetur necesse est. Debet nempe 1.° esse ita *per se clarum*, ut uno terminorum intuitu perspicue intelligatur: alias non esset primum, quia alio indigeret, quo clarum fieret; 2.° esse ita *indemonstrabile*, ut potius demonstratione obscurius fiat: alias non esset prima veritas in serie veritatum connexarum in demonstratione; 3.° ita *universale*, ut ad omnes veritates extendatur: alioquin plura

forent principia veritatum ejusdem classis. Verum quale ex dictis principiis (§. 260.) hisce donatur characteribus? Multi multa dicunt: sed nos contra Lokium (Intell. hum. l. 4. c. 4.), aliosque, principium contradictionis pro necessariis veritatibus profitemur. Quare

263. Dicimus, *principium contradictionis esse primum in veritatibus necessariis demonstrandis principium*. Nam 1.° est *per se clarum*, quia intellectus illud primo intuitu attingit, neque quis tantisper illud negare, vel de eo dubitare potest, quin simul confiteatur; nam si negat, vel de eo dubitat, falsum esse putat; putat vero falsum, quia credit, non posse simul esse verum; sed a principio contradictionis fit, ut falsum esse non possit simul verum; 2.° est *indemonstrabile*, quia si demonstrari posset aliqua propositione, quae prior foret contradictionis principio; undenam constaret, illam propositionem non esse falsam, nisi diceretur, esse veram, quia nequit esse falsa et vera simul, nempe nisi principium contradictionis admitteretur? 3.° Est *universale*, nam nulla est veritas necessaria, cujus attributum essentialiter non conveniat subjecto. Si quis hoc negat, in principium contradictionis recidit. Finge enim, te negare, *circulum esse rotundum*; ergo est, et non est rotundus; est, quia ad essentiam circuli rotunditas pertinet; non est, quia hoc negasti. Sed hoc repugnat, quia *idem non potest simul esse, et non esse*.

264. Sed forsan dices, principium contradictionis supponere principium identitatis, 1.° tum quia ideo verum est, *idem non posse simul esse, et non esse*, quia, *quod est, est*; 2.° tum quia principium contradictionis est propositio *modalis*, quae posterior est *pura*, uti est principium identitatis (§. 129.); 3.° tum quia principium contradictionis continet primum membrum negativum, quod certe est posterius positivo expresso in principio identitatis.

265. Nam respondemus ideo verum esse, id *esse*, *quod est*, quia repugnat, aliquid *simul esse, et non esse*, uti patet. Propositio dein *modalis* est quidem posterior *pura*, quia oportet, ut prius aliquid sit, et postea sit illo modo, sed tunc consideratur veluti complexus subjecti, attributi, et copulae. Si vero propositionem perpendamus, quoad perspicuitatem, tunc *modalis* est prior *pura*, quia ista magis illa perspicua. Demum membrum negativum in principio contradictionis potest esse affirmans; nam potest dici: *esse simul, et non esse, est impossibile*, in quo primum membrum est affirmans, et subjectum copulative continet *esse simul, et non esse*.

266. Neque demum dicas, hoc principio non detegi veritates ignotas; quia hoc unum hic tuemur, illo principio directe, vel saltem indirecte omnes veritates demonstrari. Ceterum veritates evidentes potius hoc principio declarantur, quam demonstrantur; si enim demonstrarentur, obscuriores evaderent. Hinc licet - *bina binis addita conficiunt quatuor*, - principio contradictionis demonstrari posset; tamen hac via potius veritas obnubilaretur.

ARTICULUS SECUNDUS

DE VERITATUM CONTINGENTIUM PRIMO PRINCIPIO

267. Quoniam in veritatibus contingentibus (§. 261.) non repugnat, subjectum esse, aut non esse illo attributo adornatum; ideo principium contradictionis ipsis inservire nequit. Aliud itaque principium pro hujusmodi veritatibus est statuendum, hocque post Leibnitium in *ratione sufficienti* constituunt philosophi, qui illud annunciant: *nil datur sine ratione sufficienti*. Dicitur vero principium *rationis sufficientis*, quia ejus ope intelligitur, quare aliquid sit, vel non sit; hoc modo potius, quam alio. Principium *determinans* quoque vocatur, quia ipsius vi objecta evadunt determinata. Ratio vero sufficiens est *intrinseca*, si est in ipsa re; *extrinseca* autem si extra rem invenitur.

268. Aliqui confundunt hoc principium cum illo *causalitatis*, quia attributum praeter essentiam subjecto conveniens, est veluti effectus actionis subjecti, et attributum reapse *effectum* vocant, nos vero *rationatum*. Hoc principium utilissimum est ad res naturales expendendas, eorumque phoenomena exquirenda; nam posita ratione sufficienti, casus expellitur, veraeque causae perquiruntur, cur res ita se habeat, vel non. Illud exsuflare praecipue conatus est Beguelin (Dissert. academiae Barolin. oblat.), quem impugnavit Gerdil (Reflexion sur une memoire de M. Beguelin).

269. Hisce positis, asserimus, *principium rationis sufficientis esse primum in demonstrandis veritatibus contingentibus.* Nam 1.° est *per se clarum*, siquidem omnes, non exceptis pueris, cum aliquid novi vident, *rationem* perquirunt; quod demonstrat, omnibus hoc principium, saltem implicite, notum esse; 2.° est *indemonstrabile* per veritates contingentes, quarum est principium, licet sit demonstra-

bile per contradictionis principium, si accipiatur in seipso, et ut veritas necessaria; 3.° est *universale* relate ad veritates contingentes, quia cum in his attributum subjecto praeter essentiam conveniat, *ratio* sufficiens adesse debet, propter quam illa convenientiae relatio sit inter subjectum, et attributum. Si in omnibus veritatibus contingentibus haec ratio non foret, aliquis effectus esset sine causa, aut a nihilo, aut ipsum nihil effectus foret. Finge enim, ut Wolfii exemplo utar, te admovere lapidem in ardentibus prunis, atque hunc ex frigido fieri calidum. Si neges rationem sufficientem mutationis in lapide, admittere cogeris, aut effectum, nempe mutationem in lapide, esse sine causa, aut a nihilo originem habuisse, aut nihil in lapide accidisse, quae omnia absurda sunt.

270. Sed fortasse oppones, plura in rerum natura casu, plura in somniis fieri sine ratione sufficiente. Respondemus, quae *casu* dicuntur fieri, rationem sufficientem habere. Nam casu fiunt, quae fiunt praeter naturalem operantis determinationem; ita si dejectus a turri aliquis lapis hominem transeuntem interficiat: aut praeter agentis rationalis intentionem; uti si venator interficiat hominem, dum feram persequitur. Ast *ratio sufficiens* est in actione posita a causa, quae tamen non erat ad illum effectum determinata, aut illum non respiciebat: vel saltem in Deo, qui omnia movet, ac dirigit. Quare recte notat Tullius (qq. academ. l. 2.): *propter obscuritatem, ignorantiamque causarum fortuna efficit multa improvisa, et inopinata.* Eorum vero, quae in somniis accidunt, ratio est in phantasia, quae objecta alias visa, audita, tacta, perspecta mentis acie, tamquam praesentia sibi exhibet, juxta illud,

Omnia, quae sensu volvuntur vota diurno,
Pectore sopito reddit amica quies.

271. Neque denuo objicies, plura nos latere, quorum proinde rationem sufficientem ignoramus, uti ignoratur ratio, cur videamus bona, et probemus, interim deteriora sequamur, uti de se ajebat Medaea. Siquidem plura nos latere lubenter concedimus; ast quid inde? An ratio sufficiens neganda est in illis, quae tamen in omnibus notis contingentibus certe invenitur? Exemplum afferri potest alicujus rei, in qua latet ratio; ast nullum rei, in qua ratio non sit, dicebat Leibnitius Clarkio. *Video bona, proboque, deteriora sequor,* quatenus in objecto finito aliquod boni conspiciens, ipsius boni specie allicior, sicque deterius sequor. *Ratio,*

itaque est in illa boni specie. Deinde *volo*, *nolo*, *volo rursus*, *stat pro ratione voluntas*, nempe in libertatis facultate illa ratio est.

272. Neque demum urgebis dicendo, principium hoc in multos dejicere errores. Nam abusus ipsius ad errores ducit, non usus. Si Leibnitius ex. gr. non in solis objectis, sed etiam in homine, sed etiam in Deo rationem sufficientem quaesivisset; seu nisi solam objectivam, sed subjectivam quoque rationem foret confessus, non abusus ea fuisset, neque ex ea eruisset, Deum, hominemque facere semper objective meliora; libertatem non necasset; non mundum in se optimum dixisset; non indiscernibilia negasset.

273. En igitur, altae spei juvenes, Logicam nostram, in qua triplicem mentis operationem in ideis, in judiciis, in ratiociniis examinavimus, regulasque docuimus, quae terminos, propositiones, argumentationes, demonstrationem, methodumque respiciunt, ac fontes indicavimus multiplices, a quibus quaevis veritas eruenda est, probabilitatem diverso sub respectu sumus intuiti, principiaque statuimus, quibus omnes referri possunt veritates. Hanc itaque nocturna versate manu, versate diurna, praeceptisque praxim connectite, ut dein ad altiora mente prompta accedatis, ac veritatem, quam inhiatis, tandem consequi possitis.

PHILOSOPHIAE RATIONALIS

PARS SECUNDA

DE ONTOLOGIA, SEU METAPHYSICA

274. Expositis Logicae regulis ad inveniendam, et aliis detegendam veritatem aptissimis, atque fontibus, a quibus mens humana veritatem ipsam, in qua indubiis suffulta principiis tandem secura quiescit, haurire potest; postulat rerum ordo, ut principia entium generalia, quae scientiarum omnium veluti fundamentum consideranda sunt, ex iisdem fontibus eruamus. Logicam itaque ordine sequitur hujusmodi de entibus tractatio, quae *ontologia*, ex usu in scholis recepto, vocatur, et quam nos *metaphysicam* appellamus, retento sensu huic ab Andronico Rhodio (§ 26.), aliisque Aristotelicis dato, utpote quae de iis agit, quae supra physica posita sunt. Utilissima est haec generalissima philosophiae pars, quoniam non solum vocabula definit, sed etiam, quantum fert methodi ratio, doctrinas evolvit, quae cum illis connectuntur, et quarum est usus penes omnes scientias. Quapropter non immerito cum Aristotele *sapientia*, et *philosophia prima* vocari potest, atque, ut aliis adrisit, *scientia principalis*, cum nostrarum cognitionum fundamenta statuat, quibus formulas de cognitionibus perfectissimas praebens ipsarum cognitionum proinde veluti apex censenda est. Hinc profecto factum est, ut licet transacto saeculo nonnulli hanc praestantissimam philosophiae partem, quam deformem ipsi reddidere, a scientiarum albo expungere optarent; aetate tamen nostra doctissimi viri ad abstrusissimas redierint inquisitiones, quas metaphysicam gestientes nuncuparunt.

275. Interea hanc nostram ontologiam, ut ordine procedamus, in sex capita partimur, acturi; 1.° De Ente in genere; 2.° De generalibus entium proprietatibus; 3.° De variis entium speciebus; 4.° De multiplici entium relatione; 5.° De entium viribus; 6.° De entium ortu, et interitu.

CAPUT PRIMUM

DE ENTE IN GENERE

276. Quidquid existit, vel existere non repugnat, *ens* vocatur. Hinc ens est *reale*, si actu existit; *ideale*, vel *logicum*, quod nullam quidem involvit in suis essentialibus repugnantiam, sed dum a mente concipitur, nondum existit. Quare ens *logicum* est quiddam reale in mente (§. 105.), quia non est merum nihil.

277. Enti opponitur *non ens*, seu *nihil*, quod *negativum* est, si realitatis defectum exprimit in subjecto incapaci, uti caecitas in lapide; et *privativum*, quod realitatis defectum innuit in subjecto capaci, uti caecitas in homine. Quare *nihil privativum* est idem ac ens *logicum* (§. 276); ideoque includit semper possibilitatem recipiendi proprietates, quibus caret; non sic autem *nihil negativum*, de quo uno dicta sunt axiomata: *nihili nullae sunt proprietates*, *aut actiones*, *aut passiones*; et *ex nihilo*, *tamquam causa*, *aut subjecto*, *nihil fit*. In ente possibilitas, essentia, et existentia in primis consideranda sunt. Quare sit.

ARTICULUS PRIMUS

DE ENTIS POSSIBILITATE

278. De ente disserentes, de ejus possibilitate in primis quaerunt philosophi. *Possibile* dicitur, quidquid in suis essentialibus nullam involvit pugnam, uti alter mundus; *impossibile* vero omne id, cujus essentiales proprietates sese mutuo destruunt, uti circulus quadratus. Quare *possibilitas* est non repugnantia essentialium in eodem subjecto, et dicitur *intrinseca*, si respiciatur ex parte eorummet essentialium, quae simul stare possunt; *extrinseca* autem, si consideretur ex parte virium causae, quae *rei intrinsece possibili* existentiam dare potest: sic alter mundus est *intrinsece* possibilis, quia nulla adest in suis essentialibus repugnantia; et *extrinsece possibilis*, quia Deus illum creare valet. *Impossibilitas* e converso generice sumpta est repugnantia ad existendum; quae aut est ex parte essentialium, quae simul stare nequeunt, et *intrinseca* dicitur; aut ex parte causae, quae

non pollet vi donandi existentiam *intrinsece possibili*, et *extrinseca* vocatur. Circulus quadratus est *intrinsece impossibilis*; creatio alicujus rei est *extrinsece impossibilis* relate ad creaturas.

279. ***Possibile extrinsecum*** est semper *relativum*, quia semper dicit relationem ad vires causae, quae *intrinsece possibili* elargitur existentiam; licet relate ad Deum *intrinsece possibile* in quocumque casu sit semper *extrinsece possibile*, uti mox patebit. *Impossibile extrinsecum* est etiam *relativum*, nempe relate ad vires datae causae; et hoc est *physicum*, si legibus naturae adversatur; uti est *physice* impossibile, cras solem non oriturum supra horizontem; *morale* vero, si est *absolute possibile*, sed ordinario non fit; uti est *moraliter* impossibile, aliquem non peccare labiis in multiloquio. Relate vero ad Deum illud solum est *impossibile extrinsecum*, quod tale est *ab intrinseco*, uti ex sequentibus clarum fiet.

280. Cartesius, Poiretus, Leibnitius, ablato discrimine inter intrinsecam et extrinsecam possibilitatem, atque accepta omni possibilitate pro habitudine ad existendum, omnem rerum *possibilitatem* a Dei voluntate pendere, docuerunt. Alii e contra, retenta illa distinctione *possibilitatis*, *externam*, non vero *internam* a Dei nutu pendere existimarunt. Hanc sententiam et nos amplectimur.

281. Quare *possibilitas rerum intrinseca a Dei voluntate non pendet*. Siquidem; 1.° si aliquid foret possibile, quia illi Deus existentiam dare posset; aliquid pariter foret impossibile, quia ipsi Deus existentiam largiri nequiret. Sed hoc coarctat Dei potentiam. Ergo ... Neque dicas coarctari Dei potentiam etiam in nostra sententia; nam *intrinsece impossibile* nos dicimus existentiae *incapax*, cum ejus attributa simul stare nequeant; possibile vero, quod nullam involvit pugnam in suis essentialibus. Porro cum intrinsece impossibilis proprietates essentiales sese mutuo destruant, profecto tale impossibile est nihil negativum (§. 277.). Igitur, si Deus impossibile posset facere possibile, nihil faceret, quod certe repugnat, quia terminus divinae omnipotentiae, ne frustra ipsa operetur, debet esse quid positivum. Quapropter Dei omnipotentia haud coarctatur in nostra sententia, sed potius commendatur. 2.° Si a Dei voluntate interna possibilitas penderet, ideo aliquid foret possibile, quia Deus faceret; et impossibile, quia Deus non faceret. Ergo, si Deus ellet, posset facere possibile, quod est intrinsece impos-

sibile; ideoque posset materiae dare cogitationem; facere ut bina binis addita non conficiant quatuor; atque sexcenta, quae nos dicimus absurda, tot sint veritates. Sed quisnam haec deglutire potest? 3.° Nos ipsi saepe possibile aliquid asserentes, minime ad Dei omnipotentiam respicimus, sed tantum illius attributa perpendimus; quod argumentum est, possibilitatem intrinsecam a Dei voluntate non pendere.

282. Quare; 1.° voluntas Dei ad sola intrinsece possibilia extenditur; 2.° possibile intrinsecum est etiam possibile extrinsecum relate ad Deum (§. 279.); 3.° possibile extrinsecum est semper possibile intrinsecum; 4.° impossibile intrinsecum est sub quocumque casu impossibile extrinsecum; 5.° impossibile extrinsecum relate ad Deum est etiam impossibile intrinsecum (ibid.).

283. Ast *entia possibilia a divino dependent intellectu, quatenus sine ipso nullimode in statu ipsorum logico darentur*. Quandoquidem; 1.° Possibilia sunt quidpiam, quod non repugnat (§. 278.); ideoque sunt veritates intelligibiles. Hae vero omnes ab intellectu divino pendent, qui omnes veritates continet. 2.° Cum possibilia sint veritates abstractae, ideoque aeternae, et immutabiles, daretur aliquid aeternum, et immutabile, praeter Deum, nisi in intellectu divino continerentur, atque ideo ab ipso penderent. 3.° Si possibilia a Dei intellectu non penderent, ipsa Deus veluti exemplaria suo intellectui extrinseca respiceret, cum iis existentiam dare vellet; quod profecto repugnat, quia tunc Deus penderet ab illis. 4.° Possibilia sunt aliquid positivum, et quidem infinita, cum posito uno possibili, infinita possibilia illi similia minime repugnent. Porro haec infinita possibilia in aliquo existere debent, alioquin existerent in nihilo, quod denuo repugnat. Hoc aliquid autem non potest esse, nisi Dei intellectus infinitus. Igitur in ipso sunt, et ab ipso hoc sub respectu pendent. Quare, facta impossibili hypothesi, quod Dei intellectus nullus esset, nulla forent possibilia, quae proinde, ut ita loquar, ex consequenti admitti debent, posito divino intellectu, cujus objectum sunt.

ARTICULUS SECUNDUS

DE ESSENTIA, ET EXISTENTIA

284. Aliquid esse debet, propter quod ens constituitur in aliqua classe, atque ab aliis distinguitur. Hoc aliquid est *essentia*, quae facit ut ens sit, quod est, ideoque constituit ens in aliquo ordine, atque ab aliis secernit. Essentia est *metaphysica*, et reponitur in proprietate, vel proprietatibus, quae in ente aliquo sunt radix aliarum; *physica*, quae sita est in complexu proprietatum entis essentialium; utraque haec essentia dicitur *realis*, quatenus opponitur *nominali*, vel *ideali*, aut *notionali*, quae reponitur in proprietate, vel complexu proprietatum a nobis in ente utcumque cognitarum. Ex quo patet; 1.° essentiam metaphysicam rerum creatarum, nisi in sola possibilitate reponatur, a nobis ignorari, quia illud primum, quod in ente creato est, nos fugit; 2.° essentiam *realem* nos quoque ferme semper latere, quia nescimus omnium rerum creatarum proprietatum complexum; 3.° ideoque essentias, quas de rebus scimus, esse fortasse semper ideales.

285. Deinde essentia est *actualis*, si actu ens habet existentiam, a qua haud illa distinguitur; alioquin existeret aliquod ens sine essentia; *futura*, si aliquando cum ente extitura sit; *possibilis*, si numquam existet ens, cujus est essentia, licet existat in intellectu. Essentia *actualis* in rebus creatis est mutabilis, quia in existendo contingenter perseverat. Quare, cessante existentia, illa in nuda remanet possibilitate. Verum non ita dicendum de essentiis metaphysicis repositis in nuda possibilitate (§. 284.), *quae immutabiles* sunt, utpote quae unam includunt essentialium convenientiam.

286. Mutabiles dicunt essentias metaphysicas, qui possibilitatem intrinsecam a Dei voluntate repetunt (§. 280.). Ipsos vero falli, ni loquantur de essentia notionali, patet 1.° quia eas nemo mutare posset, nisi unus Deus: sed hoc Deus facere non potest. Nam hoc in casu posset ipse mutare illud omne, per quod ens in aliqua classe constituitur, quin ex hac classe illud extraheret. Id vero repugnat, quia illud ens, cujus essentiam Deus mutaret, esset illud ens, uti supponitur, et non esset, quia careret essentia, a qua constituitur. 2.° Deus nequit operari contra suam ipsam sapientiam, eamque versati-

lem reddere, et inconstantem. Hanc sapientiam vero, in qua sunt omnes intelligibiles rerum essentiae, mutaret, si hae mutabiles forent. 3.° Si Deus posset hujusmodi essentias mutare, posset simul, quod bonum et honestum est, malum et turpe declarare, et perjuria, fraudes, aliaque mala et inhonesta statuere uti bona; quod certe scientiam morum susque deque subvertit. Igitur non recte se gesserunt Puffendorfius, Thomasius, Coccejus, qui bonum, et malum morale accepta, ut sunt, veluti convenientia, et pugna cum Dei ideis archetypis, a Dei voluntate repetiere.

287. Contra immutabilitatem essentiarum metaphysicarum opponunt adversarii, dicentes 1.° Deum numquam potuisse creare essentias, si forent immutabiles, quia simul essent aeternae; 2.° essentiam unius saepe transire in essentiam alterius, uti videre est in vegetabilibus, quae in animalium essentias convertuntur; 3.° potuisse Deum aliam essentiam largiri ex. gr. homini; ergo hominis essentia non est immutabilis.

288. Sed ad 1. dicimus, essentias metaphysicas considerandas esse in pura possibilitate (§. 285.), ideoque esse in divino intellectu, a quo tantum pendent (§. 283.). Cum porro intellectus divinus immutabilis sit, immutabiles sint oportet essentiae hujusmodi. Ex hoc vero haud sequitur, Deum non potuisse, aut non posse eas creare, seu ipsis existentiam largiri; ad hoc enim duo requiruntur, potentia in Deo, et non repugnantia in essentia; cum porro haec reapse dentur, Deus creare potest ea, quorum essentiae metaphysicae sunt immutabiles.

Ad 2. respondemus, physicas rerum essentias mutari, cum rerum existentia destruitur, non vero essentias metaphysicas. Quare, quando ex. gr. vegetabilia transeunt in animalium substantias, destruuntur, non mutantur essentiae illae physicae, quae cum existentia et confunduntur et destruuntur, relictis interim illaesis essentiis metaphysicis.

Ad 3. reponimus, potuisse quidem Deum aliam largiri essentiam homini; sed tunc homo non esset praesentis speciei. Ast, posito, quod Deus hunc voluerit creare hominem, essentiam, quam ipsi dedit, dare debuit, alioquin hunc voluisset, et non voluisset hominem; voluisset, quia sic supponitur; non voluisset, quia ei hujus speciei essentiam non dedisset.

289. Existentiam alii alio modo definiunt, eo forte, quia ejus idea per se clara est; tamen dici posset *possibilitas ad actum reducta.* Circa existentiam haec tenenda sunt veluti

canones. 1.° Quidquid existit, certe prius fuit possibile, alias daretur possibile extrinsecum sine intrinseco, quod repugnat (§. 282. n.3.); ideoque ab existentia ad possibilitatem recte argumentum conficitur. 2.° Ex quo aliquid non existat, haud sequitur non esse possibile, quia potest deficere vis causae externae (§. 278.); ideoque a non existentia male infertur impossibilitas intrinseca. 3.° Ex quo aliquid est possibile, non inde sequitur esse existens, quia causa potuit non ponere suam vim; ideoque a possibilitate ad existentiam non valet illatio. 4.° Ex quo res est intrinsece impossibilis, recte infertur non existere, quia a nemine valet existentiam recipere (§. 282. n. 4.); ideoque ab impossibilitate ad non existentiam valet illatio. 5.° Existentia nil proinde addit essentiae, cum essentia sit in ente existente; si autem essentia in abstracto, seu in mera possibilitate consideretur, tunc existentia est quid plus essentia, uti *esse* est plus, quam *non esse*.

CAPUT SECUNDUM

DE GENERALIBUS ENTIUM PROPRIETATIBUS

290. Affectiones, seu proprietates entis sunt id omne, quod de ente praeter essentiam enunciari potest. Ipsae aliae sunt generales, speciales aliae. Generales entis proprietates, de quibus hic est sermo, sunt, quae enti cuique competunt, quatenus est ens. Hujusmodi proprietates tres sunt, nempe *unitas*, *veritas*, *bonitas*.

291. *Unum* dicitur, quod indivisum est in se, at divisum a quocumque alio. *Unitas* itaque est affectio entis, qua ipsum redditur indivisum, et ab aliis distinctum. *Unitas est numerica*, qua individuum constituitur (§. 95); *specifica*, quae speciem continet; *generica*, quae includit genus. Titius est *numerice*, homo est *specifice*, animal est *generice* unum. Insuper unitas est *metaphysica* si omnem partium compositionem excludit ab ente, quod dicitur unum, uti est Deus; *physica*, si exprimit unionem partium reapse separabilium, sed inter se arctissimo nexu colligatarum, uti est corpus quodcumque; *moralis*, si continet collectionem plurium mutuo quidem inter se distinctorum, sed unius totius veluti membra constituentium, uti exercitus.

292. Hisce positis, dicimus, *quodcumque ens esse numerice unum.* Siquidem ad essentiam alicujus entis pertinet

id omne, quo in aliqua classe reponitur, atque illud praecise sit ens (§. 284.); sed *numerice unum* est id, quo ens a quocumque alio distinguitur, et in aliqua classe evadit individuum (§. 291.), nempe illud praecise ens, et omnimode determinatum (§. 95.). Ergo ad essentiam cujuscumque entis pertinet, ut sit *numerice* unum. Si Petrus non est numerice unus, in plures dividi potest, non est amplius Petrus.

293. Inter *unum*, et *unicum* hoc discrimen ponitur, quod *unicum* excludat alterum ejusdem speciei, uti est Deus, qui unus alterum Deum omnino excludit; *unum* vero alia admittit ejusdem speciei numero distincta, uti Petrus, Paulus . . .

294. Altera entis generalis proprietas est *veritas*, quae convenientiam dicit (§. 186.). Si haec convenientia est in ideis nostrae mentis cum objectis, *logica*; si in verbis cum cogitationibus nostris, *moralis*; si in attributis entis cum sua essentia, *metaphysica* vocatur veritas. De hac una loquamur. Veritas proinde *metaphysica* est convenientia entis, vel attributorum entis cum sua essentia. Quare *verum* dicitur ens, quod habet omnia, quae ad illud constituendum requiruntur. Et quoniam Deus in suis ideis archetypis omnia videt, uti sunt in seipsis; ideo aliqui dicunt *verum*, ens, quod cum Dei ideis convenit.

295. Porro *omne ens est metaphysice verum*. Nam quodvis ens habet omnia, quae illud tale constituunt, cum sua convenit essentia, ideisque Dei apprime respondet, alioquin non esset ens, imo foret intrinsece impossibile. Sed in hoc praecise est veritas metaphysica (§. 294.). Quare falsum aurum, et argentum haud existunt, sed *falsa* vocantur ex apparentiis, quibus saepe illudimur (§. 257.); sunt autem *verum* aurichalcum, ferrum, aliudve hujusmodi, quorum essentiam habent.

296. *Bonitas*, quae perfectionem denotat, est tertia generalis entis proprietas. *Bonitas* generice sumpta indicat perfectionem entis in suo genere. *Bona* dicuntur fructus, panis, aqua, arbor, pharmacum, vestis, horologium, prout nobis prosunt, atque ad finem sunt apta. Hinc *bonitas* est *metaphysica*, si consideretur in ordine, et consensione perfecta essentialium entis; *absoluta*, si in ente accipiatur sine respectu ad alia entia; *relativa*, si illa bonitas relationem ad aliorum entium bonitatem dicit; *moralis*, si reponatur in conformitate actionum humanarum cum morum regulis. Deus solus est *absolute* bonus; quivis homo est *relative* bonus; omnis actio legi divinae respondens est *moraliter* bona.

297. Verum *quodcumque ens est metaphysice bonum.* Siquidem omne ens habet essentialia, uti postulat ordo essentiae ipsius, alias neque propria gauderet essentia, neque proinde existeret. Quare, licet omne ens creatum finitum sit, ideoque reperiatur in ipso *malum metaphysicum*, quod in limitatione perfectionum reposuit Leibnitius; tamen *metaphysice bonum* dicendum potius est hoc *malum*, quia etiam ad essentiam entis creati pertinet, ut sit limitibus circumscriptum.

298. Ast nonne malum est horologium, quod horas non indicat? Nonne mala aqua aegroto? Nonne malum est marsupium auro plenum juveni vitiis assidue indulgenti, et sexcenta alia, quae nobis nocent? Minime gentium. Nam hoc in casu *bonum*, et *malum* ex fine respicimus. Dicimus proinde *malum* horologium, cum finis ejus non obtinetur, licet pretiosa sit materia; *malam* aegroto aquam, quia forsan febrim auget; *malum* marsupium juveni in vitia vergenti, quia scelestior fieret. Igitur ex fine solemus *bonum* metiri. Quare temerarie obloquuntur, qui omnes Dei fines nescientes in Dei opera debacchantur, quae tamen sunt *valde bona.*

CAPUT TERTIUM

DE VARIIS ENTIUM SPECIEBUS

299. Cum multiplicis generis sint entia, in varios articulos de ipsis, ut claritati consulamus, agemus.

ARTICULUS PRIMUS

DE SUBSTANTIA, ACCIDENTI, SUPPOSITO, PERSONA.

300. Multiplices hucusque datae sunt *substantiae* definitiones. Cartesius eam definit: *res illa, cui insunt formae sensibiles, et attributa*; Hebenstreit: *ens, quod non existit in alio, tamquam in subjecto*; Leibnitius: *ens, quod principium mutationum in se continet*; Wolfius: *subjectum perdurabile, et modificabile*; Genuensis: *subjectum illius, quod est*; Spinozà: *id, quod in se est, et per se concipitur*; Rosminius: *vis, et energia, qua ens existit*; Mastrofini videtur idem sentire (L'anima, e suoi stati. l. 1. c. 2. a. 6. n. 288.).

301. Verum reflexionem in nos convertamus. Certum est, in nobis esse animum, eumque diversis subjectum affectionibus. Istae affectiones mutantur quovis temporis momento, cum animus modo huc, modo illuc cogitatione transvolet; modo hoc, modo illo affectu pulsetur, ipso animo tamen eodem permanente. Aliud igitur in animo *per se existit*, nec, ut existat, indiget, cui inhaereat; et aliud ita existit, ut alio indigeat, cui inhaereat. Dic idem de aliis rebus creatis, in quibus semper duo considerari possunt, nempe, quod adeo existit, ut alio non egeat, in quo existat: et quod adeo existit, ut in alio necessario debeat existere. Primum est *substantia* a *substrato*, alterum est *accidens* ab *accessione*. *Substantia* itaque est ens, ita existens, ut nullo alio indigeat subjecto, cui inhaereat, ut existat. *Accidens* vero, vel *modus* est id omne, quod indiget subjecto, cui inhaereat, ut existat, ideoque semper *accedit* subjecto, quod *modificat* (§. 107.).

302. Substantia aut est *spiritualis*, si partibus caret, atque intellectu, et voluntate donatur; aut est *materialis*, si partibus physicis constat, atque ornatur soliditate, gravitate, etc. Deinde substantia aut existit per se tota, quin ordinetur cum alia ad efformandum aliquod tertium; aut ita existit, ut natura sua ordinetur ad aliam, cum qua copulata tertium quid totum efformet. Primo casu dicitur substantia *completa*, uti Angelus; secundo casu *incompleta*, uti anima humana ordinata ad efformandum hominem copulata corpori. *Completa substantia* vocatur quoque *suppositum*, quod proinde definiri potest substantia suorum actuum principium, et ultimo completa, uti lapis, arbor, canis, Angelus, Cartesius. Si deinde haec completa substantia ratione ornatur, dicitur *persona*, quae proinde est substantia rationalis singularis, sui juris, et ultimo completa, aut, uti placuit Boetio, *naturae rationalis individua substantia*. Ex quo patet, *personam* esse semper *suppositum*, non vicissim; uti *suppositum* est semper *substantia*, sed non e converso.

303. Modus existendi in substantia aut eam statuit in *esse* substantiae, et dicitur *independentia*, aut *perseitas*, uti scholastici loquuntur; aut ad rationem suppositi extollit, et vocatur *subsistentia*, et a graecis *hypostasis*. *Subsistentia* proinde est modus existendi, qui naturam entis reddit sui juris, proprium et adaequatum principium suarum operationum. Haec vocabula *suppositum*, *subsistentia*, *hypostasis* idem significant apud Ecclesiae Patres, cum de spirituali substantia loquuntur; imo aliquando cum *persona* confunduntur. Cele-

rum non recte se gerunt, qui generice *subsistentiam* vocant *independentiam a subjecto inhaesionis*; nam modus existendi est, ideoque indiget ente existente.

304. Quoniam vero *suppositum* est substantia completa (§. 302.); ideo apud scholasticos natum est axioma: *actiones sunt suppositorum*. Verum vis agendi proprie spectat ad naturam, seu ad *substantiam*, ita ut ex diversis naturis diversae oriantur actiones. Quoniam vero *substantia* non potest actionem elicere, nisi sit subsistens, et completa; ideo actiones sunt *suppositorum*, seu substantiarum subsistentium. Ast si accipiatur *suppositum* pro subsistentia (§. 303.), actiones tunc sunt *denominative*, uti dicunt, *suppositorum*, non vero *elicitive*, quia ex. gr. non humanitas agit, sed natura humana.

305. *Accidens*, de quo supra (§. 301.). *modus*, *qualitas*, confundi solent, quia exprimunt quidquid subjecto *accedit*, illud *modificat*, ad aliquam classem determinat, quae fere idem sonant. Verum distinguenda sunt; nam in ente *qualitas* est quaecumque proprietas, quae exprimit id omne, quod *proprium* est entis. *Proprietates* vero sunt aut ipsa essentialia, aut attributa, aut accidentia. *Essentialia* ipsam rei essentiam constituunt, uti *animalitas*, et *ratio* in homine; *attributa* sunt proprietates ab essentialibus manantes, uti intellectus, voluntas, memoria in mente hominis; *modi* demum, sive *accidentia* proprie rationem habent in attributis, et ens ad individuum singulare melius determinant, et fere complent (§§. 95. 96.), uti est doctrina, sanctitas in Francisco, in Paulo. Porro neque *essentialia*, neque *attributa* sunt variabilia, donec ens est hoc ens, secus non foret illud praecise ens (§. 284.); sed *modi* mutari continuo possunt, quin ens desinat esse illud ens. *Accidens* praeterea dispesci solet in *physicum*, quod nempe ens modificat, et sine subjecto esse nequit, uti doctrina; et *logicum*, quod enti quidem haeret, sed substantia esse potest, uti *vestis* in humano corpore.

306. Cum porro multa existant in rerum universitate, et ita existant, ut alio subjecto non indigeant, in quo existant, patet, non unam esse substantiam, ideoque non recte eam definisse Spinozam (§. 300.), qui inde conclusit, unam tantum esse substantiam. Et hoc constat etiam ex eo, quod infinitae possibiles sint substantiae, quia infinita sunt possibilia (§. 283. n. 4.), quae certe potuerunt esse, quin proinde unam efformarent substantiam. Demum multa sunt in entibus, quae simul stare nequeunt, uti quadratum et rotundum, quae proinde in pluribus distinctis stare debent. Sed de his alibi.

ARTICULUS SECUNDUS

DE ENTE CONTINGENTI, ET NECESSARIO.

307. *Necessarium* est id, cujus oppositum repugnat; *contingens* vero, cujus oppositum esse potest. Circulus est *necessario* rotundus; mundus est *contingenter* existens. Necessarium vero est *existentiae*, si adeo ipsi existentia conveniat, ut non existere repugnet; et *essentiae*, si adeo essentiam entis ingrediatur, ut oppositum esse nequeat. Deus est necessarius *existentiae*: attributum fontale in ente, utpote quod essentiam metaphysicam (§. 284.) constituit, est *necessarium essentiae*. Deinde necessarium est *absolutum*, cujus oppositum intrinsece repugnat: sic Deus est *absolute* necessarius; *hypotheticum*, cujus oppositum repugnat sub data conditione, aut sub aliquo respectu: sic Petrus *necessario* existit, facta *hypothesi*, quod èxistat.

308. Hinc patet 1.° necessarium absolutum, et contingens se invicem excludere; 2.° se invicem quoque excludere necessarium absolutum, et hypotheticum; 3.° simul stare posse contingens, et necessarium hypotheticum; 4.° necessarium absolutum nec initium habuisse, nec finem habiturum, alioquin oppositum non repugnaret; 5.° ideoque nècessarium absolutum esse immutabile, secus oppositum esse posset; 6.° ideoque rationem suae existentiae in se habere, alias principium haberet; 7.° et proinde *modis*, seu accidentibus subjici non posse, quia accidentia esse, et non esse possunt (§. 305.); 8.° Contingens vero initium habuisse, mutabile omnino esse, in alio rationem habere suae existentiae, atque modificationibus subjici, quia potest esse aliud ab eo, quod est (§. 307.); 9.° ens contingens in ente necessario habere suae existentiae rationem, cum in alio contingente nequeat habere, quia hoc aliud rationem sufficientem suae existentiae in alio etiam habet, et quodvis contingens suae existentiae ratione sufficienti destituitur (ibid.); 10.° ideoque, dato uno ente contingente, ens necessarium admittendum esse; 11.° et proinde, admissa entium contingentium serie, ens necessarium esse admittendum, quia quodvis ens illius seriei indiget ente necessario; 12.° existere entia contingentia, uti cuique patet; 13.° ideoque existere ens necessarium.

ARTICULUS TERTIUS

DE ENTE COMPOSITO, ET SIMPLICI.

309. *Compositum* generatim sumptum dicitur, id quod ex pluribus exsurgit; quod vero pluribus destituitur, *simplex* vocatur. Plura conjungi possunt ex se, et *compositum* erit *naturale*; aut consociantur hominum industria, et erit *artefactum*. Compositum est *metaphysicum*, si partibus realibus quidem caret, sed multis ex attributis veluti conflatur, quae tamquam ejus partes concipiuntur; ita est *metaphysice composita* mens humana, in qua intellectus, voluntas, memoria insunt. *Metaphysice* composita dicuntur etiam, quae constant *materia* et *forma*, *potentia* et *actu*, *essentia* et *existentia*. Compositum *physicum* est quod partibus reapse separabilibus constat, uti corpus quodcumque. Compositum *logicum* demum dicitur, quod constat genere, et differentia. *Simplex* quoque multiplex est, nempe *metaphysicum*, quod uno exsurgit attributo, ideoque rejicit *materiam* et *formam*, *potentiam* et *actum*, *essentiam* et *existentiam*: *physicum*, quod rejicit partes reapse physicas; *logicum*, quod genus, et speciem a se repellit.

310. Compositum physicum est *extensum*, quatenus partes extra partes habet; hocque *extensum* dicitur *continuum*, si inter partes inter se adstrictas aliae partes interponi nequeant; *interruptum*, si inter partes suas partes aliae esse possint. Quare in *continuo* partes se mutuo excipiunt, atque communem terminum habent; in *interrupto* autem partes per contiguitatem ad communem terminum constituendum vergunt. Quodlibet ens corporeum est *interruptum*, quia quodvis corpus partibus constat, inter quas aliae esse possunt. Quapropter verum *continuum* est illud, quod intellectu mathematici concipiunt, cum *continua physica* potius interrupta vocari possint.

311. Ex quibus inferimus, 1.° enti tum simplici, tum composito competere ea de ente in genere dicta, quia illa sunt istius species; 2.° ens simplex, et compositum, sese mutuo opponere, quia illud pluribus destituitur, istud vero pluribus constat; 3.° ideoque inter ens compositum et simplex nullum dari medium, quia quodvis ens simplex est, aut compositum; 4.° ens physice compositum in partium coagmentatione consistere, quia, hac remota, illud evanescit; 5.° et

proinde in hac partium coagmentatione esse ipsius essentiam repositam, alioquin illud existeret sine hac; 6.° quare entis physice compositi essentiam esse sitam in quodam accidenti, cum coagmentatio partium esse, vel abesse possit ab ente, rupto, aut servato partium vinculo: licet haec coagmentatio enti considerato uti composito necessario conveniat; 7.° ideoque ens physice compositum esse etiam ens contingens; 8.° atque pluribus simplicibus, vel indecomponibilibus constare, ne dicatur in infinitum divisibile; 9.° et propterea in composito esse plures substantias; 10.° et simul dari entia simplicia, vel indecomponibilia, posito ente composito.

ARTICULUS QUARTUS

DE ENTE FINITO, ET INFINITO

312. Illud *finitum* dicimus, quod in suis perfectionibus circumscriptum est, quodque proinde augmenti, et decrementi est capax, uti sunt omnes res creatae; *infinitum* vero, quod omnem realitatem complectens nullo modo augeri, minuive potest. Infinitum aut est tale, quia hoc modo consideratur, et ulterius progredi est nobis negatum, et *indefinitum* vocari solet, uti quantitates arithmeticae: aut reapse nullum augmentum, vel decrementum admittit, et dicitur *infinitum absolutum*. Quare ideam *infiniti absoluti* ex idea *finiti* et *realitatis* efformamus, consociando nempe realitates, omnesque limites removendo ab ente finito.

313. Hinc deducimus; 1.° ens finitum esse contingens, quia augeri, minuive potest, ideoque aliter esse ac est (§. 307); 2.° ideoque ens finitum non in se rationem suae existentiae habere, sed in alio; 3.° hoc aliud non posse finitum esse, alioquin et ipsum alio indigeret; 4.° ideoque entia finita in ente infinito habere suae existentiae rationem sufficientem; 5.° ens infinitum omnes perfectiones in se continere, secus augmentum admittere posset; 6.° ideoque etiam existentia donari ens infinitum, quae certe est aliqua perfectio; 7.° deinde numerum absolute infinitum repugnare, quia numerus augeri, minuique potest, et hoc ipso non est infinitus; 8.° proindeque neque dari extensionem infinitam, alioquin daretur numerus partium infinitus; 9.° ideoque ens extensum esse non posse infinitum; 10.° et propterea ens infinitum esse sim-

plex; 11.° infinitum omnes realitates in se continere. quae in omnibus entibus insunt, sed omni defectu defaecatas, alias aliqua privaretur perfectione; 12.° plura infinita repugnare; secus unum forent, quia unumquodque aliorum perfectiones deberet habere, et proinde etiam id omne, in quo distinguerentur, utpote quod unumquodque supponitur infinitum.

CAPUT QUARTUM

DE MULTIPLICI ENTIUM RELATIONE

314. De specialibus relativis entium proprietatibus hic agendum est. *Relativae* entium proprietates sunt illae, quarum ope *unum ens alterius notitiam suggerit*, vel unus ejusdem entis status ideam alterius. Ita patris idea filii excitat ideam, et meae tristitiae status ideam status meae laetitiae in mentem mihi revocat. Licet *relatio* non competat enti in se spectato, ideoque sit enti extrinseca; tamen aliquando enti est prorsus intrinseca; uti est relatio originis, quae est inter filium et patrem, et dependentiae, quae est inter effectum et causam. In *relativis* proprietatibus notari debet subjectum, *quod refertur*; terminus, *ad quem illud refertur*; fundamentum relationis, *ob quod illud ad istum refertur*. Hoc vero fundamentum potest esse tantum ex parte unius termini, quo in casu non est mutua relatio. Sic ex. gr. effectus dependet a causa, sine qua esse nequit; sed causa, uti *ens*, et *in esse sui*, potest esse sine effectu. Nonne Philippus Macedo poterat esse Philippus sine Alexandro, qui tamen sine patre esse nequibat? Plures sunt proprietates relativae, nempe identitas et distinctio, similitudo et diversitas, quantitas et aequalitas, successio, ordo, duratio, spatium, quae omnia hic expendenda sunt.

ARTICULUS PRIMUS

DE DISTINCTIONE, ET IDENTITATE

315. *Distincta* ea dicuntur, quorum unum non est alterum. Hinc *distinctio* est affectio entium, qua unum non est alterum, nempe non sunt idem unum. Distinctio est *realis*, si ante mentis cogitationem res a se invicem ita secernun-

tur, ut una altera non sit; *virtualis* vero, aut *rationis*, cum res mentis tantum operatione a se mutuo separantur. Realis distinctio dicitur *realis realissima*, quae intercedit inter ea, quae reapse separata sunt, vel saltem separari, et discindi queunt, uti corporis inter alicujus partes; *realis modalis*, quae reponitur inter substantiam, ejusque modos; *realis formalis*, quae statuitur inter ea, quae in re, seu a parte rei sunt quidem distincta, sed adeo inter se colligata, ut nullatenus separari possint, uti inter ejusdem substantiae attributa. Distinctio vero virtualis est *rationis ratiocinantis*, si intercedit inter ea, quae a mente separata concipiuntur sine fundamento in re, uti inter hominem, et animal rationale; et *rationis ratiocinatae*, quae cadit in ea, quae separari quidem nequeunt, sed a parte rei sunt distincta. Distinctio *formalis* habet auctorem Joannem Duns Scotum ex Minorum familia, atque non levis litis origo fuit. Sed lis composita dicenda est, quia de vocabulis erat quaestio. Nonne Scotica distinctio *formalis* est eadem ac distinctio *rationis ratiocinatae*, quam tuentur, qui Scoticam rejiciunt?

316. Distinctioni adversatur *identitas*, quae efficit, ut ens unum aliud sit, aut saltem ambo *identificentur* in aliquo, licet forsan distincta sint. *Eadem* autem possunt esse inter se duo entia primum *genere*, si ejusdem generis proprietate exornantur, uti materia, et spiritus, quae eadem sunt ratione substantiae; secundo *specie*, si habent ejusdem speciei attributa, uti Petrus, et Paulus; tertio *numero*, si in eodem subjecto uniuntur, licet distinctam habeant existentiam, uti intellectus, et voluntas in una anima. *Identitas numerica* est *realis* in iis, quae diversum inferunt conceptum, sed unam habent individuam essentiam, uti in intellectu, et voluntate; *formalis* vero in iis, quae nequidem diversam ideam praeseferunt, uti in homine, et animale rationali. Illa *numerica identitas*, quae est in subjecto, in quo eaedem proprietates servantur, dicitur *physica*, vel *absoluta*, si subjectum nullam mutationem in se subiit; *relativa*, si subiit aliquam non apparentem mutationem; *moralis* si in hominum opinione pro eodem computatur, licet mutationem subierit; *metaphysica*, si nullam nec subiit, nec subire potest mutationem. Exemplum sit homo, in quo *identitas physica* est, donec tum in anima, tum in corpore nullam admittit mutationem; est *relativa*, si aliquid ex. gr. passus est, quod tamen in corde servat; est *moralis*, si, licet coram Deo ex. gr. scelestus factus sit, adhuc tamen probus aesti-

matur; *metaphysica identitas* in uno Deo, qui immutabilis est, inveniri potest.

317. Leibnitius repetit *identitatem* nostrae personae a convenientia variorum statuum nostrae animae, et ab harmonia cum universis substantiis. Cudwort, et Bonnet hanc identitatem repetunt ex unione animae cum germine quodam indissolubili incluso in nostro corpore. Lockius autem eamdem *identitatem* repetit ex conscientia referente praeteritas affectiones, easque conjungente cum praesenti animae statu. Verum aut hic loquamur de identitate *morali*, et homo conscius est de *identitate* suae personae comparando praesentem suum statum cum praeteritis; aut de *physica*, et tunc suae personae *identitatem* deducit a constanti permanentia animi sui, et a continuitate vitae animalis, quoad corpus. Ex his facile est eruere, quonam in sensu aliquis homo dici possit *idem physice*, *relative*, aut *moraliter*.

318. Licet porro *identitas*, et *distinctio* videantur inter se opponi, tamen possunt diverso sub respectu in eodem reperiri subjecto. Ita anima et corpus sunt *realiter distincta*, et tamen efformant *eumdem* hominem; intellectus, et voluntas *formaliter* distinguuntur, et tamen sunt in una anima. Interim hos canones habeto; 1.° quae sunt eadem uni tertio, sunt eadem inter se; 2.° quorum unum est idem sub aliquo respectu cum tertio, alterum sub eodem respectu distinctum, sunt distincta inter se, considerata sub illo respectu.

ARTICULUS SECUNDUS

DE DIVERSITATE, ET SIMILITUDINE.

319. *Diversa* sunt entia, quorum unius notae non sunt in altero, ideoque substitui nequeunt; *similia* sunt, quae habent easdem notas. Quare proprie *diversitas*, et *similitudo* ad qualitates entium referuntur, non vero ad eorum quantitatem, nisi quatenus et quantitas inter qualitates adnumerari potest, uti collectio notarum potest dici quantitas. Quapropter diversa sunt semper a se mutuo distincta, licet distincta non sint semper diversa, quia easdem notas habere possunt. Diversa sunt aut *disparata*, quorum unius conceptus alterius conceptum non excludit, seu simul stare possunt, uti pietas, et doctrina in eodem homine; aut *opposita*, quorum unius conceptus excludit conceptum alterius, seu simul stare nequeunt, uti amor, et odium in eodem erga eumdem.

320. *Diversitas* oriri potest ab *intrinseco* entium, nempe ab ipsis proprietatibus essentialibus, aut accidentalibus, uti ratio, doctrina in homine; et ab *extrinseco* entium, quatenus in separato loco, aut tempore existuut. Ceterum entia *similia* debent habere easdem prorsus qualitates, et quantitates, ut perfecte *similia* sint.

321. Stoicorum aetate jam versabatur quaestio, utrum nempe dentur, vel saltem dari possint duo entia, quae tum in essentialibus, tum iu accidentalibus sint perfecte *similia*. Stoicos negantem sententiam tenuisse, docet Tullius (l. 4. qq. Acad.). Idem docuit Leibnitius, qui *indiscernibilia*, ea scilicet, in quibus eadem sunt, ob quae discerni deberent, nullimode dari posse, autumat. Nam, ut ipse argumentabatur, si *indiscernibilia* dari possent, nulla foret ratio sufficiens, cur unum iu uno loco, alterum in altero constitueretur, quasi haec ratio non posset esse subjectiva, et in Deo (§. 272.). Neque recte hanc causam patrocinatus est Leibnitius, cum ex eo *indiscernibilia* deduxit, quod, si darentur, secerni non possent, ideoque unum forent, quasi scilicet ex diversa existentia distingui nequirent. Igitur duo, aut plura entia perfecte similia dari possunt, cum nulla pugna sit, ut plura entia habeant easdem proprietates essentiales et accidentales, ipsaque Deus ad existentiam perducat. Utrum vero reapse dentur, necne, quaestio resolvi nequit, quia omnia elementa, omnesque res examinandae forent, quod ab homine nunquam perfici potest.

322. Hinc sequitur; 1.° similia esse inter se, quae sunt similia cum tertio; 2.° diversa esse inter se ea, quorum unum est simile tertio, alterum vero a tertio diversum.

ARTICULUS TERTIUS

DE QUANTITATE, ET AEQUALITATE

323. *Quantitas* est id omne, propter quod aliquid partibus constat, atque in partes resolvi potest; ideoque augmenti, vel decrementi est capax, atque majus, minusve alio potest esse. Quare idea *quantitatis* est *relativa* (§. 106.), quia aliquid potest esse magnum diverso sub respectu acceptum, semperque augmentum, et decrementum admitti potest. Iuxta mathematicos *quantitas* est *continua*, si in corpore respiciatur nulla in suis partibus interruptione intercepto (§. 310.);

et *discreta*, si consideretur in numero ab unitatibus inter se distinctis composito. Iam vero ea entia dicuntur *aequalia*, quae eadem sunt quantitate, licet diversa in *qualitate*; *inaequalia* proinde, quae eamdem non habent quantitatem. Ex quo patet *aequalia* non semper esse *similia*, quia illa quantitatem, haec qualitatem respiciunt; sed perfecte *similia* etiam eamdem *quantitatem* includuut. Ceterum, quae sunt *aequalia* possunt esse *similia*; sed *similitudo* tunc non ex conceptu quantitatis derivat, quia *similitudinis* idea ad qualitates tantum dicit relationem, et in perfecte similibus *quantitas* veluti una ex qualitatibus accipitur.

324. Interim; 1.° quae sunt aequalia uni tertio sunt aequalia inter se; 2.° ea, quorum unum est tertio aequale, alterum inaequale, sunt inaequalia inter se.

ARTICULUS QUARTUS

DE ORDINE, SUCCESSIONE, DURATIONE, SPATIO

325. Quando varia entia modum similem in existendo servant, atque quodvis eorum suo existit loco juxta finem quemcumque, illa *ordinata* dicuntur; uti *confusa* vocantur ea, quae nullum servant in existendo modum, aut saltem non suo quodvis existit loco, juxta aliquem finem statutum. *Ordo* itaque est ille modus similis, quo aliqua disposita, atque ad finem aliquem destinata sunt; aut est *parium*, *dispariumque rerum sua cuique loca tribuens dispositio*, uti ait s. Augustinus (l. 19. de Civ. c. 13.); *confusio* est negatio hujusmodi similis quoad finem praestitutum. Sume exempla ex exercitu, ex acervo pecuniarum diversi pretii, ex aliquo sermone; nam *ordo*, vel *confusio* locum habet in omnibus rebus materialibus, et intelligibilibus.

326. Ex quibus patet; 1.° ordinem plura supponere ad eumdem finem conspirantia; 2.° quare aut fine, aut plurium numero deficiente, ordinem evanescere; 3.° ordinem *modum*, seu regulam supponere, juxta quam illa plura disponuntur; 4.° ideoque ordinem simplicem, vel compositum esse, prout una, aut plures sunt regulae; 5.° posse ordinem, vel confusionem praeseferre, quae ordinantur pro finium diversitate; 6.° ordinem semper voluptatem gignere, quia sensus suaviter excitant, animumque pelliciunt, quae proportione, regulisque procedunt.

327. *Succedunt* sibi invicem ea, quorum unum alterius locum occupat, uti videre est in aquis, quae in flumine labuntur. *Successio* itaque est continuata existentia illorum, quorum unum in alterius locum ingreditur. *Successiva* proinde dicuntur ea, quorum alia sequuntur alia; *simultanea* autem, quae simul coexistunt, uti libri in bibliotheca. Ex his ideas *durationis*, *et spatii* conficimus.

328. Nam *duratio* non est nisi continuata entis existentia, quam motu aequabili alicujus corporis veluti metiri possumus. Igitur *tempus* est duratio successiva aequabiliter fluens, et dicitur *praeteritum*, quod exprimit durationem, quae finivit; *praesens* durationem actualem; *futurum* durationem extituram. Ast *praesens* tempus non duratio est, sed *instans*, quia transit dicto citius ad tempus praeteritum.

329. Ex data *durationis*, et *temporis* definitioue haec proinde sequuntur; 1.° nempe *tempus* semper refertur ad successionis ideam, sine qua illud concipi nequit; 2.° ac propterea, ablata successione, non possumus tempus metiri; imo omnis idea temporis evanescit; 3.° ideoque tempus incepit cum mundo, cum quo rerum successio exordium habuit; 4.° frustra proinde quaeritur, quare mundus *ante*, et non *post* creatus sit, cum *ante*, et *post* cadant in tempus, quod nullum fuit ante mundum creatum; 5.° tempus mensuratur successivis, sed a successivis, et a successione, quae cum tempore procedit, distinguitur; 6.° tempus eo longius est, aut videtur, quo major est numerus successivorum; 7.° etiam idearum a mente humana confectarum successione, possumus tempus dimetiri, dummodo illae advertantur ideae; 8.° et ideo brevius vocatur tempus ab illo, qui in aliqua detinetur voluptate, cum idearum successionem haud sentiat, vel advertat; 9.° e contra vocatur tempus aequo longius ab illo, qui aliqua afficitur aerumna, a qua sperat eripi, aut bonum cupit, quod sperat adipisci, quia omnes tristitiae ideas sentit, a quibus, veluti a mallei ictibus, contunditur; 10.° et ratio dein patet, cur hebetes, segnes, otio, ac voluptatibus dediti abhorreant a studio, a virtute, a disciplina, a solitudine, quae omnia eos tristitia afficiunt, nullam ipsis voluptatem creant, ideoque in illis longissimum insumere tempus ipsi glorientur.

330. Ex quo successione metimur tempus, recte infertur, ideam temporis non esse *formam sensibilitatis*, seu *intuitum sensus nostri interni a priori*, *nempe subjectivum intuitum*, independentem tum ab externis objectis, tum ab

affectionibus animi, uti docuerunt Kant, ejusque asseclae (§. 67.). Siquidem ideam temporis mens humana inter objecta ipsa sibi efformat, uti optime notat Mastrofini (L'anima, e suoi stati l. 2. c. 4. a. 3.), qui dignus est, ut attente legatur. Mutationes enim prospiciens mens humana sive in se, sive extra se continuo succedentes, ideam temporis *physici* a *posteriori* sibi conficit, a qua deinde illam temporis *idealis*, sive *imaginarii* efformat, nempe possibilitatis durationis successive aequabiliter fluentis.

331. Ceterum tempus, seu duratio successiva sine terminis concipi potest, tuncque non tempus, sed *aeternitas* vocatur, si ens duraturum sine fine habuit initium; et *sempiternitas*, aut *duratio absoluta*, si ne initium quidem habuit; licet haec vocabula saepe promiscue accipiantur. Ast rectius dicimus, tempus aeternitati opponi, quia nulla datur successio in aeternitate, in qua nulla est mutatio, quaeque proinde cum Boetio definiri potest *vitae interminabilis tota simul, et perfecta possessio*. Hinc potius durationem in *successivam*, quae tempus complectitur, et *non successivam*, quae aeternitatem exprimit, dispescimus. Ex quo recte contra Lockium (Intel. hum. l. 2. c. 14.) (§. 50.) inferimus, aeternitatem perperam colligi ex infinita temporis multiplicatione.

332. Ex simultaneis (§. 327.) ideam spatii conficimus. Nam spatium *reale*, seu *physicum* recte definiri potest quaedam extensio orta ex simultanea coexistentia in serie physica continua corporum hujus mundi; *ideale* vero, sive imaginarium, extensio capax recipiendi corpora simultanea. Hinc cl. Mastrofini spatium *plenum*, quod nos dicimus *physicum*, extensionem definit acceptam cum impenetrabilitate; et spatium *vacuum*, sive *ideale*, extensionem a mente conceptam sine impenetrabilitate (L'anima, e suoi stati. t. 1. l. 2. c. 3. a. 10. n. 682.). Ex data idea spatii illa enascitur *loci*, qui est pars aliqua spatii a corpore occupata; et etiam illa *situs*, qui est pars spatii, sed in serie interrupta. Quare patet, 1.° spatium reale, locum, situm, referri semper ad simultanea; 2.° ideoque illorum ideas non haberi, ablatis simultaneis; 3.° sed ipsa non esse eadem prorsus ac simultanea; 4.° corpora esse in spatio, non autem entia simplicia, quia illa, non ista extensionem efformant.

333. Hinc perperam hic quoque dictitat Kant, nempe ideam *spatii physici* esse *formam subjectivam* animae, seu *visionem*, et *intuitum nostrae sensibilitatis*. Nam, uti vidimus, *spatium physicum* oritur ex coexistentia corporum,

atque proinde istis deficientibus, ipsum quoque deficit. Spatium vero *ideale* ad normam spatii physici cogitamus, illudque statuimus in possibilitate corporum coexistentium in expausione nullis limitibus circumscripta. Videatur Mastrofini (L'anima, e suoi stati. t. 1. l. 2. c. 3. n. 684; et c. 4. n. 270, et seqq.), qui Kantismum hinc inde paucis discutit, atque ideas temporis, et spatii ab Kantii Formalismo vindicat.

CAPUT QUINTUM

DE ENTIUM VIRIBUS

334. *Agere* dicitur res materialis, si partem sui in aliam convertit, uti tellus in herbam; aut etiam sine sui partitione, uti si una alteram ad motum determinat; *agere* dicitur ens animatum, sive *intra se* actionem exerit, sive *ad extra* in aliud influit: sic *agit* anima humana cogitando, aut sui corporis membra movendo; *agere* demum dicitur Deus simplicissimo suae omnipotentis voluntatis nutu. *Agere* itaque idem est ac aliquam mutationem producere. Abstractum dicitur *actio*, quae est id omne, cujus causa ultimo contingit mutatio. Sed ens, quod agit, *potentia agendi* pollere debet, alioquin agere nequiret. Verum haec potentia agendi aliquid requirit, ut in actum prorumpat, quia *potentia* nudam agendi possibilitatem includit. Hoc aliquid est *vis*, quae est veluti potentiae evolutio, actionisque existentiae rationem sufficientem continet. Igitur in ente agente supponenda sunt *potentia activa*, *vis*, *actio*. Hujusmodi potentia est in *actu primo*, si inspiciatur antequam vires adhibet; *in actu secundo*, si consideretur tempore, quo operatur, hocque in casu est ipsa *vis* in exercitio posita. Potentia agendi supponit in alio *potentiam patiendi*, seu capacitatem recipiendi mutationem a potentia activa producendam. Ignis, qui calefacit, habet potentiam *activam*; lapis, qui calefit, potentiam *passivam*, seu patiendi.

335. Deinde illud omne, quod in ente patiente, seu passivo gignit potentia activa, *effectus* vocatur. Igitur agens activa potentia adornatum est *subjectum* actionis; effectus vero est *terminus* actionis. Iam vero, si terminus actionis intra subjectum manet, actio dicitur *immanens*, uti perceptio in anima, in qua remanet terminus perceptionis, nempe idea; si vero terminus actionis extra subjectum erit, tunc actio

dicitur *transiens*, uti actio pictoris, extra quem icon sistit. *Actio* praeterea dicitur *creatio*, et *potentia*, et *vis* dicuntur *creatrices*, si actionis terminus tam formam recipit, quam existentiam, seu si antequam illius actionis terminus fieret, erat nihil. Si vero terminus unam recipit formam, *actio* dicitur *productio*, et *potentia*, et *vis productrices*. Igitur *creatio* supponit rem eductam e nihilo sui, et subjecti; *productio* vero tantum e nihilo sui.

336. Insuper ens, quod agit, effectumque producit, substantia esse debet, tum quia vis activa non nisi in substantia esse potest, cum sit aliqua proprietas; tum quia praeter substantias nihil aliud existit, quod in substantiis non reperiatur (§. 301.). Quare cum alicui potentiae seu facultati actio tribuitur, medium dumtaxat innuitur, quo substantia ad suas perficiendas actiones utitur. Ita tribuitur cogitatio intellectui, quatenus illo, tamquam medio, utitur mens humana, ut cogitet.

337. *Principium* est id, quod continet in se rationem alterius; hoc vero alterum *principiatum* audit. Principium proinde, 1.° debet esse *principiato prius*, vel *origine*, quatenus principiatum a principio oriri intelligitur; vel *natura*, quatenus principium supponitur completum in sua natura ante principiatum; vel *tempore*, quatenus principium existit, nondum existente principiato; 2.° debet aliquid continere, ex quo fluit principiatum; 3.° debet aliquo pacto distingui a principiato, ne dicatur sui ipsius principium. Multiplicis generis esse principium vidimus (§. 260.). Verum illud animadvertimus, principium nempe considerari posse in se absque respectu ad principiatum, et quatenus est principium. In primo casu sumitur *materialiter*, et potest *tempore prius* esse principiato; in secundo spectatur *formaliter*, et tunc debet *natura*, aut *origine* esse *prius* principiato.

338. Hisce praejactis, dicimus, *causam* esse principium, quod in se rationem sufficientem existentiae alterius a se natura distincti continet, et ideo vocari etiam *principium actualitatis*, vel *existentiae*. Diximus vero *a se natura distincti*, ut *causa* a *principio* distinguatur; principium enim in suo conceptu tantum alterius rationem includit, sive sit, sive non sit *natura* distinctum ab hoc altero. Quare quaevis causa est principium, sed non vicissim.

339. *Causalitas* dicitur in causa ratio sufficiens illius, quod in effectu reperitur. Sed cum multiplici modo haec ratio esse possit, ideo multiplex *causa* assignatur. Nam 1.° est *efficiens*, quae sua vi sufficienti producit effectum: sic Deus

est *causa efficiens* mundi; 2.° *materialis*, quae est ipsissima *materia*, quam causa efficiens adhibet ad aliquid efficiendum, quaque demum componitur effectus; 3.° *formalis*, quae est *forma*, seu dispositio, quam causa efficiens largitur effectui; 4.° *finalis*, quae rationem continet, propter quam causa efficiens operatur; 5.° *exemplaris*, quae est veluti prototypum, quod respiciens causa efficiens aliquid simile operatur. Pictor est *causa efficiens* iconis: colores, et tela sunt *causa materialis*: dispositio a pictore tributa coloribus in tela ad illam efficiendam iconem, est *causa formalis*: lucrum, aut gloria sunt *causa finalis*: icon ex. gr. a Raphaele efformata est *causa exemplaris*, ad cujus normam pictor aliam efformat iconem.

340. Omnes recensitas *causas* vero nomine causarum donari, aliqui inficiantur. Verum, statuta analysi, diversa res videbitur. Siquidem causa *efficiens* influit vi sua in effectum; *materialis* influit in effectum, quatenus ex ipsa efformatur, imo saepe movet causam efficientem, aut saltem eam ad agendum reddit expeditam; *formalis*, quae consistit in quadam determinatione data praeexistenti materiae, influit in effectum, quatenus ipsum in data classi, et in suo *esse formali* constituit; *finalis* movet omnino causam efficientem, ipsiusque potentiam activam percellit, impellitque ad ponendum effectum; *exemplaris* in effectum influit, dirigens causam efficientem, ut prototypo assimilet effectum.

341. Hinc patet, perperam omnino Hume docuisse, *necessitatem causae pro quacumque existentia haud esse suffultam aliquo demonstrativo, aut intuitivo argumento*; quod idem est ac dicere, non posse demonstrari effectum impossibilem siue causa. Ast nonne aliqua existunt, quae initium existentiae habuerunt? Nonne *effectus* exprimit aliquod factum antea non existens? Nonne resistentia nobis facta aliquod supponit, quod illam gignit? Anne haec omnia concipi possent sine causa? Nonne, si causas tolles, omnia casu contingere, dicere cogeris? Ignota quidem potest esse causa, sed est tamen existens.

342. Patet quoque *causam efficientem* non confundendam esse cum *conditione*, *sine qua non* ponitur effectus. Nam causa efficiens vi sua effectum producit; *conditio* vero, *sine qua non*, tantum requiritur, ut virtus causae reddatur expedita ad actum, seu est *requisitum*, ut causa agat, vel melius agat. Causa combustionis est ignis; sed, ut ignis comburat, requiritur siccitas, et justa propinquitas in ligno, quae constituunt *conditionem*, *sine qua non* ignis combureret lignum.

343. Causa efficiens est multiplex; nam 1.° est *necessaria*; aut *libera*. Illa operatur juxta totam vim sibi inditam a naturae auctore, quin valeat se temperare; ista vero suo consilio, et arbitrio agit, ideoque praetermittere, minuere, augere, etiam positis ad agendum requisitis, suas actiones potest. Ignis comburens lignum est causa *necessaria*; homo volens, aut nolens est causa *libera*. 2.° Est *prima*, aut *secunda*; *prima* existit *a se*, nullique subjicitur, et vi propria a nemine mutuata operatur; *secunda* tum in existentia, tum in operatioue alteri subjicitur. Deus est causa *prima*, creaturae causae *secundae*. 3.° Est *totalis*, et *partialis*; *totalis*, sive *adaequata*, vi sua *totum* gignit effectum; *partialis*, sive *inadaequata*, sociata alteri effectum producit. Unus equus rhedam trahens est causa *totalis*; duo equi rhedam trahentes sunt causae *partiales*. 4.° Istae causae *partiales* vero sunt *subordinatae*, si una ab alia dependet; *sociae*, si una ab alia non dependet. Avus, et pater sunt causae *subordinatae* respectu istius filii; vir, et uxor sunt causae *sociae* respectu eorum filii. 5.° Istae porro causae *subordinatae*, aut tales sunt *essentialiter*, si una ab alia pendet quoad existentiam et actionem; aut *accidentaliter*, si una ab alia dependet tantum quoad existentiam. *Pater*, et *filius* sunt causae *essentialiter subordinatae*, si actio a filio patrata fuit a patre praecepta; si praeceptum defuit, sunt causae *accidentaliter* subordinatae. 6.° Causa *subordinata* est etiam *immediata*, vel *mediata*; *immediata*, seu *proxima* effectum producit, sine ulla intermedia causa; *mediata*, sive *remota* effectum producit ope causae *immediatae*. Avus est causa *mediata*, pater causa *immediata* filii. 7.° Causa efficiens est quoque *per se*, et *per accidens*. Prima propria natura, vel deliberatione effectum producit; altera effectum producit non intentum a propria natura, aut propria deliberatione. Ignis comburens lignum, et homo interficiens feram sunt causae *per se*; lapis decidens a tecto, et perimens transeuntem, atque venator hominem pro fera interficiens, sunt causae *per accidens*. 8.° Demum causa efficiens est *principalis*, aut *instrumentalis*. Illa effectum gignit vi sibi inhaerente; ista inservit principali instar instrumenti, atque vi principalis in effectum influit. Scriptor est causa *principalis*, *calamus* causa *instrumentalis* inscriptionis.

344. Causa finalis (§. 339. n. 4.) est id, cujus gratia agit causa efficiens. Quapropter, 1.° causa efficiens, quae ad agendum a fine allicitur, intelligendi facultate pollere debet, secus finem respicere nequiret, nempe a fine moveretur; 2.° finis

aliquod bonum verum, vel saltem apparens esse debet, quia tantum a boni repraesentatione causa intelligens movetur; 3.° finis supponit media, in quibus ratio existentiae finis continetur, et cujuscumque obstaculi remotionem; 4.° ideoque media adhibere debet, ac removere obstacula, qui finem cupit: alias finem non vellet, uti non cupit doctus fieri, qui nec multa patitur, nec sudat, nec alget, nec se abstinet a vitiis; 5.° finis in mente agentis causae est ante mediorum conceptum, quia media propter finem praeconceptum exquiruntur; 6.° et proinde finis est *primus in intentione*, *ultimus in executione*: media vero sunt *prima in executione*, *ultima in intentione*; 7.° media, quae adhibentur ad assecutionem aliorum, evadunt fines *partiales* relate ad *ultimum finem*, quicumque ille sit in causae intelligentis mente; 8.° ex quo series enascitur causarum finalium subordinatarum, quae ad communem aliquem finem directae, sapientiam ordinantis demonstrant.

345. Causa *physica*, *moralis*, *occasionalis*, inter causas quoque recensentur. Causa *physica* actione propria effectum producit; causa *moralis* vero ad effectum ponendum ministerio alieno utitur. Dominus mandans famulo, ut Titium occidat, est causa *moralis* homicidii; famulus vero causa *physica*. Quare causa *physica* est ipsa causa efficiens, quae immediate et vi sua effectum producit, et relationem habet ad *causam moralem*, quae mandato, consilio, consensu, precibus, aliisque hujusmodi mediis causam *physicam* ad agendum movet. Ceterum causa moralis sine *physica* haberi nequit; sed haec sine illa intelligi, et esse potest. Causa demum *occasionalis* dicitur, quae causae efficientis virtuti praebet occasionem exercendi suas vires. Ita conceptio hominis in utero mulieris est *causa occasionalis*, quae sua presentia Deo occasionem animam creandi praebet. Quapropter haec causa viribus destituitur ad effectum ponendum, nec proinde in effectum influit. Sic accepta causa *occasionalis* confundenda non est cum illis *occasionibus*, de quibus fit sermo in moralibus disciplinis, quaeque alliciendo, aut alio modo impellendo causam efficientem, in effectum influunt melius dicendae *causae morales*.

346. Cartesius, Malebranchius, aliique *occasionalistae* dicti, res creatas viribus activis expoliarunt. *Nullae in mundo materiali sunt vires*, *nullae in mundo sensibili*, *nullae potentiae*, *nullae verae causae*, ait Malebranchius in libro *de inquirenda veritate*. Quare juxta ipsos nec anima vi sua movet corpus, nec avis sua vi spatia transvolat, nec equus sua vi ambulat, nec terra sua vi germinat herbam virentem, nec ignis

vi sua ligna comburit, nec lapis sua gravitatis vi percutit; sed tantum ex hujusmodi causarum praesentia arripit Deus occasionem laudatos effectus producendi. Ceterum non omnes occasionalistae eodem modo sentiunt. Aliqui enim *rigidissimi*, vires activas omnibus causis creatis, ipsique humanae menti denegant; alii *rigidiores*, animas humanas in liberis suis actionibus excipiunt; alii demum *benigni*, causis tantum materialibus vires inficiantur.

347. Sed cujuscumque classis sint hujusmodi occasionalistae, certum est, *causas secundas viribus activis potiri*. Siquidem, 1.° Nulla repugnantia est, ut creaturae *efficaciter* agant; non ex parte ipsarum, quia vis, quam iis tribuimus, finita est ipsisque proportionata; neque proinde ex parte Dei, qui efficere valet quidquid intrinsece possibile est (§.279.). 2.° In mundo est ordo, seu series entium coordinatorum, et subordinatorum; haec series vero intelligi nequit, quin alia entia agant, et alia patiantur. Ergo hujusmodi entia viribus activis pollere debent. 3.° Deus certe creavit omnia cujuscumque generis entia propter aliquem finem; sed quomodo ad hunc praestitutum finem dirigentur activis viribus destituta? 4.° Qua autem ratione omnes fere homines effectus alicujus causam exquirere nituntur, quoties non costat, Deum esse illius causam, aut illum effectum excedere vires creatas, nisi quia omnibus persuasum est, creatas causas viribus activis pollere? 5.° Si ignis vi sua non calefacit, aqua sitim non extinguit, panis non nutrit, canis non allatrat, bos terram aratro non exercet, atque sexcenta, quae causis secundis tribuimus, in quibus proinde vires activas supponimus, ecquid Deus haec omnia creavit? *Si res creatae nullo modo operantur ad effectus producendos, sed solus Deus operatur, frustra essent adhibitae ab ipso aliae res ad producendos effectus*, inquit apposite S. Thomas (l. 3. cont. Gent. c. 69.). 6.° Demum, ut de anima humana loquar, si ipsa viribus suis activis destituitur, libera non est, corpus ipsa non movet, peccatrix non est, nullam meretur laudem, nullo praemio, nullaque poena est afficienda. En absurda, quae nobis sorbenda largiuntur occasionalistae!

348. Neque dicas, Deum haud esse perfectissimam causam, nisi ipse unus ageret omnia. Nam perfectissima causa est Deus, quia causa prima est, atque a nullo dependens; et quia vi sua non aliunde accepta excellentissimo modo agit; et quia bonitate sua ductus, et non aliqua indigentia pulsus creaturis vires activas dedit. Ex quibus tamen haud sequitur, creaturas *agere* non posse, cum creaturae viribus activis ornatae ab ipso

Deo actiones, ejus concursu adjutae, ponant, atque, prout earum fert natura, producant effectus, quin aliquid praestantissimae causae suffuretur.

349. Urgebis, si anima movet se, movet corpus suum; se conservat in suis successivis cogitationibus, conservat corpora in diversis successive locis; quod certe est unius Dei. Verum respondemus, aliud esse animam vim habere, qua valet cogitationes perficere, et de una in aliam transire, et aliud se *conservare*, quod Dei proprium est. Illud primum supponit animam existentem, et a Deo conservatam; hoc alterum vero supponit tantum existeutem. Idem dicatur de corpore ab anima ad motum excitato; nam traslatio de loco in locum, in quo corporis motus consistit, supponit corpus conservatum a Deo, et vim omnino finitam in anima, quae illud vi voluntatis suae movet.

350. Ast demum instabis dicendo, spiritum toto coelo differre a corpore, ideoque in corpus agere non posse. Verum, si hoc foret, neque Deus in corpora operari posset cum et Deus spiritus sit. Et licet ignoremus, quomodo id fiat, non ideo negandum est, quod est apertum. (V. Storch. Ont. sect. 3. c. 4. §. 148, et seqq. Mastrof. n. 151, et seqq. Dmowski metaph. n. 31. et seqq. Spagni *de causa efficiente*).

351. Circa causas *partiales* (§. 343. n. 3.) ad eundem effectum producendum concurrentes, adhuc notari oportet, ipsas esse aut *diversi generis*, uti efficiens, et finalis; aut *ejusdem generis*, uti duae causae efficientes; aut *ejusdem generis*, sed *diversi ordinis*, uti Deus, et creatura; aut *ejusdem generis*, et *ejusdem ordinis*, uti duo homines pondus attollentes. Deinde illud quoque quaeri potest, utrum duae causae *adaequatae* unum numero effectum producere valeant, sed quaevis earum integrum. Verum distinguendum est, nam si duae illae causae adaequatae sunt ejusdem ordinis, certe non possunt; uti quivis e duobus artificibus nequit integram unam statuam conficere, et ratio est quia effectus supponitur productus integer ab una causa; ergo si produceretur ab alia, bis produceretur, ideoque non unus, sed duo forent effectus. Si vero illae duae causae sunt diversi ordinis, ut prima, et secunda, aut tantum diversi generis, uti efficiens et finalis, possunt producere eumdem numero effectum, quia simul agunt, simulque influunt in effectum.

352. Ex hucusque dictis recte inferri possunt varii canones, quorum frequentissimus est usus penes omnes scientias. Et 1.° *nullus est effectus sine causa sui*, alioquin aliquid

existeret sine ratione sufficienti, quod certe repugnat (§. 269.). Ex quo patet lusisse in re seria Tracyum, et Kantium, qui specie tenus differunt, et quorum primus substantias spirituales, et materiales dixit sensationum aggregatum, alter vero dumtaxat phoenomena, quasi sensationes non supponerent aliquid sentiens, et sentitum, et phoenomena aliquod subjectum reale (V. Bonelli t. 2. Ontol. c. 7. p. 187.). 2.° *Nihil est in effectu, quod non reperiatur in causa*; nam si in causa non foret quidquid in effectu reperitur, in nihilo haberet rationem sufficientem, quod etiam repugnat (§. 277.). 3.° *Quidquid est in effectu, in causa esse debet*, aut *formaliter*, nempe prout est in effectu, uti sanguis in venis; aut *virtualiter*, nempe in potentia causae efficientis, uti creaturae in Dei omnipotentia; aut *eminenter*, nempe si effectus in causa est, non uti in se sistit, sed nobiliori, et excellentiori modo, omnibusque defectibus defaecatus, uti sunt perfectiones creaturarum in Deo. Si enim nullo e tribus modis laudatis effectus in causa esset, foret in nihilo. 4.° *Quaevis causa est prior suo effectu prioritate naturae*, si nullum intercedat tempus inter causam, et effectum, uti sol praecedit suos radios; aut *prioritate temporis*, si causa aliquo temporis intervallo effectum praecedit, uti in humanis pater praecedit filium. Ratio autem est, quia causa in se rationem sufficientem continere debet existentiae effectus, ideoque aliquo sensu prior esse debet (§. 337.) 5.° *Nulla res valet esse sui ipsius causa*, alioquin operaretur, antequam existeret, nempe dum esset nihil, quod repugnat (§. 277.), et simul foret causa, et effectus sui. 6.° *Duae causae nequeunt sibi mutuo esse causae existentiae*, alioquin quaevis earum operaretur ante existentiam, foret prior, et posterior, causa simul et effectus, quae omnia repugnant. 7.° *Causa causae est etiam causa causati.* Notandum vero est, *causam causae* esse quidem *causam causati*, sed tunc dumtaxat, quando causatum producitur a causa eadem actione sibi communicata a *causa causae*, uti avus est *causa* nepotis, qui a patre istius productus est actione sibi ab illo communicata; ast si alio modo causatum existit, *causa causae* non est *causa causati*, uti non est causa peccatorum filii pater, qui peccata filii nullo modo actione ab ipso communicata producit. Hoc idem est ac si dicas, *causam causae* esse *causam causati*, cum *causatum* dependet *essentialiter* a *causa*, et haec a *causa causae*, non vero si dependeat *accidentaliter* (§. 343. n. 5.). 8.° *Nequit dari progressus causarum secun-*

darum, sibi subordinatarum in infinitum; neque *circularis*, in quo, amota prima causa, ad illam e serie causarum subordinatarum reditur, in qua progressus inchoatur; neque *rectilineus*, in quo, etiam ablata prima causa, ab una e subordinatis inchoatur, et sic in aliis sine fine progredimur. Cujus rei ratio est, quia in *serie circulari* quaevis causa subordinata esset simul causa, et effectus, et operaretur antequam existeret; in *serie rectilinea* vero prima e subordinatis contineret rationem sufficientem existentiae omnium subordinatarum in infinitum, quod repugnat in causa secunda, quae finita est; et in se, vel in nihilo rationem sufficientem sui haberet, quod denuo esse nequit. 9.° *Ex iisdem causis, positis iisdem adjunctis*, *iidem effectus*: et *ex similibus similes profluunt*, tum quia natura regitur constantibus legibus, tum quia nulla esset ratio, facta contraria hypothesi.

353. Tandem, ut recte in causarum theoria judicium feramus, haec observanda sunt, 1.° Antequam alicujus effectus causam exquiras, illius effectus existentiam probes oportet; alias quaeres rationem sufficientem nullius. 2.° Antequam alicujus effectus causam assignes, praejudiciis te expolies, omniaque deinde rectis Religionis Christi, et verae philosophiae ideis metieris. 3.° Teneas necesse est, quamvis substantiam pro causa alicujus effectus esse posse, quia viribus activis omnes creatae res pollent (§. 347.); omnipotentia vero infinita Deus. 4.° Frustra alias requires causas, si unam repereris satis sufficientem ad illum effectum explicandum; alias tempus supervacanee teres. 5.° Ex quo una res cum alia, aut post aliam procedat, non illico inferes, illam ab ista oriri; cum requiratur praeterea, ut una comparente, alia compareat, una evanescente, altera evanescat, atque nexus sit inter primam, et secundam, hicque nexus semper, et constanter videatur. 6.° Uni causae non attribuas, quae ex pluribus oriri possunt, uti aliqua popularis insurrectio a pluribus enasci potest. 7.° Alicui causae liberae non illico tribues aliquam aerumnam, aut quemvis effectum, qui malum putetur, si legibus physicis id explicare valeas. 8.° Effectum naturam causae sequi teneas, ideoque liberas causae liberae, necessarias causae necessariae actiones semper reputabis.

CAPUT SEXTUM

DE ORTU, ET INTERITU ENTIUM.

354. Cum entia *oriri* dicantur, quando existentiae initium; atque *interire*, quando existentiae finem recipiunt; ideo *ortus* est principium, *interitus* est finis existentiae entis alicujus. Verum entia nec omnia uno modo oriuntur, nec uno modo intereunt. Nam aut oriuntur ex nihilo sui, et subjecti, et intereunt quoad se, et subjectum; aut oriuntur ex nihilo sui, seu ex praeexistenti materia, et intereunt tantum quoad se, non destructa materia praeexistenti. Primo casu *ortus* dicitur *creatio* (§. 335.), et *interitus annihilatio*; in secundo casu *ortus* dicitur *simplex productio*, et *interitus corruptio*. Animae humanae *creantur*; corpora a Deo *annihilari* possunt; statua *producitur* ab artifice; statua ipsa post diuturna tempora *corrumpitur*.

355. Ex quibus definitionibus sequitur; 1.° entia, quae oriri, vel interire possunt, esse contingentia, quia aliter esse possunt (§. 307.); 2.° ideoque ens necessarium, quod aliter esse nequit (ibid.), neque oriri, neque interire potest; 3.° ens simplex oriri non posse ab ente simplici per partium sui distractionem, transformationem, compositionem, quia simplex partibus caret (§. 309.); 4.° neque proinde ens simplex oriri posse ab ente composito, quia alias partibus constaret; 5.° igitur ens simplex oriri non posse ex praeexistenti quocumque ente per istius separationem, aut additionem, aut detractionem, aut interpositionem, aut transformationem; 6.° ideoque oriri non posse, nisi per creationem (§. 354.), nempe a nihilo sui, et subjecti; 7.° ergo creatione multiplicari entia existentia, quae prius erant possibilia; 8.° ideoque perperam Spinozam impossibilem credidisse unius substantiae ab alia productionem, acceptam pro quocumque ortu, ac unam asseruisse existere substantiam (§. 306.); 9.° quare neque corruptione ens simplex interire, quia partibus caret, et proinde esse sua natura immortale; 10.° ideoque, si ens simplex intereat omnino cessare, nulla sui parte superstite, ideoque *annihilari*; 11.° ens simplex, et quidem necessarium creare posse, quia entia simplicia contingentia rationem sufficientem existentiae in alio, quod contingens non sit, habent (§. 308. 9.); 12.° ideoque nullum ens contingens, et finitum creare posse (Mastrof. L'anima ecc. t. 1. n. 160. et seqq.);

13.° ens simplex, necessarium infinitum annihilare posse, a quo fit creatio; 14.° creationem itaque, et annihilationem esse possibiles; 15.° ens compositum oriri posse tum creatione, tum productione, prout non oriatur, vel oriatur ex praeexistenti materia; 16.° ideoque etiam annihilatione et corruptione interire posse, ac proinde esse mortale; 17.° productionem, et corruptionem fieri posse ab entibus contingentibus, quia productio est modificatio super praeexistenti materia, et corruptio hujusce modificationis destructio, quod vim causarum secundarum non excedit.

356. Et haec est, optimae spei juvenes, altera pars nostrae philosophiae rationalis. In ipsa minime, uti vidistis, in nudis explanandis vocabulis substitimus, neque de una in aliam velocissime transivimus illationem. Verum, non spreta objectorum consideratione, doctrinas quoque evolvimus, quae inde possunt erui, quaeque sunt aliarum disciplinarum fundamenta. A nihilo disquisitionem incepimus, atque ad possibilitatem, ad essentiam, ad existentiam descendimus; cribratis, quantum instituti nostri ratio ferre poterat, quae circa possibilia, et essentias metaphysicas moventur, quaestionibus. Hinc ad generales gradum fecimus entium proprietates, illorumque unitatem, veritatem, bonitatem vindicavimus. Deinde claras de substantia, de qualitate, de persona ideas attulimus; atque evidenter entia specialia, contingens, et necessarium, simplex, et compositum, finitum, et infinitum, omnibus ontologice discussis, enucleavimus. Ad relativas postea transivimus entium proprietates, et uberrimam segetem idearum circa distinctionem, et identitatem, diversitatem, et similitudinem, quantitatem, et aequalitatem, ordinem, successionem, durationem, et spatium vobis attulimus. Entium vires dein examinavimus, atque de causis addidimus plurimas non spernendas doctrinas. Tandem de modo, quo entia oriuntur, ac intereunt, loquuti sumus, eaque deduximus, quae ad rem nostram pertinere videntur. Fertilis hic ager est, sed assidue excolendus, ut vobis, et aliis uberes fructus largiatur.

FINIS TOMI PRIMI.

INDEX

SECTIO III.

PHILOSOPHIAE RATIONALIS

PARS SECUNDA

NIHIL OBSTAT

Fr. Joachim a Boscomari Strict. Observ. S. Franc. Reform. Lector Emeritus Censor Theol. Deputatus.

IMPRIMATUR

Fr. Dom. Buttaoni Ord. Præd. Sac. Pal. Ap. Mag.

IMPRIMATUR

Joseph Canali Archiep. Coloss. Vicesg.